

K R O N I K A

ČASOPIS ZA SLOVENSKO KRAJEVNO ZGODOVINO

LETO V

2

KRONIKA
ČASOPIS ZA SLOVENSKO KRAJEVNO ZGODOVINO

V. letnik Ljubljana 1957. 2. številka

Vsebina druge številke

- M. Mikuš: Za originalnost narodnoosvobodilne borbe — Stran 57
Vl. Valenčič: Še nekaj steklarn na Kranjskem — Stran 61
S. Vilfan: Podobe iz nekdanje živinoreje med Trstom in Slavnikom — Stran 69
J. Wester: Novomeški spomini — Stran 88
Lj. Plesničar: Svadbeni običaji v okolici Buzeta v prvi polovici XIX. stoletja — Stran 95
M. Smole: Kuga na Kranjskem v XVI. stoletju — Stran 97

ZGODOVINSKO BRANJE:

- J. Š.: Ivan Mohorič, Zgodovina obrti in industrije v Trzinu — Stran 99
J. Š.: Hugo inž. Uhliř, Historiat osuševalnih del na Ljubljanskem barju — Stran 99
J. Š.: Joseph Ressel 1793—1857, inventor of the vessel screw, forester and economist — Stran 99
J. Š.: Vladimir Murko, Josip Ressel, življenje in delo — Stran 99
J. Š.: Posavje I. — Stran 100
J. Š.: Josip Žontar, Zapora proti kugi v Karavankah v letih 1713—1716 — Stran 100
J. Š.: Janko Tišler, Preseljevanje Trzinčanov in streljanje talcev na Čegelšah — Stran 100
J. Š.: Moščanska kronika I — Stran 100
J. Š.: Zvonimir Kulundžić, Knjiga o knjizi: I. tom — Historija pisama — Stran 100
J. Š.: Loški razgledi IV — Stran 100

Na ovitku:

Boris Kobe, Novo mesto (autotipija)

N 22. V. 1958 / 27.

Ureja uredniški odbor
Odgovorni urednik Zvone Miklavič

Izdaja in zalaga: Zgodovinsko društvo za Slovenijo, sekcija za lokalno zgodovino. Predstavnik Jože Sorn. Oprema inž. arb. B. Kobe, Tiska tiskarna »Toneta Tomšič« v Ljubljani. Uredništvo in uprava v Ljubljani, Mestni trg 27/III (Mestni arhiv). Tekoči račun pri Mestni biblioteci ljubljanski št. 601-606-1-75. Letna naročnina 400 din, posamezna številka 150 din.

V JANUARJU 1958 JE IZŠLA V „KNJIŽNICI KRONIKE“
KOT 3. KNJIGA DR. VL. VALENČIČEVA

»SLADKORNA INDUSTRIJA V LJUBLJANI«

DELO OBRAVNAVA OBDOBJE KAPITALIZMA NA SLO-
VENSKEM V ČASU OD OKOLI 1820 DO OKOLI 1860
IN SE LOTEVA TUDI PRVIH DELNIŠKIH DRUŽB PRI
NAS. CENA KNJIGE JE 200 DIN, NAROČA PA SE PRI
UPRAVI KRONIKE, ČASOPISA ZA SLOVENSKO KRA-
JEVNO ZGODOVINO

LJUBLJANA, MESTNI TRG ŠT. 27/III.

ZA ORIGINALNOST NARODNOOSVOBODILNE BORBE

(OB ŠTIRIDESETLETNICI OKTOBRSE REVOLUCIJE V RUSIJI)

DR. METOD MIKUŽ

Preveč obetajoči naslov naj bi pokazal samo na nekatere in najvidnejše izvirnosti narodnoosvobodilne vojne jugoslovanskih narodov in še posebej na nekatere posebnosti v revoluciji slovenskega naroda in to v primerjavi s splošno znanimi pridobitvami ruske revolucije iz leta 1917 (februarske, oktobrske in njunih prvih začetkov, ki sežejo že v leto 1905). Taka primerjava more pokazati originalnost narodnoosvobodilne borbe kot tudi originalnost ruske revolucije, nima pa pri tem niti najmanjšega namena trditi, katera od teh dveh revolucij je »boljša« ali popolnejša. Kakor stojijo stvari danes (spričo nenehnega zgodovinskega razvoja zaradi borbe med progresivnimi in reakcionarnimi silami), je treba reči, da sta obe revoluciji socialistični. Taka primerjava pa po drugi strani tudi zelo jasno dokazuje zelo preprosto in enostavno zgodovinsko resnico — ki pa se poskuša včasih zamegliti ali celo zanikati — da se nobena revolucija v vsem svojem razvoju in poteku (glavna revolucionarna iniciativa namreč prihaja »od spodaj navzgor« in je njeno vodstvo le v pravilnem uravnavanju te revolucionarne iniciative in v pobudi za nove iniciative) ne da »delati« po nekakšnem receptu, zlasti pa, da *zunanj*i potek oktobrske revolucije ni in ne more biti recept za vse druge revolucije, ki so ji že in ji še bodo sledile.

Ker na tem mestu ni prostora za obsežnejšo in izčrpnjšo razpravo — prav pa je, da se spomnimo pomembne obletnice Velike oktobrske revolucije — si oglejmo in primerjajmo samo nekaj revolucionarnih dejstev iz obeh revolucij. Ne tajim, da bi bila zelo zanimiva primerjava že samo med oktobrsko revolucijo in Osvobodilno fronto, velikim revolucionarnim »vseljuskim političnim in osvobodilnim gibanjem slovenskega naroda«.

1. Čeprav sta se narodnoosvobodilna borba jugoslovanskih narodov in ruska revolucija začeli v različnem času — ena pred petnajstimi, druga pred štiridesetimi leti — in v različnem kraju po ljudeh in obsežnosti, je obema skupno vsaj dvoje: obe je vodila avantgarda delavskega razreda po načelih (ideologija, strategija in taktika) Marxa in Lenina (prej ali slej bo treba ugotoviti, kaj je novega prispeval k marksistični in leninistični revolucionarni teoriji tudi CK KPJ in to v pozitivnem pomenu, o čemer sem trdno prepričan). Obe revoluciji, čeprav sta že izbojevali najvažnejšo revolucionarno pridobitev, ljudsko oblast, še danes tudi nista zaključili svoje revolucionarne poti. In to je drugo, kar je obema revolucijama skupno. Kot bi bilo zmotno trditi, da se je narodnoosvobodilna borba (kot ljudska revolucija) naših narodov zaključila že leta 1945 ob popolni zmagi nad okupatorji in z njimi povezane jugoslovanske kontrarevolucionarne buržoazije, tako tudi ni mogoče trditi, da se je ruska revolucija končala že s prevzemom oblasti po sovjetih, s prvo ustavo, s to ali ono petletko.

Že samo dejstvo, da se je ruska revolucija začela v drugačnem času in zato tudi v vseh tistih različnih okoliščinah, ki jih je ta čas prinašal, jo močno razlikuje od NOB jugoslovanskih narodov. Ruska revolucija slavi svojo prvo in to največjo zmago v tretjem letu prve svetovne vojne, NOB pa se začenja v drugem letu druge svetovne vojne in slavi svojo največjo zmago — definitivni prevzem oblasti po ljudskih množicah — šele v šestem letu tega doslej največjega svetovnega klanja. Če je bila prva svetovna vojna izrazito imperia-listična, to je vojna med imperialističnima blokoma antante in centralnih sil, pa dobiva

druga svetovna vojna, ki je bila po namenu in ciljih vojskujočih se blokov še bolj imperialistična kot prva, po nemškem napadu na Sovjetsko zvezo in zaradi vedno večjega pritiska bojujočih se, trpečih in okupiranih ljudskih množic vedno bolj značaj osvobodilne borbe antifašističnega, svobodoljubnega in demokratičnega sveta, ki obenem z borbo proti fašizmu daje ljudskim množicam vsega sveta obenem tudi možnost, ali še bolje rečeno, dopušča možnost, da se otresejo izkoriščevalskega jarma na sploh in si izoblikujejo take državne režime, ki so jim po volji. Brez dvoma so odsev teh ljudskih prizadevanj in borbениh zahtev med drugo svetovno vojno na primer Atlantska izjava že iz poletja 1941 in še marsikatera kasnejša iz ust »velike trojice«. Če je prva svetovna vojna pripeljala carsko Rusijo leta 1917 že na rob propada (nemogoč notranji in zunanji položaj države, razkroj armade na frontah in v zaledju, splošna nezadovoljnost s carjem in njegovim režimom itd.), začenjajo jugoslovanski narodi NOB v državi, ki je pravzaprav ni več, saj je okupirana, razdeljena med okupatorje, v begunstvu pa ima vlado in kralja, s katerima se vezi zaradi revolucionarnih zahtev ljudskih množic vedno bolj manjšajo. Jugoslovanski narodi so se v tako razkosani in okupirani domovini začeli boriti za novo domovino in to brez pomoči in celo proti volji begunske vlade in kralja. Rusija med prvo svetovno vojno ni razpadla kot država zaradi sile in pritiska zunanjega sovražnika, temveč je bila v stanju propadanja zaradi notranjega sovražnika, carizma in vsega, kar je sledilo iz tega. Carizem je v najbolj grobih oblikah strmoglavila že februarška revolucija, ne pa še vseh njegovih posledic in zato skoraj da ni mogla dospeti dalj kot do znanega dvovladja, katerega sicer odpravi oktobrska revolucija, dobro se seveda zavedajoč, da kontrarevolucija ne bo izostala. NOB naših narodov pa istočasno z borbo proti okupatorjem neprestano gradi novo, demokratično in federativno državo in postopoma trga buržoaziji oblast (drugo zasedanje AVNOJ-a, sporazum Tito-Šubašić, sestava začasne vlade, volitve za konstituantno, proglašenje republike in izglasovanje ustave).

2. Oktobrska revolucija ni bila enkratno in enovito dejanje in je posledica revolucionarnih dogajanj iz leta 1905 ter februarške revolucije. Če je recimo v Sloveniji preteklo od slovenske buržoazno-demokratične revolucije (kot sestavnega dela buržoazno-demokratične revolucije v Srednji Evropi) do leta 1941 že celih 93 let, je bilo v Rusiji od februarja do oktobra 1917 le osem mesecev. Ker leta 1848 naša buržoaznodemokratična revolucija ni bila dovršena (Združena Slovenija, razdelitev veleposestniške zemlje brez odškodnine itd.), jo je morala dovršiti revolucija, ki se je začela leta 1941. Ker prav tako ni bila dovršena februarška buržoaznodemokratična revolucija v Rusiji, jo je morala dovršiti socialistična revolucija, ki se je 7. novembra 1917 šele začela in je v vsem svojem prvem in elementarnem razvoju trajala vsaj do leta 1921. Po skoraj sto letih od buržoaznodemokratične revolucije in spričo nadaljnjega razvoja evropske demokracije in načina političnega življenja, je CK KPS dobro vedel leta 1941, da je mogoča popolna zmaga nad okupatorjem in izkoriščevalskim razredom domače buržoazije le takrat, če se v to revolucionarno borbo vključijo vse pozitivne sile v slovenskem narodu. Tako CK KPS na začetku borbe ustanovi Osvobodilno fronto, katere program je bil dovršitev demokratične in začetek socialistične revolucije. Isti način pri začetkih NOB zasledimo v glavnem tudi pri drugih jugoslovanskih narodih, ki pa se seveda v podrobnostih in izvedbi teh začetkov med seboj včasih močno razlikujejo. Če recimo v Sloveniji že leta 1941 predstavlja Osvobodilna fronta popolno enotnost borbene slovenskega naroda, je v Rusiji še po 7. novembru vprašanje povezave boljševikov z drugimi frakcijami in strankami v obliki vladne koalicije za nekaj časa problem, dokler ni bil rešen popolnoma drugače kot v Sloveniji in pri drugih jugoslovanskih narodih, kajti že na začetku, še bolj pa med NOB se je vodstvo buržoaznih strank znašlo na pozicijah navadnega narodnega izdajstva, ki je imelo svoje korenine že v bivši Jugoslaviji. V Rusiji tega ni bilo in je bila buržoazija skoraj v celoti za nekakšno novo Rusijo brez carja in Rasputina in se je zato po 7. novembru začela dolgotrajna revolucionarna borba z buržoazijo, ki je bila proti socializmu, torej državljanska vojna.

3. Leninovo revolucionarno geslo je bilo: Vso oblast sovjetom! Tistim sovjetom, ki jih pozna ruska revolucionarna zgodovina že od leta 1905 in ki predstavljajo revolucionarne odbore ruskih delavcev, katerim se 1917 pridružijo še vojne siti in revolucionarno razgibani vojaki, to je, v veliki večini ruski delovni kmetje, oblečeni v vojaške suknje. (Znano je, da je kmet, oblečen v vojaško obleko, drugače pripravljen za revolucijo, kot če ga revolucija zajame doma, sredi družine, kopico otrok in dela čez glavo.) Po Leninovi zamisli naj bi bili nosilci nove, socialistične oblasti, sovjeti, torej zastopniki le dveh razredov, delavskega in kmečkega, medtem ko je bil buržoazni razred kot tak izključen od deleža pri socialistični oblasti. (Pravilnost te Leninove odločitve je prav kmalu dokazal revolucionarni razvoj po letu 1917; spomnimo se samo oklevanja n. pr. Lunačarskega, da ne omenim recimo profesorja Miljukova!) Popolna prva zmaga socialistične revolucije je 7. novembra 1917 Leninovo zahtevo uresničila in tako je, če bi gledali oktobrsko revolucijo samo skozi prizmo 7. novembra, ta gotovo da ena od najčistejših diktatur proletariata na svojem začetku, ki pa je morala s svojim razrednim sovražnikom obračunati in je tudi obračunala šele po dolгих in krvavih letih v državljanski vojni.

Če je za začetno zmago socialistične revolucije v Rusiji značilen in odločilen 7. november 1917, od katerega dalje se nova sovjetska oblast le izpopolnjuje (v revolucionarni borbi seveda), pa naj bi bile to že prve volitve za konstituantno, borbe v konstituenti in njen razpust, prva ustava, obračun s kontrarevolucijo in intervencionisti, troje izrazito novih gospodarskih sistemov itd., — pa NOB na svojem začetku tako značilnih datumov nima. Če je enkrat po 22. juniju 1941 začetek intenzivne oborožene borbe z okupatorjem (zdi se mi, da je 27. april 1941 — dan ustanovitve Osvobodilne fronte slovenskega naroda — za Slovenijo važnejši datum kot oborožena vstaja v kamniškem okraju v drugi polovici julija 1941), ni potem tako lahko določiti dnevov, kdaj med borbo z okupatorjem, s katerim se vedno bolj povezuje kontrarevolucija, postanejo ljudske množice gospodar v svoji novi domovini, kajti ta največji revolucionarni uspeh raste pravzaprav nekako z uspehi borbe proti okupatorju. Vendar tudi to ne absolutno. Prve začetke nove, ljudske oblasti moremo v Sloveniji zaslediti že jeseni 1941, ko postane OF v tako imenovani ljubljanski pokrajini »država v državi«, takrat torej, ko začno slovenske ljudske množice bojkotirati okupatorja in se pokoravati odlokom OF. Tako je za prve začetke ljudske oblasti v Sloveniji italijanska okupacija pravzaprav *conditio sine qua non* — čeprav seveda s tem ni rečeno, da je bila zato okupacija nekaj dobrega in pozitivnega. Če se pri drugih jugoslovanskih narodih šele na osvobojenih ozemljih postavljajo, ponekod pa tudi volijo narodnoosvobodilni odbori kot osnovne celice novo nastajajoče in razvijajoče se ljudske oblasti, je v Sloveniji osvobojeno ozemlje že povod za nadaljnji, popolnejši in demokratičnejši razvoj ljudske oblasti, ko si ljudstvo osvobojenih ozemelj voli narodnoosvobodilne odbore, ki so mnogo popolnejši od terenskih odborov OF, čeprav so se prav ti razvili v prve elemente ljudske oblasti že pod okupacijo.

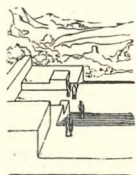
Če predstavlja sovjet po zmagi revolucije poosebljeno oblast zmagovitega delavskega razreda, so narodnoosvobodilni odbori (v Sloveniji izvoljeni narodnoosvobodilni odbori ali odbori OF) politični ali oblastni revolucionarni predstavniki borbenega jugoslovanskega ljudstva, to je delavcev, kmetov in delovne inteligence (v določenih krajih in pokrajinah nekaj časa lahko tudi kulakov in buržoazije, ki ni hotela sodelovati z okupatorjem). Recimo, da je februaraska revolucija v Rusiji čista buržoazno-demokratična revolucija in oktobraska revolucija čista socialistična revolucija, pa je za NOB znano in jasno, da se v njej prepletajo elementi demokratične in socialistične revolucije in to nikakor ne v takem zaporedju, da bi se do določenega leta izbojevala demokratična, od tega leta dalje pa da bi se začela borba za socialistično revolucijo. Na prvem slovenskem osvobojenem ozemlju se leta 1942 pokažejo dosti zanimivi elementi socialistične revolucije (graščinska zemlja se ne deli, temveč se upravlja kot neke vrste državna posest) hkrati pa tudi elementi demokratične revolucije, ko se na primer v šmarješkem podokrožju klevevska zemlja deli med kmete. Kakor koli že,

dejstvo je, da naši narodnoosvobodilni odbori ali odbori OF predstavljajo tisto veliko širino, ki je mogla v osvobodilno in revolucionarno borbo pritegniti vse pozitivne ljudske sile tako, da so zunaj OF ostali samo še narodni izdajalci, opravičujoč svoje narodno izdajstvo, s kontrarevolucionarnimi parolami. Tako je mogel postati član odbora OF ali biti izvoljen v narodnoosvobodilni odbor tudi župnik ali vaški gostilničar, ki je mogel, če ni šel z razvojem revolucije dalje, ostati v odboru vse dotlej, dokler se niso začeli križati interesi NOB kot ljudske revolucije z njegovimi lastnimi interesi.

4. Splošno se trdi, da je bila ruska revolucija ena od najmanj krvavih revolucij na svetu. Za dogodke februarja in oktobra 1917 ta trditev vsekakor drži, ne drži pa za celoten ruski revolucionarni kompleks od 1905 do 1921 in še dalje. Lahko rečemo, da se niti februarja niti oktobra 1917 ne ruska ne svetovna kontrarevolucija (razumljivo, saj je imela opravka na frontah) ni takoj znašla. Je v tem nekaj podobnosti med kontrarevolucijo za časa NOB. V Sloveniji se začenja organizirati kontrarevolucija šele jeseni 1941, šele tedaj torej, ko začne OF dobivati prve elemente ljudske oblasti, medtem ko dobi svoje prve politične in vojaške organizacijske oblike šele na začetku maja 1942. Eden od vzrokov te zakasnitve je vsekakor v podcenjevanju moči in sposobnosti komunistične stranke, kar nekako dobro ustreza podcenjevanju še latentne kontrarevolucije takoj po oktobru 1917 v Rusiji, kar bi mogli spraviti na primer v tale stavek: Delavec Aljoša ali mornar Sergej se je brez dvoma izkazal kot hraber in nadvse sposoben revolucionar pri naskoku na Zimsko palačo in je pri tem pokazal tudi veliko junaštvo. Toda, kako bo ta neuki Aljoša ali Sergej mogel upravljati komplicirane državne ali bančne posle, poučevati na univerzi, itd.?

Brž ko je kontrarevolucija tako v Jugoslaviji kot v Rusiji spoznala, kako iluzorna postaja njena tolažba, se takoj začne združevati in potem združena preide v napad. Če je v Rusiji prišlo do prave državljanske vojne (razred proti razredu), tega za NOB ni mogoče reči, ker se je kontrarevolucija kljub svojim parolam (obramba vere proti brezbožnemu komunizmu, obramba jugoslovanske kontinuitete itd.) kmalu razkrinkala kot navaden sodelavec okupatorjev, torej kot narodni izdajalec.

5. Primerjati bi bilo treba vsaj še zelo zanimivo razliko med Narodnoosvobodilno vojsko in Rdečo armado in primerjati bi bilo treba še marsikaj. Vendar se mi zdi, da že to, kar je bilo povedano zgoraj, pokaže vsaj troje: originalnost obeh revolucij in pravilno vodstvo obeh, ki ju je znalo in moglo pripeljati do prve velike zmage, ljudske oblasti in njene utrditve in končno, da bo šla čisto gotovo vsaka revolucija poleg tega, kar je našima dvema skupno, svojo lastno in originalno pot in bi vsako »posnemanje« (če je to sploh mogoče!) te ali one razvojne poti drugih revolucij samo oškodovalo in oviralo njen pravi in zdravi razvoj.

ŠE NEKAJ STEKLARN NA KRANJSKEM

DR. VLADO VALENCIČ

Prvi del rokopisa z naslovom »Steklarni na notranjskem Javorniku« je bil objavljen že v Kroniki III/2 (1955). Drugi del rokopisa objavljamo tu, tretji del, »Steklarna v Zagorju«, pa je oddal pisec v objavo hrastuški steklarni (delo še ni izšlo).

Iz tu objavljenega rokopisa je lepo razvidno, kdaj so se razvile nekatere naše steklarne do te mere, da so pričele uporabljati v svojem proizvodnem postopku premog in paro, kdaj so se torej razvile iz manufaktur v tovarne.

Opozorimo naj na dejstvo, da je obdelal pisec s svojim tridelnim rokopisom vse steklarne na bivšem Kranjskem.

Uredništvo

STEKLARNE V LJUBLJANI IN OKOLICI

V Ljubljani je bila že v začetku XVI. stoletja steklarna, ki je delovala nekje znotraj mestnega obzidja. Njena lastnika sta bila Andrej Dolenik in lekarnar Zoan Francesco Catanio, za njima pa njuni dediči. Zdi se, da ta dva podjetnika nista imela dovolj kapitala, kajti denar sta si izposojala pri ljubljanskem velikem trgovcu in finančniku Volbenku Polžu (Posch), ki jima je dobavljal tudi pepeliko. Točnejši datum začetka proizvodnje ni znan, vemo le, da je v januarju 1528 tožil Volbenk Polž oba lastnika za plačilo terjatve na osnovi treh dolžnih pisem iz let 1526 in 1527 v skupnem znesku 335 ducatov. Dva meseca pozneje je hotel Polž pognati Dolenika in Catania celo na boben. Na razpravi je finančnik trdil, da sta se Catanio in Dolenik v nekem dolžnem pismu zavezala, dobaviti za 200 ducatov dobrih šip iz svoje steklarne. Dolžnika te obveznosti nista izvršila, ker je počila peč in je delo v steklarni počivalo. Po Polževi trditvi je steklarna zopet začela obratovati, zato je zahteval izpolnitev dogovorjene dobave. Dolenik in Catanio sta se dobavi izmikala. Med pravdo je Andrej Dolenik umrl, kmalu za njim pa še Catanio; na sodišču so se zglasili upniki in prijavili svoje terjatve. Iz poslovanja s steklarno je Vid Khisl, mestni sodnik, zahteval 90 ducatov za svinec, ki ga je iz Benetk dobavil na menico Doleniku in Cataniu skupaj s svojim družabnikom Janezom Weilhamerjem. Volbenk Polž je prijavil terjatev 346 ducatov za posojilo v gotovini in za vrbeni pepel, ki je gotovo služil za izdelovanje stekla, ter še posebej 19 ducatov 10 kr za pepel. Jurij Spenndl je zahteval plačilo za 18 košev apna, ki se je najbrž tudi uporabljalo v

steklarni, kovač Matevž Strauss je imel terjatev za 4 železne cevi, ki jih je napravil za steklarno; steklar Anton je terjgal 19 ducatov 40 šilingov, ki mu jih je Catanio ostal dolžan za plačo. Dolenikov bratranec Matevž Dolenik je terjgal 6 ducatov zaslužka, Jakob Pozurell 27 reparjev za les, dobavljen steklarni, Simon Khokheriuniz 6 ducatov 36 kr za vrvi, Mihael Kumener 2 gld 36 kr za delo in Suanmaria (de Bonicelli) 900 strešnikov. Razni upniki so prijavili svoje terjatve iz drugih poslov in naslovov. Po sklepu sodišča so se morali iz Dolenikove in Catanijeve zapuščine plačati najprej zaslužki in mezde, nato bi prišli na vrsto še hči in vdova; steklarna s svojimi predpravicami, ki sta jo oba toženca nedeljivo ustanovila in jo s posojili več tožiteljev spravila v obrat, je prišla na javno dražbo; iz izkupička so se najprej izplačali tisti, ki so delali pri steklarni za plačo, potem šele menice Vida Khisla in Janeza Weilhamerja ter drugih upnikov. Morebitni ostanek naj bi se razdelil: en del dobi Catanijeva vdova Jera, drugi del naj se uporabi za popolno ali sorazmerno kritje Dolenikovih upnikov. O Polževih zahtevah bo sodišče razpravljalo, ko bo rešen sodni spor med njim in Dolenikom ter Catanijem.¹

Leta 1541 sta na dražbi kupila steklarno za 305 ducatov trgovec in župan Vid Khisl in Janez Weilhamer, ki sta morda že prej imela svojo steklarno na Fužinah pod Ljubljano; to domnevamo iz naslednjega: ko je Volbenk Vitl iz Halla na Štajerskem dosegel l. 1534 privilegij, je prišlo do spora med njim ter Khislom in Weilhamerjem zaradi pepelike in surovin, katere je Vitl hotel uvažati iz Španije.²

Po smrti Vida Khisla je vodil steklarno sin Janez z materjo. Pri tem je že l. 1547 prišel navzkriž s steklarjem Antonom Markom, radgonskim meščanom, ker je le-temu zaplenil pepeliko, sklicujoč se na privilegij, ki mu ga je podelil vladar.³ Kakšen je bil ta privilegij, ni znano; šele dne 21. februarja 1572 mu je nadvojvoda Karel kot vladar Notranje Avstrije podelil izključno pravico za postavitev steklarne: brez pristanka Khisla ali njegovih dedičev se ni smela zgraditi nobena nova steklarna.⁴

*

V tem času je delovala izven ljubljanskega obzidja še druga steklarna, ki je stala ob Gradaščici v Trnovem (današnja

Eipprova ulica št. 27, 25 in 23) in jo omenja-jó viri kot steklarno »pred nemškimi vrati onstran Gradaščice«. V začetku sedemdesetih let je bil njen lastnik Adam Moscon, od katerega jo je menda l. 1571 kupil Peter Andrian.⁵

Nekaj let sta, kot se zdi, obratovali obe steklarni vzporedno, dokler ni najbrž postala Andrianova steklarna Khislu nevarna. Zato mu jo je le-ta odvzel na podlagi svojega privilegija v maju 1581. Peter Andrian je vložil tožbo na deželno sodišče proti Janezu Khislu, češ da mu je z odtegnitvijo steklarne, ki jo je imel že osem let mirno v posesti, povzročil škodo v znesku 4000 ducatov. Khislov pooblaščenec Lenart Merharič je trditvi tožitelja, da mu je Khisl neupravičeno odvzel steklarno, ugovarjal, češ da bi moral Andrian svojo trditev dokazati.⁶ Kot vse kaže, so ostale lastninske razmere ljubljanske steklarne tudi vnaprej zapletene in nejasne, kajti l. 1601 je tožil Adam Moscon, nekdanji lastnik steklarne, Avgusta Kheberla, češ da je steklarno neupravičeno prodal. Do sodbe menda ni prišlo.⁷

Leta 1610 je bila druga steklarna, ta v Trnovem, prepisana na Urha Novaka, potem ko je že l. 1602 kupil steklarno in drugo premoženje protestanta Avgušтина Kheberleja, ki je moral iz verskih razlogov prodati svoje imetje in zapustiti deželo. Novaku, ki je za kupljeno premoženje ostal prodajalcu dolžan 2900 gld, je protireformacijska komisija prepovedala plačilo tega zneska.⁸

Pozneje je trnovska steklarna prešla v last lekarnarja Pavla Cirianija, ki je l. 1626 prosil cesarja za obnovitev Khislovega privilegija. Hotel je imeti privilegij celo še razširjen, tako da ne bi smel nihče v Ljubljani prodajati take steklenine, ki bi jo proizvajala njegova steklarna (izjema je bil le fini kristal). V svoji prošnji za privilegij se je Ciriani skliceval na težave, ki mu jih je povzročala konkurenca steklarne v Mura-nu. Za izdelovanje stekla je njegova steklarna uporabljala tudi sodo iz Alicante v Španiji, za katero so imeli privilegij benečanski steklarji. Ljubljanska »tovarna« je morala zato sodo vtihotapljati, kar je bilo združeno z velikim tveganjem. Če so ujeli Benečani ladjo, ki je tovorila sodo, so poslali tihotapce na galeje za dosmrtno veslače. Kot z banditi so ravnali s steklarji, ki so prišli na delo v ljubljansko steklarno, takrat navezano na benečanske steklarske delavce.⁹

Steklarna je ostala nekaj desetletij v rokah članov družine Ciriani; bila je med večjimi ljubljanskimi podjetji te dobe, saj ji je predpisalo mesto letno 20 gld davka. Cirianiji so bili obdavčeni z obrtnim davkom do l. 1653, ko je davčni znesek še dosegal višino 8 gld; potemtakem moremo domnevati, da je prenehala obratovati steklarna prav v navedenem letu.¹⁰

V drugi polovici XVII. stoletja je pričelo na Kranjskem češko steklo izpodrivati benečanskega. L. 1681 je prišel na svojem potovanju po Evropi v Ljubljano češki steklar Franc Kreylich. V Ljubljani se je zadržal eno leto; mojstrsko pravico si je pridobil šele po svoji vrnitvi na Češko; morda v Ljubljani sploh ni delal na svoje, marveč je bil le zaposlen v steklarni.¹¹

Zgradba trnovske steklarne je pozneje prešla v last rodbine Šimon, ki jo je imela do l. 1713, ko je tretjino zemljišča kupil mlinar v Koleziji Peter Tomec.¹² Vendar je morala steklarna v Trnovem že prej prenehati z obratovanjem, kajti Valvasor navaja, da je steklarna v Trnovem propadla, torej v njegovem času gotovo ni več delala.¹³

*

Leta 1682 je postavil ljubljanski trgovec in mestni svetnik Štefan pl. Graffhaiden, po poreklu menda iz Štajerskega, steklarno na Rakovniku pri Ljubljani. Steklarja za svojo steklarno je dobil iz Benetk. Nekaj stekla so v resnici tudi izdelali, vendar je bil obrat kmalu po ustanovitvi opuščen.¹⁴

POD JATNO

Proti koncu XVIII. stoletja je bila postavljena steklarna pri Sv. Janezu na posestvu svibenskega gospostva. Tega je l. 1762 kupil Michelangelo Zois in ga l. 1770 izročil svojemu sinu duhovniku Michelangelu; po njegovi smrti pa je prešlo l. 1780 na brata Avgušтина.¹⁵ Zaselek na mestu, kjer je nekdaj stala steklarna, ima danes tri hiše in je ohranil naziv Glažuta, je pa del kraja Sv. Janez, ki leži ob vznožju hriba Jatna.

Hacquet je sicer izčrpno popisal drugo tedanjo steklarno na bivšem Kranjskem, ki je obratovala v javorniškem gozdu, steklarno v Glažuti pa je omenil le na kratko. O njej pravi, da leži v grapi, imenovani Vodic-Kladje, in da ne bo zaradi pomanjkanja lesa vzdržala več kot 12 let. Steklo, ki ga je izdelovala, je bilo v kemične na-

mene zelo uporabno; Hacquet pripominja, da sam uporablja le v tej steklarni izdelano steklenino. Ker je iz varčevalnih razlogov trošila manj pepelike, steklo sicer ni bilo tako prozorno, kisline pa so ga manj razjedale.¹⁶ Breckerfeld, ki steklarno tudi le omenja, pravi o njej, da leži na posestvu svibenske gosposke, ki je last dedičev Mihaela Zoisa, da je dana v najem in da izdeluje lepo steklo.¹⁷

Verjetno je steklarna nastala v začetku osemdesetih let XVIII. stoletja; seznam »tovarn« na Kranjskem iz l. 1776 je ne omenja, navaja pa steklarno pri Cerknici.¹⁸ Tudi v zapuščinskih spisih Michelangela Zoisa, ki je umrl 21. aprila 1780, se še ne citira, vendar ta okolnost ni odločilna, kajti obrat je mogel biti v lasti drugega podjetnika, ki je le izkoriščal graščinske gozdove za kurivo.¹⁹ Ker jo Hacquet opisuje v knjigi, izdani l. 1784, je morala biti steklarna ustanovljena pred tem letom. Njeno obratovanje je trajalo najbrž do srede devetdesetih let XVIII. stoletja, kajti Breckerfeldov seznam krajev, ki jo pozna, je bil sestavljen ali vsaj izpopolnjen v sredi devetdesetih let, kakor kažejo letnice k posameznim pripombam. Zato ne more biti točna Hlubekova trditev iz l. 1842, češ da je steklarna v grapi Vodice-Kladje, ki mu je bila znana verjetno le iz Hacqueta, zaradi pomanjkanja kuriva prenehala pred sedemdesetimi leti, kar bi bilo okoli l. 1770.²⁰

Glavne pogoje za ustanovitev steklarne na tem mestu so gotovo dali obsežni gozdovi na Jatni; tudi kremenjak je bil v bližini, kopali so ga na nekem hribu pri Vodicah.²¹

Ni dvoma, da so v steklarni uporabljali predvsem domačo pepeliko, ki so jo pripravljali v mnogih dolenjskih bukovih gozdovih.

Matične knjige svibenske župnije bi nam sicer mogle odgovoriti na vprašanje, kdaj je steklarna obratovala in bi nam mogle odkriti vsaj približno sliko o številu in poreklu zaposlenih steklarjev. Ker jih ni več, ostanejo ta vprašanja nepojasnjena.²²

Na kraju, kjer je steklarna stala, so mnogo pozneje našli pri prekopavanju zemlje steklene kepe, ki so obenem z nazivom Glazuta ostale do danes priče nekdanje industrijske delavnosti v tem kraju.

OB VZNOŽJU GORJANCEV

Steklarna v Dolžu pod Gorjanci je bila ustanovljena l. 1837. Ustanovil jo je Janez Rückel, ki je imel skupaj s svojim bratrancom Janezom Friedrichom steklarno v Ojstrici pri Vranskem in je bil pred tem od l. 1815 dalje steklar pri Maksu Andräju, steklarju v falskem okraju. V svoji prošnji guberniju za dovoljenje o postavitvi in obratovanju steklarne z dne 26. oktobra 1837 navaja, da je sklenil z gospostvom Ruperč vrh, ki je pripadalo tedaj mladoletnemu baronu Amandu pl. Schweigerju, pogodbo za popolno izsekanje lesa v gozdnem predelu Polom, Grebenc in Srednji vrh in za postavitev steklarne na graščinskem svetu. Omenil je tudi, da bo moral steklarno v Ojstrici, ki je obratovala pet let, zaradi pomanjkanja lesa opustiti.

Novomeška kresija, kamor je gubernij poslal Rücklovo prošnjo, je po zaslišanju

steklarja in obravnavi z gozdnimi upravičenci priporočila izdajo deželnega tovarniškega, ne pa navadnega tovarniškega dovoljenja, ker bo menda tovarna obratovala z znatnim kapitalom in v večjem obsegu. Rückel je namreč nameraval zaposliti v steklarni 8 steklarjev, 16 pomočnikov, 4 kurjače, 1 topilca in 16 drvarjev ter vložiti poleg znatnih vsot za poslopja še 16.000 gld kot obratno glavnico. Gozdni upravičenci, podložniki gospostva, so imeli sicer pomisleke glede postavitve steklarne, toda njihove potrebe po lesu so bile zadostno krite z graščinskimi gozdovi. Župani vasi Brezovica, Orehek, Zajč vrh, Hrib in Sela, kjer so imeli podložni vaščani pravico do lesa, so izjavili, da ne odstopijo svojih pravic v gozdnih predelih Polom, Grebenc in Srednji vrh, ki so obsegali okrog 800 oralov, le vas Dolž ni ugovarjala. Ko je bilo vprašanje o preskrbi steklarne z drvni in o gozdnih pravicah vaščanov temeljito prereševano, je gubernij 23. decembra 1837 podelil Rücklu deželno dovoljenje za postavitev in obratovanje steklarne.²³

Po pogodbi, sklenjeni z varuhi barona Schweigerja, se je Rückel zavezal, da bo letno posekal najmanj 600 kubičnih sežnjev lesa. Trajanje pogodbe je bilo odvisno od množine lesa; Rückel je cenil, da bo zadoštovala za 30–50 let, za krajšo dobo se mu postavitev steklarne ne bi izplačala. Cena je znašala 50 kr za kubični seženj. Na posekanem zemljišču so smeli tovarnar in njegovi delavci eno leto sejati žito in druge pridelke, potem bi se seč pogozdila. Za zemljišče, na katerem je stala steklarna in druga poslopja, ni podjetnik plačeval nobene odškodnine. V smislu posebne določbe v pogodbi je Rückel svoje pravice vknjižil na graščinskem posestvu.²⁴

Vendar je Rücklu primanjkoval kapital in obsežnejše tržišče, da bi mogel obratovati v zamišljenem obsegu. Začel se je zadolževati: trgovcu Globočniku v Novem mestu je dolgoval l. 1839 za prejeta posojila in blago ter za obresti 4400 gld, baronici Schweiger 2000 gld, Francu Schmidtu, trgovcu v Kozjem, dobavitelju pepelike, je dolgoval preko 2487 gld; v decembru 1840 je bila vknjižena nadzastavna pravica v korist Franca Schkrema za 345 gld s 5-odstotnimi obrestmi.²⁵

Te finančne težave so bile vzrok, da je Rückel s pogodbo z dne 4. marca 1841 odstopil svojo steklarno z vsemi pritisklinami in s pravicami do sečnje Jožefu Arltu, poslovojni trgovini s steklom Antona Langeterja v Trstu. Novomeška kresija je pripo-

ročila, naj se izda Arltu deželno tovarniško dovoljenje, kar je gubernij s svojim dekretom z dne 19. junija 1841 tudi storil in istočasno razveljavil Rücklu izdano dovoljenje.²⁶

Jože Arlt je sklenil z varuhi barona Amanda Schweigerja dne 1. oktobra 1843, torej potem, ko je že dve leti obratoval, novo pogodbo, s katero je postal lastnik zemljišča štirih graščinskih podložnikov v skupni izmeri 4 oralov in 449 kvadratnih sežnjev, na katerem je bila zgrajena steklarna in pripadajoča poslopja. Dva oralna zemljišča sta mu bila dana za pridelovanje raznih poljskih pridelkov. Arlt je bil upravičen, prenesti svoje pravice iz pogodbe na tretjo osebo brez poprejšnje odobritve lastnika, medtem ko se je moral Rückel tej pravici izrečno odreči. Svoje pravice iz pogodbe je tudi Arlt vknjižil na graščinskem posestvu.²⁷

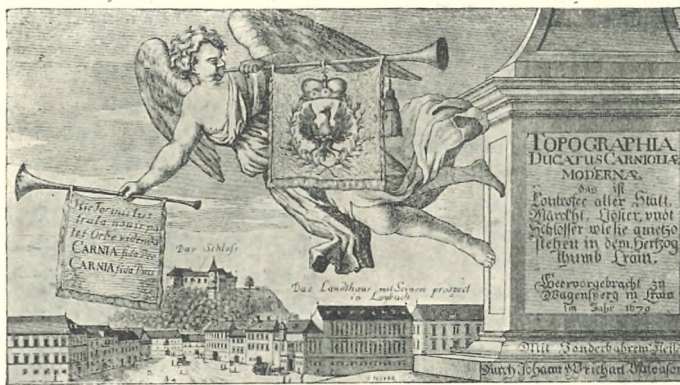
Tudi Arltovo premoženjsko stanje ni bilo tako sijajno, kot bi to mogli misliti po podatkih v njegovi prošnji za tovarniško koncesijo ali po priporočilih okrajne gosposke v Rupeč vrhu. S pogodbo z dne 3. junija 1844 je Arlt prepustil svoji ženi Ivani, rojeni Palme, vse pravice iz pogodbe z graščinskim lastnikom in lastninsko pravico na pridobljenem zemljišču za kupno ceno 12.000 gld. Svoji ženi je Arlt izročil tudi vse orodje v steklarni in zalogo steklenih izdelkov, zavezal se je, da ji bo pri obratovanju steklarne pomagal, pridržal pa si je za čas svojega sodelovanja pravico do primerne deleža pri uspehu, za katerega se bosta zakonca še posebej sporazumela. Dovolil je, da se nepremičnine preknjižijo na ženino ime in pristal je na to, da se izvrši prevknjižba njegovih pravic v graščinskem gozdu. Pogodba torej vzbuja vtis, da je hotel Arlt svoje premoženje odtegniti posegu upnikov. Na to kaže tudi pogodba s tvrdko Jožef Skribe & Comp. iz Celja, ki ji je Arlt dolgoval 1200 gld; žena se je morala zavezati za plačilo tega dolga v enem letu, toda brez obresti, ker je steklarna prešla na njo, mož pa ni imel premoženja, kakor je bilo izrečno ugotovljeno v pogodbi.²⁸

Steklarna v Dolžu je imela eno peč s štirimi lonci.²⁹ Ker je bil pri enem loncu navadno zaposlen le en steklar z enim pomočnikom, je bilo število delavcev majhno; poleg steklarjev je tovarna zaposlovala še nekaj gozdnih delavcev in voznikov. Med uslužbenci steklarne je bil tudi en pepelar, kar kaže, da so pepeliko vsaj delno pripravljali sami. V krstnih, mrliških in poročnih registrih stopiške župnije, kamor je

spadala steklarna v Dolžu, zasledimo od leta 1839 do leta 1854, to je, v času njenega obstoja, 26 imen raznih steklarjev, ki so v tem razdobju delali v steklarni. Njihovi priimki so nemški, po poreklu so bili najbrž večinoma iz Češke, pri dveh je bil označen rojstni kraj na Štajerskem, le priimek enega (Ogrizek) je slovenski.

Za Arltov odnos do delavcev zvemo iz dveh primerov: nekoč je bil kaznovan, ker je slabo ravnal z delavci, drugič zopet je pretepel dva delavca, za kar je bil obsojen na plačilo globe v znesku 60 gld.³⁰

selju dala ime Glažuta. V tem času ni Auersperg imel nobene druge steklarne; dovoljenje za postavitve podobnega obrata v Kočah si je pridobil šele kasneje. Zaradi pomanjkanja virov in literature o steklarni v Glažuti je mogoče samo domnevati, da je postavil Auersperg obrat bodisi brez vsakega dovoljenja upravnih oblasti ali pa, da je tako dovoljenje izdala nižja upravna oblast, to je, okrožno glavarstvo v Novem mestu. Šele v spisih iz l. 1847/48 o izdaji dovoljenja za drugo steklaro v Kočah je omenjena tudi prva steklarna v Glažuti, ta-

Valvasorjeva Ljubljana: pogled na grad in Novi trg,
posebno na lontovž

Podjetje ni uspevalo niti v Arltovih rokah; obratovati je prenehalo l. 1847. Steklarno je kupil Janez Globočnik, ki jo je dne 21. maja 1849 prodal baronu Amandu Schweigerju. Le-ta je prodal dne 12. marca 1850 svoja gospostva Ruperč vrh, Mehovo, Čretež in steklarno Juliju pl. Valmaginiju. Novi lastnik je dal dve leti pozneje steklarne v zakup za 50 let zasebniku Karlu Slanini in mlinarju Janezu Mitterdorferju iz Pürstlinga pri Freistadtu na Zgornjem Avstrijskem. Dne 20. julija 1852 sta prosila lastnika deželno namestništvo, naj jima podeli deželno tovarniško dovoljenje, kar se je tudi zgodilo.³¹

Ne vemo, kako je obratovala steklarna po Arltu. Krstne knjige stopiške župnije dokazujejo, da so tudi v teh letih živeli v Dolžu posamezni steklarji. Po poročilih trgovske in obrtne zbornice za l. 1852 steklarna takrat ni obratovala. Vemo le, da je obstajala do l. 1855, vendar je že eno leto prej dokončno ustavila delo.³²

V KOČEVSKIH GOZDOVIH

Sredi kočevskega gozda, na ozemlju občine Draga, je postavil l. 1840 knez Karel Auersperg steklaro, ki je najbližjemu na-

ko da nam je le ohranjenih nekaj podatkov iz njenega poslovanja.³³

Prva steklarna v Glažuti je imela dve peči z osmimi lonci, njen obseg je bil torej večji, kot je bil primer pri takih gozdnih steklarnah. Proizvodnja je znašala l. 1854 kar 4000 šokov steklenih plošč in 5000 šokov vzboklega stekla.³⁴ Še posebej moramo poudariti, da je obratoval tu tudi eden izmed prvih parnih strojev na ozemlju nekdanje Kranjske; imel je moč štirih konjskih sil in je služil kot pogon za brusilnico.³⁵ Steklarna v Glažuti je skrbela tudi za boljše izdelke, z brušenjem so namreč dajali steklenini lepši videz. Po statistiki iz l. 1856 je bila proizvodnja omejena le na vzboklo steklo, ki je šlo največ v tujino.³⁶

L. 1846 je imela steklarna skupaj preko 62.599 gld izdatkov, od tega za domače surovine in razni material 33.530 gld, za delavske mezde 15.187 gld, za orodje preko 415 gld, za žito, vino in razna živila (torej truck sistem?) preko 7501 gld in na voznine preko 5964 gld.³⁷

Kremenjak so verjetno kopali v bližini Novih lazov, kjer so ga zanesljivo pridobivali za poznejšo steklaro v Šalki vasi pri Kočevju.³⁸ Pepelarnice so bile v kočevskih

gozdovih zelo razširjene. Pepelika je bila tedaj v kranjskih steklarnah najbolj uporabljano topilno sredstvo; posluževala se ga je tudi steklarna v Glažuti, ki je zaposlovala lastne pepelarje.

Od l. 1840, ko naletimo v krstnih, mrliških in poročnih knjigah lokalije Grčarice, kamor je Glažuta spadala, prve vpise steklarjev, pa do l. 1855, zasledimo nad 40 raznih imen oseb, ki so imele poklic steklarjev, sedem izmed njih je bilo steklobrusilcev, dva sta označena kot izdelovalca steklenih plošč. Poleg teh zvemo še za imena posameznih topilcev, kurjačev, mizarjev, pepelarjev, uradnikov ter več steklovezalk, ki so skrbele za zavijanje in paketiranje steklenih izdelkov. Matične knjige omenjajo tudi tri obratovodje in enega blagajnika. Steklarsko delavstvo je bilo po veliki večini tujega porekla, priimki so nemški, le nekateri zvenijo češko, slovenski priimki so zelo redki (Govekar in Jugovar sta bila topilca, Govejšek in Schuscha, tudi Šuša ali Žuža sta bila steklarja, Obreza kurjač, Zupan obratovodja). Za deset steklarjev in drugih strokovnih delavcev v Glažuti je bilo mogoče ugotoviti, da so bili prej zaposleni v Cerknici, od koder so prišli delno v zadnjih letih obratovanja delno potem, ko je cerkniška steklarna prenehala. En steklar s češkim priimkom je prišel v Glažuto iz Dolža, drugi je bil rojen v Gornjem Limbušu na Sp. Štajerskem; verjetno je več steklarjev prišlo iz raznih spodnještajerskih steklarn, vendar matične knjige o tem ne dajejo popolne slike.

Steklarna v Glažuti je prenehala obratovati ali l. 1855 ali l. 1856; v matičnih registrih prenehajo namreč z l. 1855 vpisi steklarjev in drugih delavcev.

Na istem kraju je pozneje, l. 1870, postavil knez Auersperg parno žago.³⁹

Obširni gozdovi, ki so bili le delno izkoriščeni, so napeljali lastnika, da je sklenil postaviti v kočevskih gozdovih še drugo steklarno.

*

Dne 30. septembra 1847 je knez Auersperg prosil gubernij za podelitev navadnega tovarniškega dovoljenja za postavitev steklarne na ozemlju katastralne občine Koče v fridrihštajnskih gozdovih, ki so obsegali 7000 oralov površine in so bili še neizkoriščeni.⁴⁰ Steklarna bi imela dve peči, ki bi bili stalno v obratu.

Dne 10. junija 1848 je sporočil gubernij novomeški kresiji, da podeljuje Auerspergu tovarniško dovoljenje za postavitev steklarne za dobo 20 let s pogojem, da bo

upošteval navodila glede varstva služnostnih pravic.

O obratovanju steklarne ni nobenih podatkov, tudi matične knjige župnije v Kočevski reki, kamor je spadala katastralna občina Koče, nimajo nobenih sledov o steklarjih.⁴¹ Zato je upravičena domneva, da steklarna v Kočah sploh ni začela s proizvodnjo; ni izključeno, da so bili pri tem odločilni dogodki v l. 1848.

DOVOLJENJE ZA STEKLARNO V SPITALIČU

Steklarno v Špitaliču je nameraval postaviti Janez Friedrich, ki je bil skupaj z Janezom Rücklom, nam že znanim steklarjem v Dolžu, lastnik steklarne v Ojstrici pri Vranskem. Ojstriški steklarni je zmanjkalo kuriva; zato bi jo bilo treba preložiti. Dne 16. junija 1840 je sklenil Friedrich z baronom Alojzijem Apfaltrernom pogodbo za 30-letno izkoriščanje gozdov špitališke graščine. V novi steklarni bi Friedrich zaposlil 31 oseb: 8 steklarjev, 8 pomočnikov, 1 topilca, 3 steklobrusače, 4 kurjače, 1 pisarja in 6 drvarjev; v podjetje bi investiral 3000 gld obratnega kapitala.⁴²

Gubernij je sicer izdal Friedrichu deželno tovarniško dovoljenje za steklarno v Špitaliču, vendar prosilec obrata ni postavil, čeprav si je moral skupaj s kriškim gospostvom mnogo prizadevati, da si je po več kot enoletnem postopku dovoljenje priboril.⁴³

STEKLARNA PRI KOČEVJU

Steklarna, ki se omenja kot steklarna v Šalki vasi, na Trati ali tudi Hutterhauser v Kočevju je nastala v zvezi s kočevskim premogovnikom. L. 1849 so bile podeljene bratom Ranzinger rudarske pravice za kopanje premoga v Šalki vasi pri Kočevju. Steklarno so postavili na mestu, kjer stoje danes rudniške obratne delavnice, premog so pridobivali v sedanjem prvem odseku dnevnega kopa pod poslopjem materialnega skladišča, kjer so imeli raziskovalni jašek.⁴⁴

Okrajno glavarstvo v Kočevju je 4. maja 1850 predložilo deželnemu namestništvu v Ljubljani v rešitev prošnjo bratov Nikolaja, Antona in Franca Ranzingerja za dovoljenje, da postavijo steklarno na Trati; steklarna da bo obratovala s premogom. Šele dne 9. avgusta 1852 je dalo namestništvo dovoljenje za postavitev obrata. L. 1860 sta brata Nikolaj in Anton (Franc je istega leta umrl) sklenila družbeno pogodbo, s katero je bila steklarna vpisana dne 24. januarja 1860 v trgovinski register novome-

škega okrožnega sodišča kot družbena tvrdka »Brata Ranzinger, steklarne, glavni sedež na Trati pri Kočevju«. ⁴⁵

Steklarne je začela obratovati prej, kot je bilo izdano tovarniško dovoljenje — najbrž že l. 1850 ali vsaj 1851, kajti iz tega leta so prvi vpisi v matičnih knjigah kočevske župnije. Steklarna je imela eno peč z osmimi lonci; peč je obratovala zdržema. Proizvajala je navadno zeleno in vzboklo steklo ter navadno okensko steklo. Srednje-fino brušeno steklo je izdelovala le v manjših količinah, ker je morala brusilnica zaradi pomanjkanja stalne vodne sile obratovati na ročni pogon; izdelki te steklarne niso mogli konkurirati proizvodom štajerskih steklarn, ki so po večini uporabljale vodno silo.

V letih 1856—1860 je tovarna porabila povprečno 3000 stotov kremenjaka na leto, ki ga je dobivala iz krajev Mlaka in Handlerji, oddaljenih 4 ure od Šalke vasi. Pepelike je porabila povprečno 400 stotov, ki jo je deloma sama pripravljala iz ognjišnega pepela, zbranega v sosednjih vaseh, deloma jo je kupovala pri tamkajšnjih pepelarjih. Poleg pepelike je porabila tudi okoli 400 stotov sode in natrona, kar je kupovala v Trstu. Za peč in topilne lonce je porabila 100 stotov gline, ki jo je dobivala iz Sp. Avstrije. Poraba rjavega premoga iz lastnega kopa je znašala 16—18 stotov dnevno.

Investirani kapital je znašal 35.000 gld. V podjetju je bilo zaposlenih skupaj z rudarji okrog 50 oseb. Proizvodnja je znašala 15.000 šokov zelenega in belega vzboklega stekla in 1400 šokov šip v kosmati vrednosti 25.000 gld. Večji del belega vzboklega stekla je šel po cesti v Trst, odkoder so ga izvažali delno v Italijo, delno v Francijo, Grčijo itd., manjši del je odpadel na Palmanovo, Gorico, Istro, Ljubljano, Reko in Vojno krajino. ⁴⁶

Lastniki steklarne, ki so želeli svoj premogovnik intenzivneje izkoriščati, so imeli namen, da steklarne povečajo, vendar so jih pri tem ovirale pomanjkljive in slabe prometne zveze. Le-te so največ onemogale uspešno konkurenco z drugimi izdelki.

Iz poznejšega časa ni posebnih statističnih podatkov o poslovanju kočevske steklarne; poročila Trgovske in obrtne zbornice so prinašala skupne podatke za obe kranjski steklarni, to v Kočevju in ono v Zagorju. Iz poročila za l. 1875 je razvidno toliko, da je bila kočevska steklarne opremljena s parnim strojem 4 KM; parni stroj je dajal pogonsko moč žagi, ki je delala

le za potrebe steklarne. Sodeč po skupnih statističnih podatkih za obe steklarni, se je moral v 70 letih povečati tudi obrat kočevske steklarne. Po poročilih Trgovske zbornice sta imeli steklarni l. 1875 sedem topilniških peči z 48 lonci, l. 1880 pa šest topilniških peči s 50 lonci. Zagorska steklarne je imela v 80 letih štiri peči, torej je verjetno, da je imela kočevska steklarne tri ali vsaj dve peči; po številu loncev je bilo najbrž razmerje za Kočevje manj ugodno in jih je prišlo na peč manj kot v Zagorju. Število delavstva je v navedenih dveh letih znašalo 227 in 222, proizvodnja v l. 1875 celo 168.800 šokov vzboklega stekla in steklenih plošč ter 10.140 q v vrednosti 113.044 gld v l. 1880. Kočevski steklarni je pripadla verjetno 1/5 delavstva (torej nekako 45 delavcev) in prav toliko proizvodnje (okoli 33.760 šokov in 2030 q). ⁴⁷ Steklarska kolonija v Kočevju je v zadnjem desetletju obratovanja štela okrog 200 oseb; na podlagi te številke smemo sklepati, da je bilo v steklarni zaposlenih vsaj 50 steklarskih delavcev; poleg steklarjev je podjetje zaposlovalo še nekaj rudarjev in nekvalificiranih delavcev. Tovarna je imela svojo šolo, ki je delovala, dokler je bil obrat v pogonu.

Matični registri kočevske župnije imajo od l. 1850 do leta, ko je steklarne prenehala z delom, okrog 70 imen raznih steklarjev, 8 imen kurjačev, 3 imena uradnikov v steklarni, 15 imen rudarjev, 12 dninarjev, 2 mizarjev, 2 strojnikov in drugih delavcev ter 1 pepelarja. ⁴⁸ Matične knjige navajajo tudi imena 4 trgovcev s steklom, ki so stanovali v steklarskih hišah, kar bi kazalo, da so nameščenci steklarne oskrbovali prodajo, verjetno v obliki krošnjarjenja. Naselbina, ki je tako nastala ob tovarni, je v matičnih knjigah dobila ime »Steklarne pri mestu Kočevju«.

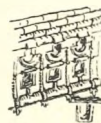
Kot je bilo mogoče ugotoviti, je osem steklarjev prišlo v Kočevje iz Auerspergove steklarne v Glažuti, ne všteti bratov Ranzinger, ki so tudi delali v Glažuti, preden so se naselili v Kočevju. Nekateri steklarji so bili še prej v cerkniški steklarni. Podatki o poreklu steklarjev so pomanjkljivi, le za nekatere se iz matičnih registrov vidi, kje so bili rojeni. Med rojstnimi kraji naletimo na spodnještajerske kraje kot Hudi kot. Sv. Krištof pri Laškem in Rogatec; nekaj steklarjev je bilo tudi s Češkega, vendar jih je gotovo bilo največ iz Štajerskega, od koder so prišli tudi bratje Ranzingerji, saj so naselbino okrog steklarne imenovali štajersko kolonijo. ⁴⁹

L. 1886 je kupila Trboveljska premogokopna družba kočevski rudnik in steklarno od bratov Ranzingerjev za 400.000 gld. Nova lastnica ni nadaljevala z obratovanjem steklarne, ampak jo je opustila. Izselitev steklarske kolonije je povzročila padec prebivalstva, ki je naraslo od 1048 prebivalcev v l. 1869 kar na 1332 prebivalcev v l. 1880, potem pa padlo na 1169 prebivalcev v l. 1890. Seveda je padec delno tudi posledica splošnega izseljevanja, ki je tedaj že zajelo kočevski okraj, vendar je največji delež k temu nazadovanju prispevala opustitev steklarne.⁵⁰

OPOMBE

1 Vladislav Fabjančič, Volbenk Polž, ljubljanski veliki trgovec, denarstvenik in župan v začetku 16. stoletja. Kronika slov. mest 1939, str. 9 sl. — 2 Pavle Blaznik, Zemljiška gospostva v ljubljanski okolici, rokopis v MALj. — Arnold Luschn von Ebengreuth, Österreichische Reichsgeschichte, Bamberg 1896, str. 483. — 3 Fabjančič, Ljubljanski sodniki in župani, rokopis v MALj str. 169. — 4 DAS (Državni arhiv Slovenije), Vicedomski arhiv, fasc. I/93. — S. Rutar, Carniolena aus dem Graf Coronini-Cromberg'schem Archiv, MMK 1895, str. 153, kjer je objavljeno besedilo privilegija. Prim. še: I. Vrhovnik, Trnavska župnija v Ljubljani. Ljubljana 1933, str. 87 sl. — O obsegu ozemlja, ki je spadalo pod vladno nadvojvode Karla, glej August Dimitz, Geschichte Krains von der ältesten Zeit bis auf das Jahr 1813, III. del. Ljubljana 1875, str. 3. — 5 August Dimitz, Geschichtliches aus dem landesgerichtlichen Archive in Laibach. MHK 1865, str. 9. — Vladislav Fabjančič, Knjiga hiš, VIII. del: Trnovo. Cerkvena ulica 27. Rokopisna knjiga v Mestnem arhivu ljubljanskem. Steklarno Adama Moscona ima Fabjančič za nadaljevanje steklarne Andreja Dolenika in Zuana Francesca Catanija, kar pa se ne sklada z navedbami Petra Andriana v tožbi zoper Janeza Khisla, ki jo je objavil Dimitz. — 6 Dimitz, n. o. m. Prim. Müller, Glasfabriken in Laibach im XVI. Jahrhundert. Argo 1898, stolpec 21 sl. — 7 Mestni arhiv ljubljanski, Cod I/18, mestni sejni zapisnik za l. 1601, fo 40 in 42. — 8 Fabjančič, Knjiga hiš, n. o. m. — Müller, Die Zukunft der Stadt Laibach. Argo 1897, str. 28, opomba pod črto. — Dimitz, Historische Notizen aus den im Musealarchiv aufbewahrten Kalendern des Bischofes Th. Chrön. MHV 1862, str. 22 — 9 DAS, Vicedomski arhiv fasc. I/93. — Müller, Glasfabriken in Laibach, n. o. m. — 10 MALj, Mag. acta, fasc. 2. — Cod XVII/37 a za l. 1653. — 11 Peter v. Radics, Der Glasschneider (Graveur) Franz Kreylich aus Steinschönau in Laibach (1681). LZtg 1901, št. 86. — 12 Fabjančič, Knjiga hiš, n. o. m. — Radics, n. o. m. — Vrhovnik, n. o. m. — 13 Valvasor, XI. knjiga, str. 707. — 14 Valvasor, XI. knjiga, str. 321. — Vladislav Fabjančič, Ljubljanski sodniki in župani, II. knjiga, str. 642. — 15 DAS, Deželna deska, Hauptbuch VIII fo 73. — 16 Hacquet, Oryctographia Carniolica. Dritter Teil. Leipzig 1784, str. 179. Vodice—Kladje sta zaselka v katastralni občini Kal občine St. Janž na Dolenjskem, Kladje je od Glažute oddaljeno najmanj en kilometer. — 17 DAS, Breckerfeldovo gradivo za topografijo Kranjske. — 18 DAS, Deželno glavarstvo, fasc. littera C num. 1. vol. 2. — 19 DAS, Deželna deska, Instrumentenbuch N. III. str. 333 sl. — 20 Hlubek, Natürlicher Reichtum Krain's. Carniolia 1842, str. 189. — 21 Hlubek, n. o. m. — 22 Po prejetih informacijah so stare matične knjige svibenske župnije v zadnjih letih končale v papirnici. — 23 DAS, Gub. arhiv l. 1837/39 fasc. 32 ref. 207. O steklarni v Ojstrici prim. Schematismus des Herzogthums Steiermark für das Jahr 1839. — Innerösterreichisches Industrie- und Gewerbeblatt je l. 1839 v svoji prilogi št. 43 prinesel oglas, da novo ustanovljena steklarina v Sentjanževi dolini (Johannesthal) v novomeškem okrožju proizvaja odlično vzboklo steklo, razno steklenico iz

krednega stekla, okenska stekla vseh dimenzij in zelcno steklo. To je bila steklarina v Dolžu ob Gorjancih, kajti tudi v nekaterih zemljiškoknjžnih listinah, ki se nanašajo na to steklarino (Instrumentenbuch) VI fo 134 sl.) — je rečeno, da stoji steklarina v Sentjanževi dolini. — 24 DAS, Deželna deska, Instrumentenbuch N. II. fo 434—437. Hauptbuch VII fo 355 pod tek. št. 49. — 25 DAS, Deželna deska, Hauptbuch VII fo 355, Instrumentenbuch N. V fo 201, VI fo 33 sl., 134 sl. — 26 DAS, Gub. arhiv l. 1841/42 fasc. 31 ref. 47. — 27 DAS, Deželna deska, Instrumentenbuch IX fo 92 sl. Hauptbuch VII pod št. 54 — 28 DAS, Deželna deska, Instrumentenbuch IX fo 92 sl. in X fo 128 sl. Hauptbuch VII, vknjižbe pod št. 54. — 29 Uebersichtstafeln zur Statistik der österreichischen Monarchie nach den Ergebnissen der Jahre 1851—1855. Mittheil. a. d. Gob. d. Stat. IV. Jg. III. Heft. — 30 DAS, Gub. arhiv l. 1843/44 fasc. 11 ref. 523. — 31 DAS, Namestniški arhiv, fasc. 21—2 (1852). — 32 Uebersichtstafeln zur Stat. d. österreich. Monarchie nach den Ergebnissen der Jahre 1851—1855. — Poročilo ljubljanske trgovske in obrtne zbornice za l. 1870, str. 90. — 33 DAS, Gub. arhiv l. 1847/48 fasc. 32 ref. 252. Po krstnem imenu lastnika so steklarino imenovali »Karlschütter«. Handbuch des Laibacher Gouvernements za l. 1842 do 1848 navaja kot kraj Auerspergove steklarne Gotenico. — 34 Uebersichtstafeln zur Stat. der österreich. Monarchie nach den Ergebnissen der Jahre 1851—1855. — 35 Die Dampfmaschinen der österreich. Monarchie zu Ende des Verwaltungsjahres 1851. Mittheil. a. d. Geb. d. Stat. I. Jg. III. Heft. Po podatkih te statistike je bil eden izmed parnih strojev s štirimi konjskimi silami izdelan v Auerspergovi tovarni na Dvoru in je stal 3000 gold., najbolj verjetno je bil to parni stroj v Glažuti, ker sta obe podjetji pripadali istemu lastniku. — 36 Industrie-Statistik der österreich. Monarchie für das Jahr 1856, I. Heft, Glas und Glaswaren. Mittheil. a. d. Geb. d. Stat. VI. Jg. II. H. str. 45 sl. — 37 DAS, Gub. arhiv l. 1847/48 fasc. 32 ref. 252 — 38 Wilhelm Voss, Die Mineralien des Herzogthums Krain. MMK 1893, str. 139 sl. — 39 Poročilo ljubljanske trgovske in obrtne zbornice za l. 1870, str. 90 navaja, da je l. 1855 odpadla steklarina v Glažuti, medtem ko jo citirana industrijska statistika za l. 1856 še omenja. Krstne, mrliške in poročne registre sem uporabljal v prepisih, ki so na škofijskem ordinariatu. Dr. Jože Rus, Jedro kočevskega vprašanja. Kočevski zbornik 1939, str. 161. — Jubiläums-Festbuch der Gottscheer 600-Jahrfeier, str. 152 sl., navaja l. 1871 kot leto ustanovitve parne žage v Glažuti. V tej knjigi je kot leto ustanovitve steklarne omenjeno l. 1835, kar je pa seveda napačno. — 40 DAS, Gub. arhiv l. 1847/48 fasc. 32 ref. 252. — 41 Prepisi krstnih, mrliških in poročnih registrov pri škofijskem ordinariatu — 42 DAS, Gub. arhiv l. 1841/42 fasc. 31 ref. 8 — 43 Rojstni, mrliški in poročni registri župnije Spitalič, katerih prepise pri škofijskem ordinariatu sem pregledal, nimajo o steklarjih nobenega sledu. Steklarno v Spitaliču omenja tudi še dr. Ivan Slokar, Geschichte der österreichischen Industrie und ihrer Förderung unter Kaiser Franz I. Wien 1912, str. 539, in po njem jo navaja R. A. (Andrejka), Razvoj industrije in industrijske politike v naših deželah v prvi polovici 19. stoletja. Trgovski tovariš 1934, str. 131. — 44 Po podatkih rudniška uprava. Slika nekdanje steklarne je objavljena v Jubiläums-Festbuch, str. 137. Ing. W. Biskupski v svojem opisu kočevskega rudnika v Jubiläums-Festbuch, str. 161, pravi, da je bila kočevska steklarina prenesena iz Glažute, kar pa ni točno, kajti steklarina v Glažuti je prenehala l. 1855, kočevska pa je tedaj že nekaj let obratovala. — 45 Trgovski register okrožnega sodišča v Novem mestu, I. zvezek registra družbenih tvrdk Ges I/2. — Namestniški arhiv fasc. 21-4 (1850-6). — 46 Bericht der Handels- und Gewerbekammer für Krain 1857 bis incl. 1860, str. 59 sl. — Darstellung der Verhältnisse der Industrie, der Verkehrsmittel und des Handels während der Jahre 1856—1861, Mittheil. a. d. Geb. d. Stat. X. Jg. II Heft, str. 114. Prva leta je steklarina obratovala le s štirimi ali petimi donci, zato je bila tudi njena proizvodnja manjša, l. 1854 je znašala 2000 šokov steklenih plošč in 2500 šokov vzboklega stekla. Prim. Uebersichtstafeln zur Stat. der öster. Monarchie 1851—1855, n. o. m. str. 37 sl. in Industriestatistik für das Jahr 1856, n. o. m. str. 45 sl. — 47 Statistischer Bericht der Handels- und Gewerbekammer in Laibach za l. 1875 str. 202, za l. 1880 str. 32. — 48 Krstni, mrliški in poročni registri kočevske župnije za l. 1850 do 1886 v prepisu pri škofijskem ordinariatu. — 49 Josef Obergföll, Die Stadt Gottschee. Deutscher Kalender für Krain 1898, str. 127. — 50 Obergföll, n. o. m. str. 126.

PODOBE IZ NEKDANJE ŽIVINOREJE MED TRSTOM IN SLAVNIKOM

DR. SERGIJ VILFAN

*Nismo Čiči ne Brčini,
smo žusto na konfini.*

Ta rek dobiš za odgovor, če na kraškem svetu vzhodno od Trsta vprašaš domačina, kje se tod pravzaprav začanja Čičarija ali pa, kje so Brkini. Ali so vse te vasi tam okoli Slavnika res le na meji med obema pokrajinama, pustimo tu odprto, dejstvo pa je, da so »konfini« v resnici precej značilni za te kraje, vendar v drugem smislu.

Na južnem robu tega kraškega sveta, za katerega se je menda šele med narodno-osvobodilno borbo uveljavil lepi skupni naziv Mali Kras, se nedaleč od Podgorja dotikata ozemlji slovenske in hrvatske naselitve v Istri. Obseg zemljiške posesti Goriških grofov je tod v bližini, zlasti pa na brkinsko stran povzročil za mnoga stoletja kaj zapletene razmejitve. Meja tržaškega mesta pri Ricmanjah je bila dolgo nejasna in je povzročala vedno nove spore. Meja Koprščine je nekoč blizu Črnotičev potekala po teh krajih in meja med beneško in kranjsko Istro pri Kastelcu in Črnem kalu je vtisnila svoj pečat gospodarstvu in družbeni ureditvi teh krajev v minulih stoletjih do kampoformijskega miru, ki je napravil konec tudi Beneški Istri. Del Malega Krasa, kamnitna ravnina med Podgorjem in Črnotičami se je tedaj imenoval »Cesarski Kras« v nasprotju z »Benečijo«, to je niže ležečimi kraji pod kraškimi stenami. Tod mimo je vodila trgovska pot med Ljubljano in Kopro, dobro znana kranjskim kmetom-tovornikom, še bolj pa je po skrivnih poteh cvetelo tihotapstvo. Še danes spominjajo na nekdanjo štiristoletno mejo med Benečijo in Kranjsko v dolgi vrsti potekajoči kupi kamnov, »muše« imenovani. Tudi v novejšem času »konfini« niso daleč odtod.

Mimo Slavnika se pripodi burja v ta konec kraškega sveta, odkoder se s skalnih robov okrog Socerba in Črnotičev zakadi proti Miljskemu in Koprskemu zalivu. Ogromne površine golega kamna, ki jih danes z velikimi naporii pogozdujejo, pričajo o siloviti moči, s katero se je burja v teh krajih borila proti vsakemu življenju. Ne povsem uspešno. V zavetju pod skalnatimi stenami in hribi si je človek postavil bivališča, tesno zgnetena, da si ne bi priškrbnil že tako skopo odmerjene zemlje, pa vendar izkoristil zavetje. Krajevna imena pri-

čajo, da je mnoge vasi ustvarila šele slovenska naselitev in ne že ilirska.

V trdem boju za obstanek se prebivalci teh krajev — nekdanjega območja deželske sodnije Socerb — niso borili le z burjo in kamnom. Otepati so se morali več ko enkrat tudi finančne birokracije deželnih stanov, ki se je premalo ozirala na gospodarske razmere v teh vaseh. Tako so romale iz vasi socerbske deželske sodnije v Ljubljano in k deželnemu knezu več ali manj uspešne prošnje in pritožbe, prihajale pa so sem komisije, ki naj bi ugotovile gospodarsko zmogljivost kmetij. Spisi, ki so se nam o tem ohranili, govore o skalnatem svetu, neusmiljeni burji, nevarni beneški sosesčini, zmrzali in živinskih boleznih, težkem delu in hudih bremenih. V teh spisih se nam je ohranilo bogato gradivo za gospodarsko in socialno zgodovino tega koščka slovenske zemlje.

Kratko in jedrnato sta položaj opisala deželnoknežja komisarja, ki sta sestavljala novi urbar, v poročilu z dne 10. aprila 1573: »Na teh kmetijah, ki leže na kamnitnih, nerodovitnih krajih na Krasu, pridelajo malo žita, zato si pomagajo in se vzdržujejo največ z rejo drobnice in tovorjenjem soli.« (Diskretno sta zamolčala, da je bilo tudi tihotapstvo kaj pomemben vir dohodkov.) Dejansko je obdelava polj krila le del življenjskih potreb prebivalstva. Zato je bila razmeroma pomembna živinoreja, razen tega pa razne postranske gospodarske panoge, kakor tovorjenje, peka kruha za mesto Trst in nabiralništvo.

S. 1. Ovčereja je bila nekdanj ena izmed glavnih gospodarskih panog v Slovenski Istri in je štela med najvažnejša moška opravila. V zadnjih desetletjih je število ovac močno padlo in se z njimi vse bolj ukvarjajo otroci.

Svet, ki je bil namenjen živinoreji, se je tudi v teh krajih precej izrazilo razlikoval na več vrst: »gore« (planinski pašniki), »komunele« (gmajnski pašniki v sestavu vaškega sveta), senožeti na višjih legah, travnike v nižjih legah in slednjič nekatere gozdove za svinjsko pašo. Razmerja, ki so nastajala ob uživanju tega sveta, so sicer včasih zapletena, a zelo raznolika in prav zato zelo zanimiva.

Istra je bila že od nekdaj pomembno pašniško ozemlje. V notranjščini Istre se je pašništvo od predzgodovinskih časov ohranilo tudi skozi rimsko dobo, ko so se z živinorejo ukvarjala najbrž še dolgo razna prejšnja plemena. V zgodnjem srednjem veku so sem gnali na pašo svojo živino pastirji iz Furlanije. Od planinskih senožeti in pašnikov je bilo treba plačevati za uživanje posebno dajatev, nekako zakupnino (herbaticum, erbadigo). Morda so jo sprva pobirala istrska mesta, ki so upravljala tudi večje predele podeželja, toda ko se istrska travarina prvič pojavlja v virih, jo pobirajo tudi škofje in kmalu nato tudi svetni fevdalci. Pašni svet v gorah je s tem postal sestavni del raznih zemljiških gospodstev, ki so posamezne pašnike oddajala v zakup proti plačilu travarine, ki torej ni bila le plačilo za senožeti, kakor bi kazalo ime, marveč tudi za pašnjo. Posamezne vasi, ki so imele veliko pašnega sveta, so zlasti na beneškem ozemlju tudi oddajale svoj svet v zakup pastirjem iz drugih krajev.

Razlika med gorskimi (planinskimi) in gmajnskimi (vaškimi) pašniki je v slovenskih hribovskih krajih praviloma dvojna: gospodarsko so gmajnski pašniki namenjeni zgodnji in pozni paši s tem, da se živina vrača čez noč v vas, planinski pašniki pa so namenjeni poletni paši, so precej oddaljeni od vasi in se tja žene živina enkrat letno za daljšo dobo, da tam tudi prenočuje. Pravno so gmajnski pašniki skupna last soseske in je na njih uveljavljenje zemljiškega gospodstva razmeroma šibko, planinski pašniki pa imajo raznolikejšo ureditev, pri čemer se prej ali slej izrazi teje izoblikuje vpliv zemljiškega gospodstva, na strani uživalcev pa se nekdaj skupna pravica pretvori v »servitutno« (služnostno) pravico. Iz tega se izoblikujejo deleži te pravice, ki se lahko samostojno prodajajo, dele, dedujejo in podobno.

V glavnih potezah velja to razlikovanje tudi v Istri, vendar s precej številnimi odkloni. Stari »herbaticum« tu v večji meri ohrani na planinskih pašnikih zakupna razmerja. Ker so pašne površine neenako-

merno raztresene, se sezonska paša vrši na velike razdalje in se pojavlja značilna selitev živine ob začetku in ob koncu pašne sezone. Pri tem se ne izoblikuje v taki meri trajna pravica ene vasi ali posameznih vaščanov do določene gore, marveč se ustvarjajo sproti skupine pastirjev, ki ženejo živino na sezonsko pašo zdaj sem zdaj tja, kakor je pač nanese ob sklepanju zakupnih pogodb. Planinska paša je torej pod znatnim vplivom zakupnega razmerja, zato manj ustaljena kot v alpskih predelih in krajevno raznolikejša. To se nam bo pokazalo tudi na socerbskem ozemlju.

Socerbsko ozemlje je bilo ob robu tistega istrskega predela, ki je imel največje pašne površine. Zato se tu gorski pašniki pojavljajo le v više ležečem hribovitem svetu Čičarije okrog Slavnika. V XVI. stoletju se tu navajajo: Vodiška gora, Srobotniško-Novaška gora in Jeloviška gora na hrvatski strani ter »Podgorska gora« (verjetno pašniki na Slavniku), Preška gora in Škofljica na slovenski strani.

Prve štiri gore so bile proti koncu srednjega veka v glavnem last beneške republike in pod upravo gradu Raspora. V začetku XVI. stoletja so ta del rasporskega ozemlja osvojili Habsburžani in ga spojili z novo ustanovljenim deželskim sodiščem Socerb. Grad Socerb je imel na prvih treh gorah (to je na hrvatski strani) obenem zemljiško in sodno gospodstvo, na ostalih treh gorah pa le sodno gospodstvo. Kot »arbadigo« (herbaticum) so se štele pravice iz zemljiškega gospodstva.

Vodiška gora je bila okrog l. 1570 za štiri leta oddana v zakup nekemu Fabjanu »de Visinari«. Zakupnik je moral plačevati letno 17 ducatov, enega koštruna in »mleko ene noči«. V eni noči (najbrž v začetku molže) je namreč imel zemljiški gospod pravico do vsega namolzenega mleka, iz kate-rega so mu napravili sir. Na Vodiški gori se je paslo približno 800 glav drobnice in molža ene noči je dala dva hleba sira ali približno 50 libe sira, to je kakih 15 kg. Ta podatek kaže, da so bile živali razmeroma slabe mlekarice. Razen gore je bila pri Vodicah tudi velika gmajna, na katero so prav tako sprejemali tujo živino na pašo, pri čemer so računali na hubo dva kor narja, to je 80 glav.

Srobotniško-Novaško goro je imel v sedemdesetih letih XVI. stoletja v zakupu neki Mihovil Zborovec s tovariši Lovretom Počerptino, Petrom Medosom, Matijo Radovcem in Petrom Zborovcem. Imena kažejo, da ne gre za domačine, ker se v tem

času v sosednih vaseh navajajo drugačna imena. Zakup je bil sklenjen za dve leti, zakupnina pa je razen koštruna in mleka ene noči znašala 38 ducatov. Mleko ene noči je znašalo 70 librc sira. Iz tega bi sklepali, da se je na tej gori paslo okrog 1100 glav drobnice.

Največja je bila Jeloviška gora, saj se je od nje plačevalo letno 49 ducatov, dva koštruna in od molže ene noči 100 librc sira. Tu je zakupnik imel tudi pravico do košnje pred Ivanovim.

»Podgorsko goro«, to je najbrž Slavnik, je dajala v zakup kot zemljiški gospod cerkev Sv. Sobote za 10—12 tolarjev letno. Ob sklenitvi pogodbe pa je moral zakupnik plačati sodnemu gospostvu en ducat, razen tega pa je gospostvo dobilo 50 librc sira in koštruna.

Škofljica je bila last tržaškega škofa (od tod ime). Ta pravica tržaške škofije je bila najbrž še eden izmed preostankov zemljiške lastnine, ki jo je tržaškemu škofu priznal nemški kralj v X. stoletju in ki je segala kake tri milje okrog mesta. Skoraj vladarske pravice, ki jih je škof pridobil nad tem ozemljem, so sicer propadle, a ostala mu je v glavnem zemljiška lastnina in tako najbrž tudi Škofljica. Ljudsko izročilo pripoveduje o tem nekoliko drugače: »Škofljica je bila nekoč preška (t. j. last vasi Prešnica). Prišli so Čebani (čobani, pastirji, izraz kaže na čičarsko poreklo) od Pole in jih Preščani niso mogli pregnati. Vaščani so šli k škofu v Škedenj, kamor so nosili desetino, prosit za pomoč. Škof je poslal vojake, ki so pregnali Čebane iz Škofljice in je postala njegova. Vaščanom je ostala paša.« Popolnoma točno to izročilo očitno ni, tiči pa v njem gotovo neko zgodovinsko jedro. Da bi bilo prišlo kdaj do spora z novo priseljenimi Čiči, nikakor ni izključeno, posebno če upoštevamo polnomadski značaj teh priseljencev. Last tržaškega škofa na Škofljici pa je gotovo že starejša. Sredi XVI. stoletja je škof Bonomo napovedal kranjskim stanovom svoj dohodek od te gore s približno 10 goldinarji. Sodni gosposki pa je pripadal od te gore en ducat, koštrun in mleko ene noči, ki je dalo dva hleba sira.

Najmanj pomembna je bila Preška gora nad Prešnico. O njej za XVI. stoletje nimamo podatka, čigava je bila. Socerbsko deželsko sodišče je od nje dobivalo koštruna in 18 librc sira.

Če vzamemo za podlago, da je zakupnik Vodiške gore dajal od 800 glav drobnice 50 librc sira, potem bi mogli po količini od-

danega sira na vseh šestih gorah ceniti število drobnice na približno 5000 glav. V posebni tabeli o številu živine pa bomo upoštevali le tisto, ki so jo imeli vaščani v lasti ali v reji, ker so komisarji štel le to. Za pašo te živine pa so socerbski vaščani jemali v zakup pašo v drugih krajih, zlasti na beneškem ozemlju, kjer je bila predvsem zimska paša. Vsak lastnik živine je moral plačati svoj delež arbadiga sorazmerno s številom glav, ki jih je dal v čredo.

Take navzkrižne selitve živine so se ohranile še do najnovejše dobe, le da jih je mnogo manj kot nekdaj, ker je število drobnice močno padlo. Ljudje pripovedujejo, da so pred desetletji gnali iz hribovskih predelov na zimsko pašo tudi v dolino Botača pri Dragi, da pa so gnali včasih živino celo v Furlanijo. Tu in tam še danes srečuješ kako čredo ovac, ki se spomladi vrača z zimske paše iz obmorskih krajev in ki gre spomladi na gorsko pašo. Vendar danes gorska paša nima več tiste oblike, kot smo jo opisali za XVI. stoletje. Tudi ta svet je v glavnem vaški in vaščani dajejo pastirjem v zakup goro ali vaško gmajno, ker so sami v teh krajih skoraj popolnoma opustili rejo drobnice. Kako se je izvršil prehod gora iz rok zemljiških gospodov v roke kmetov, še ni podrobneje znano, v glavnem pa bo šlo za proces v zvezi z zemljiško odvezo. Preščani trdijo, da so Škofljico od škofa kupili. V zvezi s tem se je nekdaj gorski pašnik spremenil v senožet.

Ker so na gorskih pašnikih veljala zakupna razmerja in so se na njih zakupniki menjavali, gorski pašniki niso mogli tvoriti trajne in stabilne gospodarske baze za živinorejo sosednih vasi. To bazo moramo iskati v gmajnah ali, kakor se glasi lokalni naziv, komunelah. Za gmajno se je smatral vsak

Sl. 2. Kraška planota nad Bregom, pogled s Socerba proti izrastkom Čičarije. Planota, ki jo danes pogozdujejo, je nekdaj nudila skromne možnosti za pašo.

neobdelan svet, ki je bil od nekdaj v skupnem užitku in ki je bil predvsem namenjen paši, delno pa tudi drvarjenju, steljarjenju, tu in tam pa tudi košnji. Vprašanje lastnine na tem svetu še v XVI. in XVII. stoletju ni bilo popolnoma jasno rešeno.

Ponekod so bile sporne meje na gmajni med posameznimi naselji ali skupinami naselij. Zlasti je bila sporna meja med zahodnimi vasmi socerbskega ozemlja (predvsem Ricmanji) in tržaškim mestnim ozemljem. Pri nekem opisu meja socerbskega sodišča je zapisano: »S Tržačani je spor na vseh krajih«. L. 1573 ugotavljajo deželno knežji komisarji, da so Tržačani zaplenili nekemu vaščanu iz Ricmanj dva vola, ki sta se pasla na spornem svetu, čeprav so vaščani Ricmanj tu pasli od nekdaj skupaj z drugimi vasmi. Ta podatek kaže, da meje med posameznimi gmajnami še v XVI. stoletju niso bile oblikovane in da so vsaj nekaterih gmajn tedaj še deležne cele skupine vasi.

Nerazčističeno je bilo tudi vprašanje lastnine kmetov oz. vasi na eni in fevdalcev na drugi strani. To se nam pokaže zlasti tedaj, kadar gre za ureditev lastnine na svetu, ki ga je kdo na gmajni na novo izkrčil. Komisarji so leta 1573 ugotovili, da so podložniki okrog Socerba izkrčili velike kose gmajne za travnike, pa od te zemlje ne plačujejo nič, marveč ravnajo z njo kakor s svojo lastnino. Komisarji so odredili, naj se tem podložnikom za izkrčeni svet naloži dajatev pravde. V nasprotju s prejšnjim pojmovanjem, da je gmajna ničija zemlja, ki si jo lahko prilasti vsakdo s tem, da jo obdela, so torej uvedli novo pojmovanje, da gre za zemljo deželnega kneza, za katero je treba oddajati podložniške dajatve, brž ko jo kdo vzame v obdelavo.

L. 1588 je Nikolaj Gastald, deželno knežji davkar v Trstu, vložil na nadvojvodo Karla prošnjo, v kateri je navajal, da je pridobil v zaselku Jezero podložnika na tretjinski hubi, ki spada v deželsko sodišče Socerb. Ker se podložnik s to zemljo ne more preživljati (dodati je treba: in oddajati svojemu gospodu dajatev), naj bi se mu v sosesčini dodelila neka dolina, ki leži »v prosti gmajni«, kjer bi si lahko izkrčil za kaka štiri jutra orne zemlje. Ker pa prosilec, to je zemljiški gospod, pričakuje, da bodo drugi kmetje — čeprav so zelo oddaljeni — ugovarjali, prosi nadvojvodovega odobrenja in oprostitev od desetih. Dejanjsko sta si po naročilu iz Gradca zadevo ogledala dva deželno knežja zastopnika. Poročala sta, da sicer vaščani iz Drage ugovarjajo, češ da bi jim bila ograditev te do-

line v škodo pri paši, vendar sta bila mnenja, da tega ugovora ne gre jemati preveč resno, ker ima vas Draga dovolj paše in priženejo živino v to dolino kvečjemu enkrat na leto. Od izkrčenega sveta bi pripadala socerbskemu gradu »običajna desetina«, ki pa bi se prosilcu glede na njegovo dolgo službovanje lahko odpustila. Graškemu komornemu svetu pa to mnenje še ni zadoščalo in je zahteval še osebno mnenje kranjskega vicedoma, ki je tedaj že po drugih opravkih moral potovati v okolico Trsta. Vicedom si je položaj ogledal na samem mestu in zaslišal podložnike iz Drage. Ti so mu izročili pritožbo, ki pa je ni hotel sprejeti, ker ni bila podpisana. Dali so si jo nato sestaviti od notarja v beneških Miljah, ki jo je spisal v laškem jeziku, za kar jih je vicedom pokaral. Menil je, da so tako postopali iz gole trme, ker bi bilo pisarjev v Trstu, to je na deželno knežjem ozemlju, dovolj na razpolago. Podložniki so trdili, da je dolina njihova last, medtem ko je bil vicedom mnenja, da je prosta gmajna. Ugotovil je, da dolina za pašo ne predstavlja kake posebne koristi, razen kolikor nudi ob hudem vetru zavetje za živino. Zato je odločil, da sme Gastaldov podložnik ograditi tri četrtine te kotlinaste doline, to je kakih 300 sežnjev ali dva in pol do tri jutra, ostala četrtina pa naj se pusti drugim podložnikom za živino. Od ograjenega sveta ni treba Gastaldovemu podložniku dajati nikakih dajatev na grad Socerb.

V XVI. stoletju opažamo torej močno trenje dveh pojmovanj o lastnini na gmajni: kmetje menijo, da je gmajna ničija ali soseska, deželno knežji organi pa jo imajo za zemljo, s katero sme po svoji uvidevnosti razpolagati deželni knez. Kakršne koli samostojne pravice posameznega zemljiškega gospoda za krčenje na gmajni pa ni. Krčenja so se do reformacije urbarja vršila verjetno precej na divje. Če niso bile očitno kršene kake pridobljene pravice skupnosti, si je kmet lahko brez posebnih formalnosti izkrčil kak kos gmajne in od nje tudi ni oddajal nikakih dajatev, vsaj ne deželskemu sodišču. Ob reformaciji urbarja so zahtevali, naj se na taka zemljišča naloži dajatev pravde v korist sodni gosposki, medtem ko kmalu potem zvemo, da je sodna gosposka dejansko dobivala »običajno desetino«. Za vsako krčenje gotovo tudi tedaj niso prosili za dovoljenje deželnega kneza. Gastaldov primer je bil predložen v rešitev komornemu svetu pač zato, ker je zemljiški gospod v tem primeru upravičeno pričakoval ovir od vaščanov.

S krčnji na gmajnah so nastajala lahko tudi nova, manjša kmečka gospodarstva, naseljenci na gmajni pa so bili podružniki.

Gmajnska paša je tudi že v XVI. stoletju, če ne prej, prihajala v navzkrižje z gozdarstvom, vendar v nekoliko drugačnem smislu kot danes. Ob reformaciji urbarja l. 1573 so se vaščani Podgorja pritožili proti dvema družabnikoma, Janezu Ambhauserju in Antonu Boietto, ki sta imela od deželnoknežjega gozdarskega mojstra v zakupu sečnjo lesa takoj nad vasjo. Trdili so, da družabnika sekata les brez vsakega reda in jim pri tem uničujeta staje za živino. Paseta svoje konje in jih krmita tudi z mrvo, ki so si jo pripravili vaščani za svoje potrebe. Gozdni mojster v Furlaniji, Istri in na Krasu je odgovoril, da pa Podgorci podirajo gozdarjem koče. — Gozdni svet je bil torej deželnoknežji in ga je upravljal poseben organ, paša in košnja v gozdu pa je bila vaška. Tu gre bolj kot na gorah za razmerja, ki bi jih lahko označevali kot pašne služnosti soseske.

Omenili smo že, da so večje vaške gmajne včasih uporabljali tudi pastirji iz drugih krajev za sezonsko pašo. Ljudsko izročilo v vasi Mihele pravi, da so na ozemlju te vasi nekoč pasli Bosanci, ki so imeli dve staji v Mihelah, eno pod »stenicami«, drugo tam, kjer so danes neki orehi. Ti Bosanci so se baje tukaj naselili in ustanovili vas Mihele. Koliko je to izročilo točno, je danes težko preveriti. Dejstvo je, da se Mihele v starejših urbarialnih virih ne omenjajo. Izročilo pa je vsaj toliko zanimivo, ker se uvršča v vrsto izročil o Čičih v slovenskih krajih, kajti nedvomno so z »Bosanci« misljeni vlaški Čiči.

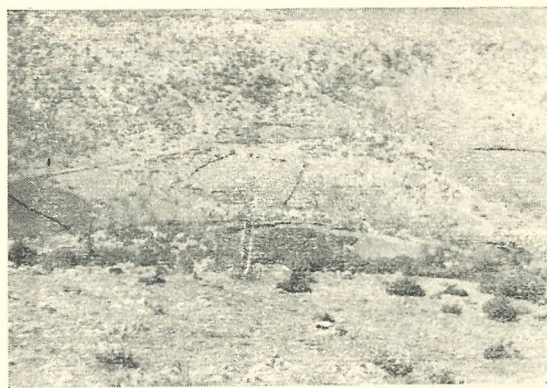
Zelo razširjena je v ljudskem izročilu pripovedka o neki drugi gmajni, o Trpcah. Bile so baje last neke »grofice«, ki je bivala v Prešnici. Ko se je hotela odseliti, je prodajala Trpce. Preščani jih niso hoteli, pa jih je prodala Črnikalcem za slepo kobilu, na kateri je odjezdila. Tako so Črnikalci kupili Trpce za slepo kobilu. Značilno je, da je to izročilo izredno razširjeno v vseh bližnjih vaseh in da je v Prešnici verjetno nekaj časa res bil nek manjši fevdalni sedež. Nikakor ni izključeno, da bi v tem primeru fevdalec res imel v lasti tudi kako gmajno, posebno če se je vas ukvarjala s konjerejo, kakor smo že ugotovili. Sicer pa je na tem izročilu še mnogo temnega in moramo računati s tem, da je na njem tudi marsikaj izmišljenega.

V novejšem času je vsaka vas imela svojo gmajno točno odmerjeno. Kako so bila

urejena razmerja med vaščani, ki so ta svet uporabljali za pašo, bomo omenili ob opisu paše in njene ureditve. Kolikor so z gmajne pridobivali steljo, seno in drva, pa so strogo pazili na to, da se je razdelitev izvršila čim bolj pravično. Napravili so toliko kupov, kolikor je bilo upravičencev, nato pa so »jihrali« (igrali), to je žrebali kupe. V ta namen so po starem napravili posebne rovaše (danes je tod znan le še naziv škontrin): V majhne kose lesa so napravili različne zareze, običajno rimske številke, nakar so jih razklali. Po eno polovico so zataknili k vsakemu kupu, druge polovice pa so zbrali in jih vlekli iz klobuka. Nato je vsak dobil tisti kup, pri katerem se je izžrebana polovica škontrina ujemala z zapičeno polovico.

Kakšne pravice ima posamezni vaščan na gmajni, spčetka najbrž ni bil poseben problem. Vse skupne imovinske zadeve na gmajni je praviloma urejevala soseska, ki ji je načeloval župan. Podrobnejša obravnava tega vprašanja bi nas vedla s področja živinoreje v drugo, obsežnejše področje vaške samouprave. Tudi vprašanje o nastanku solastninskih deležev vaščanov na gmajni v novejši dobi (jusov) in o razdeljevanju gmajne je obsežno vprašanje zase. Navedemo naj samo nekaj podatkov iz ljudskega izročila, ker nam živo predočujejo ureditev vaških gmajn v zadnjih sto letih, morda nazorneje kot bi mogli razbrati iz zemljiških knjig.

V hrvatskih Jelovicah, kjer zelo dobro govore tudi slovenski, so mi ureditev svojih gmajn razložili nekako s temi besedami: »Naši, kad so se odkupili, so se intabulirali na 43 jusov na celi komuneli. Kakšen je imel cel jus, kakšen pol, kakšen tudi dva. Jus se lahko prodaja. Cel jus je včasih po-

Sl. 3. Pogled s ceste Podgorje—Jelovice v dolino med Slavnikom in Kojnikom, na mej med Slovenci in Hrvati. Tipičen pašniški svet z ogradami.

menil 60 glav ovac na komuneli, pol jusa 30 ovac. Debele živine je bilo za cel jus 4 glave, za pol jusa dve glavi. Danes lahko vsak pase, kolikor ima živine. Če pa bi bilo živine preveč, pa bi napravili zopet po starem.«

Nekoliko drugače je bilo v Črnotičah: »V gmajni so imeli jus samo tisti, ki so imeli staro hišo. Vsaka stara hiša je imela en jus. Če je oče imel več sinov, je za njim dobil jus najstarejši, če je ostal doma. Če so gospodarstvo delili, je starejši dobil jus, mlajši pa je mogel dobiti jus le, če ga je plačal komunu, kolikor so se zmenili. Kupnina je znašala lahko kakih 100 goldinarjev ali pa čeber vina, ki je meril 56 litrov. Razen tega je moral dati vsakemu članu komuna kake četrt kile kruha. Jus je bilo treba plačati tudi v primeru, če je zet »pristopil« k hiši, ko je prejšnji gospodar umrl in je zet prevzel gospodarstvo. Če pa sta prejšnja gospodarja umrla brez otrok in je pri hiši nastopil nov gospodar, je bilo treba v primeru take »verbišne« (erbščine, dedovanja) plačati večji jus.«

Zopet drugače je bilo v Ocizli. Solastniki gmajne so imeli tudi tu juse. Kdor je imel jus, je vsaj v novejšem času pasel, kolikor je hotel. Nove hiše niso imele te pravice. Baje tu ni bilo moči pristopiti v gmajno niti proti plačilu.

Ti podatki zahtevajo nekaj pojasnil. Do vknjižbe gmajn v zemljiško knjigo in regulacije servitut so posamezne soseske precej samostojno urejale vprašanje uporabe svojega vaškega sveta. Pozneje pa je bilo zelo odločilno dejstvo, v kakšni obliki je bila gmajna vknjižena v zemljiško knjigo. Zelo pogosto so gmajne vknjižili tako, da so ob vpisu odmerili vsakemu upravičenemu članu soseske nek solastniški delež, ponekod vsem enak, ponekod že spočetka v različnih ulomkih (na primer večjim kmetom cel delež, manjšim kmetom pa pol, četrt deleža itd.). Tak delež na gmajni se je imenoval na Notranjskem in Primorskem — jus — pravica. Lahko pa so gmajno vknjižili tako, da niso določili deležev, marveč skratka vpisali kot lastnika sosesko. V prvem primeru so postali deleži samostojen predmet pravnega prometa in so se lahko prosto prodajali, kupovali, dedovali itd., v drugem primeru pa je soseska obdržala večji vpliv na upravljanje in uživanje gmajne. Deloma tradicije raznih vasi, deloma pa oblika vknjižbe v zemljiško knjigo so tako ustvarile zelo raznolike oblike v upravljanju gmajn in presoje pravic posameznih vaščanov na gmajni, razen tega pa

so se ustrezni običaji v vaseh tudi razmeroma hitro menjavali in zlasti v poslednjih desetletjih postali zelo gibčni. Če bi gornje podatke nekoliko dopolnili še za neke druge vasi in ustne podatke primerjali z zemljiškimi knjigami, bi se vprašanje upravljanja in uživanja gmajn v zadnjih sto letih verjetno popolnoma pojasnilo.

Poseben del komunele je bila feneda. V računski knjigi črnotiškega komuna, v kateri se začenjajo vpisi l. 1883, je med drugim zapis stroška o priložnosti, »ki so vardjani belili po fenedi«. V tej zvezi mi je domačin, ki mi je razlagal posamezne vpise in izraze, razložil tole: Feneda je skupna zemlja, kamor živina nima vstopa. Srenjski čuvaji, vardjani, so postavili na mejo te zemlje kupe kamnov in jih pobelili. Trava na fenedi se je hranila za primer suše. Če se ni porabila, so jo razdelili na parte in šli žet travo. V fenedi so rasla tudi drevesa. Nekoč je bilo na fenedi celo mnogo hrastovine, drevo pri drevesu, kjer so dobivali želod za prašiče, ga zbrali v kupčke in žrebali. — K temu je pripomniti, da je »finida« star istrski izraz za gmajno. Kdaj in kako je ta izraz prišel v slovenske kraje, je zaenkrat težko reči, zdi se pa, da je raba že precej stara.

Posebna oblika skupne paše je ponekod pravica popašnje na orni zemlji, ki leži v prahi ali pa na pokošenih senožetih. Na taki zemlji je zaščiten zasebna lastnina le v času obdelave oziroma pred košnjo, sicer pa velja na njej služnostna pravica skupnosti do paše. O taki pravici za naše kraje skoraj nimamo podatkov. Prava pravica popašnje je zelo starega izvora in jo zgodovinarji običajno izvajajo iz nekdanje skupne lastnine soseske na orni zemlji. Nekaj podobnega kot popašnje imajo v Kastelcu, vendar iz novejšee dobe. Kjer so gmajno razdelili, je dobil vsak svoj kos, ohranila pa se je navada, da pasejo vseppek. Tudi senožeti ima vsak svoje. Njegova zasebna lastnina pa se spoštuje le toliko časa, dokler ne pokosi, nato pa pasejo tudi po senožetih vseppek, čeprav se lastniki branijo. O popašnji po njivah ni podatkov in tudi v drugih primorskih krajih nanjo naletimo danes le še prav izjemoma. Pravno priznana menda nikjer ni.

Svet, ki je prihajal v poštev za pašo prašičev, je imel zopet svojo posebno ureditev. Šlo je za nekaj hrastovih oziroma točneje večinoma cerovih gozdov, ki jih je vsaj glede paše upravljala socerbska deželjska sodnija. En cerov gozd je bil pri Jelovicah, v katerem je žir le redko obrodil, drugi ce-

rov in bukov gozd je bil pri Vodica, kjer se je v ugodnih letih paslo kakih sto prašičev. Hrastov gozd se l. 1573 navaja tudi pod Socerbom oziroma pod cerkvijo Sv. Ulrika in slednjič pri Ocizli in Beki, ali točneje nad Klancem.

Paša prašičev se je dajala v zakup proti plačilu »žirovščine« (v nekem viru iz leta 1573 »siruchina«). V Jeloviškem gozdu je znašala od odraslega prašiča 8 soldov, od mladega 4 solde. Žirovščina v Jeloviškem in Vodiškem gozdu je v celoti pripadala gradu Socerbu, v drugih gozdovih pa je grad dobil le polovico, drugo polovico pa so dobile bratovščine (fradaie) sosednih vasi, to je Ocizle, Beke in najbrž Socerba. Žirovščino, ki jo je dobival socerbski grad, so komisarji leta 1573 ocenili povprečno na letnih 20 goldinarjev.

Razen naštetih gozdov, v katerih se je pobirala žirovščina, se omenja gozd pod Klancem, ki je bil dodeljen podložnikom h gmajni, ter hrastov gozdič pod Črnim kalom, imenovan v Rižani.

Gozdovi, v katerih je obrodil žir za svinjsko pašo, torej niso imeli popolnoma enotne pravne ureditve. Eni so spadali pod grad kot zemljiškega gospoda, druge pa so sicer upravljali z gradu, vendar se je dohodek delil z vaškimi cerkvenimi bratovščinami.

Vaščani niso do svinjske paše imeli nikake pravice, marveč so jo dobivali kvečjemu v zakup. Kakš manjši gozdovi so bili lahko neposredno dodeljeni vaški gmajni. Tako se v ureditvi žirjenja pojavljajo razne vmesne oblike med ureditvijo pašnih gor in gmajn. Žirovščina je prav tako kot travarina zelo stara ureditev vsaj zgodnjersrednjeveškega izvora, vendar se je do XVI. stoletja že nekoliko bolj razkrojila. Kako je prenehala, podrobneje še ni znano. V zvezi s fenedo smo že omenili, da so nazadnje delili žir tako, da so žrebali posamezne kupčke.

Z obravnavanjem gor, gmajn, popašnje in žirjenja smo pregledali glavne vrste sveta, namenjenega paši in pravno ureditev razmerij na tem svetu. Delno je ta svet namenjen tudi steljarjenju in košnji oziroma žetju sena.

Drugo vrsto zemlje, ki je namenjena živinoreji, tvorijo travniki. Deloma po izvoru, deloma po pravni ureditvi, moramo tudi pri travnikih razlikovati več vrst.

Najmanjšo skupino so v XVI. stoletju tvorili tisti travniki, ki so bili pod neposredno upravo zemljiškega gospoda in ki bi jih z nekoliko poznejšim izrazom lahko označevali kot dominikalne travnike. Ne-

kaj takih travnikov je gotovo imel na socerbskem ozemlju tržaški škof, vendar o njih nimamo podatkov. Pač pa je nekaj podatkov o travnikih socerbskega gradu. V času reformacije urbarja je bil en grajski travnik v Jelovicah. Kositi in sušiti seno je tam moralo kakih 15 Črnotičanov. Za opravljanje te tlake je dobival vsak po 6 reparjev. Podgorci so morali seno pripeljati na Socerb, za kar so dobivali nekaj hrane in vsak po 12 soldov. Drugi travnik, pri Lakotiščah v Žavljah, je dajal 8–10 voz sena in ga je kosilo na tlaki osem koscev. Vsak kosce je dobil 12 librc mesa (kake 4 kilograme) in tri hlebčke kruha, vsi skupaj pa tri »skodele« vina, od katerih je vsaka držala po približno dvanajst buč. Ob sušenju so tlačani dobivali nekoliko manjše količine. Na Brdih pri Beki je bil tretji graščinski travnik, ki je dajal 18 do 20 voz sena. Tu je delalo 25 koscev — tlačanov iz Socerba, Ocizle in Beke. Za košnjo so dobili koštruna ali 40 librc mesa, vedro vina in vsak po tri hlebčke kruha, ob sušenju nekoliko manj. Graščak je menil, da delo na tlaki ni polnovredno. Navajal je, da en voz sena, napravljen na tlaki, zaleže komaj za dve tretjini voza dobre mere.

Grad Socerb je imel po gornjih navedbah le zelo malo dominikalnih travnikov in dodati je treba, da je imel sploh le malo dominikalne zemlje. Do začetka XVI. stoletja je bil namreč ta grad le tabor in šele v teku vojn z Benečani so ga Avstrijci izgradili v močnejšo utrdbo, ki je dobila značaj deželno knežjega in deželskosodnega gradu. Zato je bil obseg zemljišč, ki jih je obdeloval vsakokratni uživalec gradu z najeto ali tlačansko delovno silo, le skromen.

Tudi tlake je bilo torej pri tem gradu le malo in kolikor je je bilo, so jo opravljali tlačani pod dokaj znosnimi gnotnimi po-

Sl. 4. Detajl iz vasi Črnotiče.

goji, saj so dobivali še kar primerno plačilo oziroma hrano. Tudi to dejstvo je v zvezi s posebnimi krajevnimi razmerami in poznim nastankom tega gradu. Glavna obveznost podložnikov je bila namreč dolžnost mejne obrambe in zato jih s tlako niso mogli v preveliki meri obremenjevati.

Največji del travnikov je bil v rokah kmetov. Vendar niso bili v vseh vaseh enako obsežni in donosni. Komisarji, ki so l. 1627 popisali gospodarske razmere teh krajev, so nam ohranili tudi kratek pregled o preskrbi posameznih vasi s senom. Skoraj v vseh vaseh so podložniki navajali, da na svojih travnikih ne pridelajo dovolj sena za lastne potrebe in da ga morajo zato kupovati drugje. Lastni pridelek navajajo različno: V vasi Dolini, pravijo, pridelajo povprečno le po en voz sena volovske vprege, sicer pa kupujejo seno po Benečiji in drugod; v Boljuncu napravijo nekateri sena za 6–9 voz, drugi nič, v Gročani in Vrhpolju nekateri po štiri voze, drugi manj. Komun oddaja en voz sena škofiji. Vaščani Črnega kala in Prebenka navajajo, da sploh ne pridelujejo sena in da ga morajo zato kupovati. Okrog 10–15 dvovprežnih voz povprečnega pridelka navajajo vaščani Drage, Kastelca, Podgorja, Prešnice, Ocizle in Beke. Medtem ko prvi trdijo, da jim ta pridelek zadošča in da tvorijo njihov glavni pogoj preživljanja, trdijo drugi, da jim pridelek ne zadošča. Te navedbe ne smemo jemati preveč dobesedno, ker na drugi strani vaščani Socerba, ki nimajo lastnega pridelka sena, navajajo, da kupujejo seno v Klancu in Ocizli. Jelovice imajo dovolj sena, vendar ne na svoji zemlji, marveč na gori, kjer morajo za košnjo plačevati zakupnikom paše.

Nekateri travniki so bili že od nekdaj sestavni del ene ali druge kmetije in so z njo tvorili celoto. Taki travniki so bili očitno najbolj pogosti v dolinskih predelih, kjer so znatne razlike med pridelkom posameznih gospodarstev. Kmetje pa so si tudi prizadevali razširiti svoje travnike na račun gmajne s tem, da so si dele gmajne ogradili (z zlaganjem kamnov na meje ograjenega zemljišča). Kakšen je bil postopek s temi zemljišči, smo omenili že v zvezi s pravno ureditvijo gmajne.

Posebno vrsto travnikov pa tvorijo tako imenovani prostolastni travniki. Komisarja, ki sta l. 1573 reformirala socerbski urbar, sta ugotovila, da je v vaseh na Bregu in zlasti pod Bregom cela vrsta zemljišč, ki veljajo za prosto last raznih podložnikov iz socerbskega ozemlja in od drugod.

Ta zemljišča so se lahko prosto prodajala, zastavljala itd. in niso bila obremenjena z dajatvami fevdalnemu gospodu ter niso tvorila sestavni del podložne kmetije. Bili so to zlasti travniki in vinogradi, v manjši meri kake njive in le izjemoma malenkostni oljčni nasadi. Od kmetov, ki so se prijavili kot lastniki takih zemljiščnih parcel, sta komisarja zahtevala predložitev originalnih listin o priznanju oziroma pridobitvi proste lastnine. Podložniki so izjavili, da so v času beneških vojn njihovi predniki pomagali Nikolaju Ravberju zavzeti grad Moko in ga porušiti, pri tem pa so zgorele tudi njihove listine, ko so jim Benečani požgali hiše. Prebivalstvo se je tedaj razkropilo in Nikolaj Ravber je dal objaviti, da jamči za varnost vsakomur, ki se bo vrnil domov. Ker tedaj niso mogli dokazati svojih prostolastnih zemljišč in je Ravber videl, da so prišli ob svoja dokazila, jim je priznal prosto last na tistih zemljiščih, za katera so s prisego izjavili, da so njihova. Odtlej dalje so svoja prostolastna zemljišča brez ugovora uživali. Komisarja pristavljata temu zapisu, da imajo ti podložniki ne le tu, marveč tudi v beneški sosesčini (pri Kopru, Miljah in drugod) lastna zemljišča, ki jih prosto kupujejo in prodajajo, ter jih pri tem nihče ne ovira. Komisarja sta odredila, da se smejo odslej prostolastna zemljišča prodajati in kupovati le pred organom deželskega sodišča. Hotela sta preprečiti, da število takih zemljišč ne bi naraščalo.

Primorska prostolastna zemljišča podložnikov so zanimiv pojav, ki nekoliko spominja na svobodniška zemljišča na ožjem Kranjskem. Njihov izvor pa je najbrž bistveno drugačen. Primorska prostolastna zemljišča izvirajo po našem mnenju iz dveh korenin: iz manjših krčenj gmajne na eni strani in iz meščanskih zemljišč oziroma meščanskega pojmovanja zemljiške lastnine na drugi strani. Iz naših virov moramo sklepati, da so ta prostolastna zemljišča še srednjeveškega izvora. Medtem ko so novejša krčevine, o katerih je bila še živa zavest, da so nastale na gmajni, pritegnili v reformirani urbar, pa so komisarji starejša prostolastna zemljišča, čeprav so gotovo večinoma prav tako krčevinskega izvora, priznali.

Tako so prišli v urbar travniki, ki so bili že prej podložni Socerbu, nadalje novi travniki na krčevinah, niso pa prišli vanj prostolastni travniki.

V zvezi s skupno pašo smo ugotovili, da o pravici skupne popašnje obdelovalne

zemlje skoraj ni sledov. Pač pa nudijo tudi njive možnosti za dopolnilno oskrbo posameznega kmečkega gospodarstva z živinsko krmo. Za starejšo dobo o tem ni podatkov, iz novejšee dobe pa naj omenimo le eno posebnost kraških krajev: zaboredenje njiv. Ta pojav je v zvezi s tem, da se običajno natriletno kolobarjenje na njivah v teh krajih dolgo ni uveljavilo, pa tudi s tem, da so včasih pritegnili v njivsko obdelavo tudi kak kos travnika, ki so ga le začasno obdelovali. Kadar se je kaka zemlja po dolgi obdelavi, včasih tudi po več desetletni obdelavi izčrpala, so jo pustili zaborediti. Bored je splošna označba za travo, ki zraste na taki, začasno ali trajno opuščeni njivi. Običajno so pustili počivajočo njivo za kakih 10—15 let v boredu in jo v tem času uporabljali kot travnik ali kot pašnik. Danes je zaboredenje redko, dogaja pa se tu pa tam še: posejejo deteljo in puste, da jo počasi izpodriva bored.

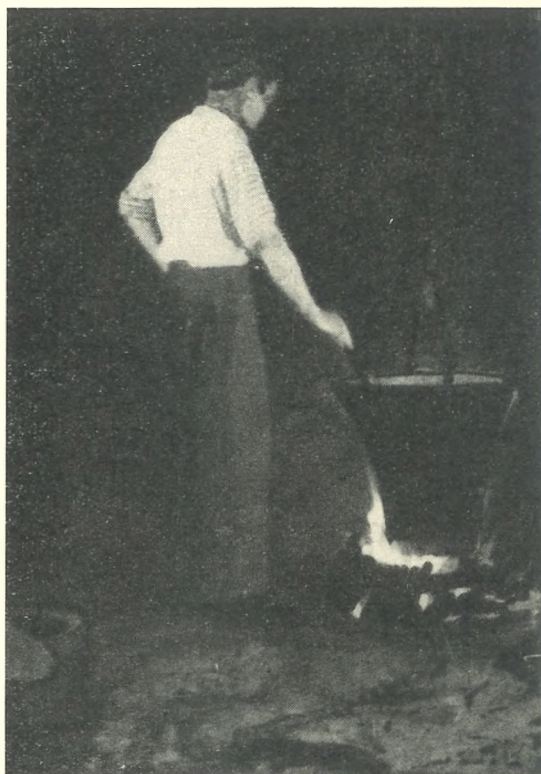
*

Glavna dajatev, ki jo dobiva od živinoreje podložnikov zemljiški gospod, je desetina od mladičev (drobnice), medtem ko so njegovi drugi dohodki v zvezi s pašo bolj zakupnine kot prave fevdalne dajatve.

Tudi desetina prvotno ni bila dajatev zemljiškemu gospodu, marveč cerkvi kot taki. Delila se je prvotno na štiri dele. Kot ostanek te prvotne delitve se je še v XVI. stoletju ohranilo pravilo, da pripada četrti del pobrane desetine župniku. Ostale tri četrtine pa so tedaj pripadale zemljiškim gospodom, ki so celotno desetino pobirali in sami oddajali župniku četrtino (quartes).

Kot največji zemljiški gospod na socerbskem ozemlju je bil tržaški škof obenem tudi največji desetinski gospod. Svoj dohodek od živali je škof Bonomo leta 1544 ocenil na kakih 80 goldinarjev, polovico od tega koz in polovico jagnjet. Desetina se je namreč na socerbskem ozemlju pobirala samo od drobnice.

Tudi Socerbski grad je kot zemljiški gospod dobival desetino. V nekem viru iz leta 1568 je navedeno, da je desetina znašala v celoti 20 koz in jagnjet, vendar je to število očitno prenizko navedeno, razen če je šlo morda za izredno slabo letino. V zapiskih o dohodkih gradu iz l. 1570—72 in v drugih zapisih iz teh let je desetina, ki jo od mladičev dobiva socerbski grad, navedena takole: Podgorje okrog 20 glav, Jelovice 7—8 glav, Novaki 12—14 glav, Vodice okrog 40 glav, skupno torej od podložnikov okrog 80 glav mlade drobnice. Pri tem pa

Sl. 5. Mleko sirijo v kotlu, ki se imenuje »kotlu od sirjenja«. Mleko, pripravljeno za sirjenje, se pokrije s pokrovom, nato pa se greje do 50° C. Kotel postavijo v trinožen okrogel podstavek in vlijejo vanj sirišče. Nato se pokrije in pusti brez ogrevanja. Sirišče narede iz jančjega želodca. Namočiti ga je treba prejšnji večer in mora biti namočeno eno noč, sicer se mleko ne sirni. Ko denejo sirišče v mleko, se to začne siriti; če je sirišče dobro, se zasiri v 10 minutah. Ko je mleko »usirjeno« (usirjeno mleko se imenuje žemak), ga premešajo s palico, da postane spet mlečna tekočina. Nato ga postavijo na srednje močan ogenj, da se spet malo segreje, in žemak pade na duo. Med ogrevanjem neprestano mešajo mleko v kotlu. Kotel visi na verigi. Nato odstavijo žemak od ognja, ga še malo premešajo, nato pa puste stati 10 minut, da se usiri.

niso vštete tiste živali, ki so jih kot desetino morali oddajati pastirji; ti so imeli v zakupu gore in so včasih tam tudi prezimili. Izvleček iz urbarja upošteva tudi te živali. Po teh podatkih bi celotno število desetinskih mladičev znašalo okrog 105, od tega bi grad dobival po oddaji župnikove kvarte kakih 77 glav. Tudi podružniki po raznih vaseh, to je naseljenci na gmajni, so vsaj delno štel med podložnike gradu in od njih je grad dobival v navedenih letih kakih 8 glav mladičev.

Desetina se je vsaj še v XVI. stoletju pobirala v naravi, to je po dejanski desetini novorojenih mladičev. Šele za drugo polovico XVII. stoletja se zdi, da je bila vsaj delno fiksirana v denarnem plačilu.

Kakor je zemljiška odveza odpravila razne pravne kategorije zemljišč, ki so bile v zvezi s fevdalizmom, in uvedla v bistvu

samo razlikovanje komunske ter zasebne zemlje, tako je odpravila z drugimi fevdalnimi dajatvami vred tudi desetino od mladih živali.

Leta 1627 je v vaseh med Trstom in Slavnikom izkazanih 38 konj, 817 repov goveje živine in 7200 glav drobnice. Od sto glav živine je deset velike in devetdeset drobnice. V krajih, za katere moremo izvesti primerjavo z današnjim stanjem, moremo ugotoviti bistveno spremembo: danes pride na sto glav živine — okroglo 60 glav goveje živine. Če izvajamo obe čičarski vasi, v katerih je še danes največ drobnice, pa se razmerje še bolj spremeni v prid velike živine. Struktura živine se je torej v primeri z nekdanjo bistveno spremenila, povečal se je delež velike živine, padel pa je delež drobnice.

Pri tem je število glav v primerjavih krajih padlo od okroglih 6000 na okroglih 2600. Toda ne smemo šteti glavo drobnice za enakovredno glavi velike živine. Običajno štejemo deset glav drobnice za eno glavo velike živine. Po tem ključu je slika bistveno drugačna: v krajih, za katere smo mogli izvesti primerjavo, se je število živine povečalo za okroglih 50 %.

Toda medtem se je spremenilo tudi število kmečkih gospodarstev. Zaradi delitve kmetij, ki je tako značilna za naše primorske kraje, se je število gospodarstev v brežanskih, kraških in sosednjih dveh čičarskih vaseh v 330 letih več kot podvojilo. Medtem ko je nekdanj prišlo na eno kmetijo 4,7 glave živine, pride danes na eno kmetijo v teh vaseh le še 3,2 glave. Posamezna gospodarstva so torej glede živinoreje šibkejša kot so bila nekdanj.

Vasi, ki so tvorile nekdanje deželno sodišče Socerbo, pripadajo po svoji legi štirim dokaj raznolikim gospodarskim okolišem:

Vasi v nižini med Trstom, morjem in Bregom so bile že od srednjega veka dalje gostejše naseljene kot druge, imele so razmeroma manj lastnega pašnega sveta in so imele večje možnosti, da si v mestu poiščejo stranski zaslužek. Število živine na eno gospodarstvo je v teh vaseh že leta 1627 bilo najnižje, povprečno 1,86.

Vasi ob Bregu so imele že ugodnejše pogoje za živinorejo. Prednjačile so zlasti glede velike živine, ki je bilo v teh krajih sorazmerno največ. Na eno gospodarstvo so prišle povprečno tri glave živine. Do danes se je število živine več kot podvojilo, podvojilo pa se je tudi število gospodarstev, tako da se povprečna moč ene kmetije ni bistveno povečala: od 3 na 3,3.

Obe vasi pod Slavnikom, ki sta imeli večje, a bolj oddaljene pašnike, sta imeli že 90 % drobnice. Živinoreja je bila pomembna. Posamezna gospodarstva so imela povprečno 5,6 glav živine. Do današnjih dni se je število živine dvignilo za eno tretjino, toda še bolj so se pomnožila gospodarstva, tako da ima posamezno gospodarstvo pol manj živine kot pred 330 leti.

Zelo izrazita je podoba živinoreje v obeh čičarskih vaseh, ki spadata danes pod LR Hrvatsko. Tu je bilo 95 % glav živine drobnice. Do današnjih dni je število drobnice tako močno padlo, da padca tudi povečana reja velike živine ni mogla nadomestiti. Tudi če računamo glavo velike živine za deset glav drobnice, je število živine padlo za eno četrtino. Ker se je obenem število gospodarstev skoraj potrojilo, je padlo povprečje živine na eno gospodarstvo od 12,6 na 3,3. Tako močan padec je moči razumeti le, če je v novejši dobi gozdarstvo moglo vsaj delno nadomestiti izgubo pri živinoreji.

Sorazmerni pomen živinoreje se je leta 1627 zelo izrazito stopnjeval od morja v smeri proti Čičariji, kar nam najlepše pokaže primerjava povprečnega števila živine na eno gospodarstvo v vsakem izmed štirih okolišev: 1,9 — 3 — 5,6 — 12,6. Prav tako značilno pa je, da je danes povprečje skoraj popolnoma izravnano, razen morda v nižinskih vaseh, kjer je bližina mesta ustvarila v zadnjem času popolnoma drugačno socialno in gospodarsko strukturo. V treh skupinah, za katere imam podatke za leto 1955, je povprečje: 3,3 — 2,85 — 3,3.

Značilno je, da posamezne vasi, ki jih štejemo v eno ali drugo skupino, ne odstojajo bistveno od skupinskega povprečja. Edina izjema je Črni kal, čigar povprečje je na polovici skupinskega. Vzrok je očitno: Črni kal mi bil toliko navezan na živinorejo kot na vinogradništvo, ki je bilo zanj osnovna agrarna panoga.

Med XVII. stoletjem in našimi dnevi se je torej živinorejska struktura vasi med Trstom in Slavnikom bistveno spremenila. Sprememba je razmeroma novejšega datuma in se je v glavnem izvršila konec XIX. in v začetku XX. stoletja, deloma pa se proces še nadaljuje. V celi vrsti vasi vedo povedati, da so še pred kakimi 60 leti imeli velike črede drobnice, da pa se drobnica odtlej dalje čedalje bolj opušča.

Kot vmesna etapa tega razvoja je zanimivo stanje živine v teh krajih leta 1900 kot je bilo ugotovljeno ob uradnem popisu.

V nižinskih vaseh blizu Trsta je tedaj drobnica že skoraj opuščena. Spricho povečanega števila goveje živine pa je moč posameznih gospodarstev kar se tiče živinoreje porasla.

V brežanskih vaseh je padanje števila drobnice v teku, število živine na eno gospodarstvo pa se le rahlo zniža.

V vaseh pod Slavnikom se opuščanje drobnice šele pričenja, moč gospodarstev se rahlo zniža.

V čičarskih vaseh se opuščanje drobnice komaj pozna, živinorejska moč gospodarstev pa je že padla na današnje povprečje.

Stanje leta 1900 nam kaže torej izrazito vmesno podobo med stanjem XVII. stoletja in današnjim stanjem ter kaže dve smeri razvoja: opuščanje drobnice se začne pred koncem XIX. stoletja v nižinskih vaseh in gre v smeri proti hribom, kjer se nadaljuje v XX. stoletju; padanje živinorejske moči posameznih gospodarstev pa začenja pred koncem XIX. stoletja v hribovskih vaseh, preskoči v XX. stoletju v vasi pod Slavnikom in se mu je doslej Breg upiral.

Absolutno število živine je, če računamo 10 glav drobnice za eno glavo velike živine, od XVII. stoletja dalje do l. 1900 močno poraslo v nižini in na Bregu, nekoliko je tudi poraslo v ostalih dveh predelih. Od l. 1900 dalje pada v nekdanjih pašniških predelih, medtem ko se na Bregu drži.

Podatkov za l. 1900 nismo vnesli v podrobno tabelo, ker se grupacija vasi pri tem štetju ne sklada z grupacijo l. 1627, pač pa so podatki uporabni za primerjavo stanja v štirih pokrajinskih skupinah, in so zato podatki vneseni le za skupinska povprečja.

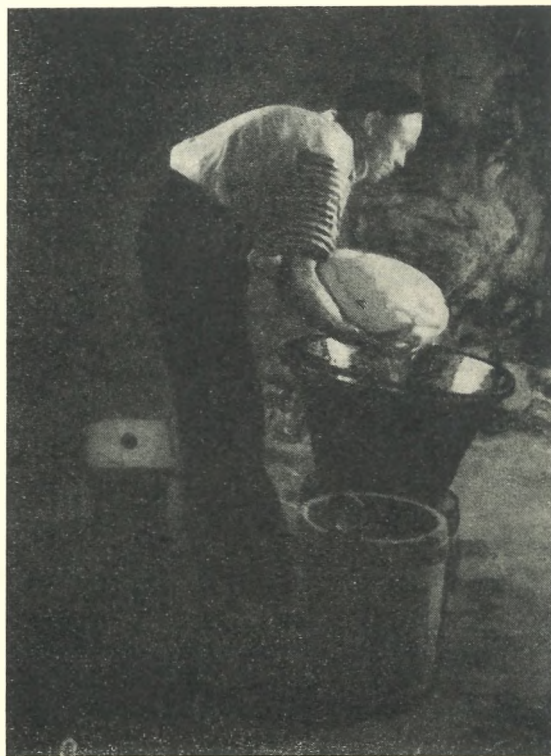
*

Vendar vsa živina, ki je v prvi polovici XVII. stoletja izkazana v posameznih vaseh, ni bila vsa v lasti vaščanov. Skoraj v vseh vaseh je bil večji ali manjši del živine last meščanov ali cerkva. Tudi nekateri kmetje iz neposredne okolice Trsta in z beneškega ozemlja so dajali nekaj živali kmetom v socerbskem deželskem sodišču na pašo. Vzrok je bil v tem, da je v mnogih vaseh primanjkovalo lastne živine delno zaradi splošne revščine vaščanov, delno še posebej v času po vojni proti Benetkam, ker je bilo med to vojno mnogo živine uničene. Tudi živinske bolezni in naravne katastrofe so zmanjševale število lastne živine. Vodiški požup pripoveduje: »V preteklem letu smo imeli kakih 2000 glav drobnice. Toda prezimile so kot običajno v raznih krajih Istre in je prišla med njih velika umrljivost, tako da

ne vem, koliko se jih bo vrnilo.« Kmet, ki so ga komisarji zasliševali o vasi Socerb, pa pravi: »V vasi zdaj ni več ko 10 delovnih volov in prav toliko krav, ker jih je pretekli veliki petek besneči veter pometal več ko štirideset glav s pečin, kjer so se pasle.«

Od tridesetih konj, kar jih je bilo v Prešnici, jih je le šest bilo v lasti kmetov, ostali pa so bili vsi last raznih plemičev, ki so svoje konje dajali sem na pašo. Ker je bil v vasi menda tudi nekaj časa nek manjši plemiški sedež in je konjereja izkazana v taki meri le v tej vasi, se zdi, da se je ta vas nekdanj posebej ukvarjala s to panogo živinoreje. (V Podgorju pa so v polpretekli dobi vzrejali mule za prodajo.)

Mnogo tuje živine je bilo zlasti med govedom. V večini vasi se omenja večje ali manjše število volov, pa tudi krav in telet, ki niso last vaščanov. Voli so bili vaščanom največkrat dani v zakup, druga goveja živina pa naspol (v spolovino). Kakšna je bila v teh krajih razlika med zakupom in spolovino, ni jasno povedano in ponekod obeh oblik tudi niso prav ostro razlikovali. Pri zakupu je rejec najbrž plačeval kak letni znesek za to, da je žival lahko uporabljal za poljska dela, razen tega pa jo je redil. Pri spolovini pa je bila glavna lastnikova

Sl. 6. Po desetih minutah ali čez četrto uro vzamejo žemak iz kotla.

korist v tem, da je imel določen delež pri priplodu. Najbolj številna je bila zakupna in spolovinska živina v dolinskih vaseh pod Bregom. Tu je bila ponekod celo v veliki večini.

V nekaterih vaseh so imeli kmetje tudi precejšnje število drobnice le na spolovino.

Veliko število zakupne in spolovinske živine priča vsekakor o tem, da gospodarska moč kmetij v tej dobi nikakor ni bila na višini. — Spolovina se je tu in tam ohranila tudi do novejših dni. Ko je lastnik dal komu žival »na spule«, jo je ocenil, prirastek pa sta delila lastnik in rejec po polovici.

Med lastniki zakupne in spolovinske živine se pojavlja tudi precejšnje število cerkva po raznih vaseh. Število teh živali pa ni bilo veliko. Cerkev v Ricmanjih je imela na primer le eno glavo goveje živine in štiri ovce. Pač pa je imela cerkev v Gročani in Vrhpolju štiri vole, štiri krave in 15 glav drobnice, cerkev v Dragi pa enega vola, eno kravo in trideset glav drobnice. Cerkev je take živali pridobivala najbrž z volili posameznih prebivalcev vasi, ki so zapustili cerkvi kak rep za blagor svoje duše. O »železni živini«, kakor jo poznajo nekateri drugi slovenski kraji, tu ni govora. Pri »železni živini« je veljalo pravilo, da »nikdar ne pogine«. Kdor je imel tako žival v reji, jo je moral, če mu je poginila, nadomestiti z drugo. Da take vrste reje tu niso poznali, priča dejstvo, da je socerbska cerkev prišla ob svojo živino, ko je poginila.

Ponekod se je cerkvena živina ohranila še do polpretekle dobe. Nekaj podatkov o tem imamo iz Podgorja, kjer je cerkev imela ovce, ki so jim pravili »brajske ovce«, kakor se je cerkvena imovina sploh označevala kot »brajska«, na primer Brajska gora, Brajska dolina. Spočetka, ko so kmetje imeli malo živine, se je zakup brajske živine sklepal najbrž prostovoljno. Ko pa kmetje niso imeli več interesa na tem, da bi jemali v zakup brajske ovce, je nastala nekaka obveza, da je moral vsak rejec ovac imeti tudi po eno brajsko. Ko so prodali jančke, so aprila zgnali brajske ovce skupaj, jih pomolzli in stehali mleko. Od vsake libree (30 dkg), ki so jo tedaj natehtali, je moral rejec oddati cerkvi en sir v teži približno 4 kg. Razen tega je moral gospodar, ki je dobil brajsko ovco, žival tudi čez zimo prerediti. Cerkev pa je dobivala tudi volno, skuto in podobno. Če je žival poginila, jo je cerkev nadomestila z mladičem. Neposredno upravljanje tega razmerja je bila dolžnost »cerkvenih starešin«, to je ključarjev, praviloma izbranih izmed vaščanov,

ki niso imeli v oskrbi brajskih ovac. Okrog tridesetih let našega stoletja se je ta ureditev začela opuščati. Zakupniki so enostavno prenehali oddajati zakupnino. Cerkev se seveda s tem ni hotela zadovoljiti in prišel je celo zastopnik tržaške škofije, da bi z zakupniki sklenil pismene pogodbe. Opravil ni nič »zaradi njihove upornosti in trdoglavosti«, kakor pravi farna kronika, »in tako visi ta zadeva naprej« — ali točneje, »brajske ovce« so prišle iz rabe. Bile so pač ostanek davnih dob in so se v novih razmerah preživele.

*

Navedli smo doslej nekaj zgodovinskih podatkov o številu živine, lastnini na živini, vrstah zemljišč, ki so bila namenjena živinoreji, o pravnih razmerjih na teh zemljiščih in o desetini kot značilni obliki fevdalne oblike izkoriščanja podložniške živinoreje. Sama živinorejska tehnika ni v zamisli te razprave, pač pa želimo navesti še nekoliko podatkov o organizaciji skupne paše in o splošni gospodarski funkciji živinoreje, ker je prva sestavni del naše pravne, druga pa naše družbene zgodovine.

O organizaciji skupne paše nimamo starejših podatkov. Nedvomno pa je prav skupna paša najstarejša oblika živinoreje, ki je ustvarjala svojevrstno razmerje med skupno in zasebno lastnino: medtem ko se je zasebna lastnina na živalih razmeroma zgodaj uveljavila, pa je pašništvo na drugi strani vplivalo na to, da se je na pašnem svetu ohranila skupna lastnina soseske prav do najnovejših časov, kar velja posebej za gmajnski svet, ki mu fevdalizem na Primorskem skoraj ni mogel do živenga. Čeprav je danes skupna paša že skoraj v celoti opuščena, pa je bila v večini vasi živa še pred nekaj desetletji in se je ljudje še prav dobro spominjajo. Po ljudskem izročilu smo zapisali vrsto zanimivih spominov na nekdanjo ureditev skupne paše, ki bodo v kratkem pozabljeni. Ker so ta izročila sama po sebi pomembna in ker skrivajo v sebi verjetno marsikatero zelo staro ostalino, jih je tu vredno v kratkem povzeti.

Med 24. aprilom (Jurjevim) in 1. majem so posamezni gospodarji signalizirali svoje ovce skupaj. Po več gospodarjev je združilo svoje ovce v skupine po 100–140 glav, praviloma okrog 120 glav. Taka skupina se je imenovala »čap«, ki je torej po stari števnici enoti štel kake tri »kornarje«. (Kornar — quarnaro je štel 40 glav, »blek« šteje 40 do 50 glav.) Čap je torej dejanska gospodarska skupina ovac za pašo in skupno molžo,

medtem ko je kornar le števna enota. Če je bilo v vasi več ovac, so sestavili več čapov, na primer šest ali kakršna je pač bila potreba.

Omenjeni čas zbiranja je bil naravno utemeljen. Ne samo, da so se tedaj začeli najboljše pogoji za pašo, predvsem so tedaj odstavljali jagnjeta in začenjali z molžo. Zato so jagnjeta združevali v poseben »čapčič«, ki se je pasel posebej, ločeno od ovac. Šele ko so se popolnoma odvadila sesanja, so jagnjeta porazdelili po čapih.

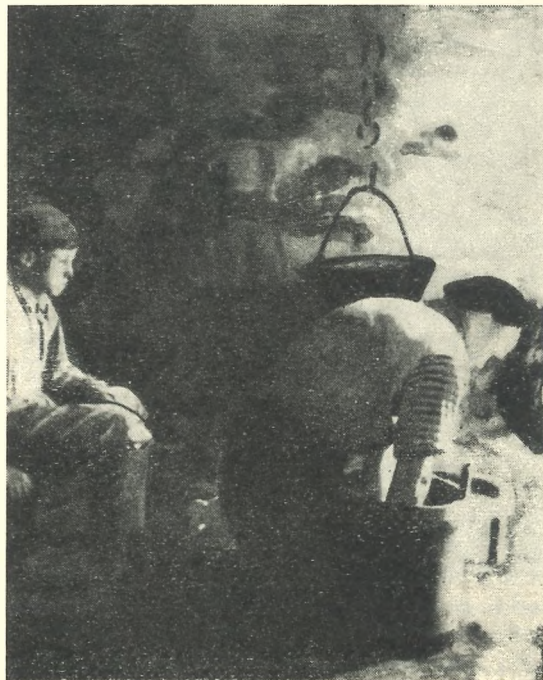
Da bi vsak gospodar spoznal svojo žival, so živalim napravili na ušesih različna znamenja — »senjale«, na primer so konec uhlja zarezali v obliki črke V (stopinja) ali pa so na določen kraj uhlja napravili navadno zarezo (»škarjice naprej, nazaj« itd.) oziroma prebili luknjo.

Vsaka skupina gospodarjev, ki je sestavila en čap, je najela enega ovčarja, ki so ga zglihali na Jurjevo in ki je v času paše skrbel za čap. Vsak ovčar je imel drugačen žvižg (na prste), s katerim je klical živali skupaj. Pes mu je bil seveda nujen pomočnik. Sirjenje je včasih opravljal poseben stanár.

Združevanje ovac v čape je omogočilo, da je lahko ena oseba skrbela za drobnico večjega števila gospodarstev, ki bi sicer morala skrbeti vsako samo za svojo drobnico. Imelo pa je tudi svoj pomen pri molži in sirjenju. Vsak gospodar zase, posebno manjši, bi bil od svojih ovac dobil vsak dan le razmeroma majhno količino mleka in se mu sirjenje, ki bi ga moral opravljati dvakrat na dan, ne bi izplačalo, saj je bilo sirjenje majhnih količin prav tako zamuden posel kot sirjenje večjih količin ovčjega mleka. Zato so mleko ene molže vsega čapa sirili skupaj in imeli poseben postopek za določitev ključa, po katerem je bil posamezen gospodar udeležen pri pridelku. Najbolj naravno bi morda bilo, da bi se sir razdeljeval po razmerju s številom glav, kolikor jih je posamezen gospodar dal v čap. Toda, ker niso bile vse živali enako dobre mlekarice, se s tako razdelitvijo niso zadovoljili, marveč so postopali drugače.

Ko so živali segnali prvič skupaj, so ugotavljali, koliko mleka dajejo živali posameznega gospodarja. Ta ugotovitev je bila ključ za poznejše razdeljevanje. Zato vsak gospodar svojih živali en dan ni molzel, da bi se nabralo čim več mleka. To pa so ponekod preprečevali s tem, da so zjutraj drug drugemu poprek do čistega pomolzli ovce. Zvečer so gospodarji prignali svoje ovce na določeno dvorišče (borjač). Drug

drugemu so pregledali golide, da bi se prepričali, ali ni kdo nalil vanjo nekaj vode, da bi izkazal več mleka ali pa je moral vsak obrniti golido narobe. Ko je bilo vse to opravljeno, je začel vsak molzti svoje ovce in gledal, da je izmolzel, kar se je le dalo, toliko da je ni izmolzel do krvi. Ko je gospodar pomolzel svoje ovce, so mu mleko stehtali (spezali). Ko je bila ta navada še živa, so tehtali še na funte ali še prej na librce. Eden izmed mož je imel pripravljeno primerno palico in nanjo zarezoval, koliko funtov je posameznik namolzel. Na podlagi teh zarez so potem določili, kako se bodo vrstili »obhodi«, to je turnusi molže. Včasih je bilo to lahko. Če so bile na primer v čapu živali treh gospodarjev, ki so imele približno enako količino mleka, potem je molzel en večer in eno jutro tisti, ki je namolzel največ, potem drugi, nato tretji in četrti večer se je »obhod« vrnil na prvega. Težje pa je bilo, če je en gospodar imel v čapu veliko dobrih mlekaric, drugi pa le nekaj glav. Ta seveda ni mogel priti na vrsto takoj za velikimi, saj bi dobil le malenkost manj mleka kot oni. V takih primerih je bila razporeditev obhodov dosti bolj zapletena. Vedeti je treba, da so pri razdelitvi obhodov upoštevali, da imajo živali v začetku molže največ mleka, da pa količina potem proti jeseni čedalje bolj

Sl. 7. Sir denejo v *teriunico*. Žemak se mora »pomastiti«, sirar ga obdeluje toliko časa s pestmi, da gre še preostali žur (sirotka) iz njega. To obdelovanje traja približno pol ure.

upada. Vse mleko, ki se je namolzlo v eni noči (en večer in eno jutro), je dobil en gospodar, ki si je iz tega mleka s pomočjo pastirja napravil sir. Treba je bilo pri razdelitvi obhodov porazdeliti molžo tako, da je v celotni dobi molže prišel vsak gospodar tolikokrat in tako na vrsto, da je količina pridobljenega sira ustrezala deležu, ki ga je pokazalo prvo tehtanje mleka.

V takih primerih so imeli obhode »po dvajseticah«, »deseticah« in podobno, kakor so se pač dogovorili. Pri prvem obhodu so tedaj praviloma prišli na vrsto vsi, od največjega do najmanjšega, vendar tako, da je na primer gospodar, ki je imel izkazanih 36 librc mleka, pri obhodu po deseticah molzel in dobil mleko treh noči, in se mu je štel še ostanek 6, s katerim se je uvrstil med manjše. Običajno pa so to uredili tako, da so pri prvem obhodu prišli na vrsto vsi zaporedoma, pri drugem so molzli le na tridesetice, to se pravi, da so se ga udeležili le tisti, ki so imeli na rovašu več kot 30 librc. Pri tretjem obhodu so potem na primer molzli na dvajsetice: mleko so dobili zaporedoma vsi tisti, ki so imeli na rovašu več kot dvajset librc, nato na desetice. Manjši so torej prišli na vrsto manjkrat kot veliki. Pri zadnjem obhodu pa se je vrstni red obrnil. Molzel je prvi najmanjši in največji je zaključil molžo kot zadnji. Ta način obhodov kakor smo ga tu navedli, nam je bil opisan v tej, podrobnejši obliki v Prešnici. V drugih vaseh se podrobnosti niso več spominjali, v glavnem pa so tu veljali podobni običaji. Razumljivo je, da je ta, dokaj zapleteni način razdeljevanja pridelka med gospodarje, ki so imeli drobnico na skupni paši, nudil vedno dovolj povoda za razne prepire in prerekanja. Da je kljub temu ostal v veljavi, dokler je cvetelo ovčarstvo, je treba razlagati s tem, da je bil gospodarsko utemeljen s tem, ker bi ločena paša ali ločena molža zahtevali veliko več truda in zamude časa pri sirjenju.

Obhodi pa se niso začeli že prvi večer. Mleko, ki so ga namolzli prvi večer zaradi tehtanja, je pripadalo ovčarju kot del njegove mezde. Naslednje jutro so molzli »za kotel«. Sir, izdelan iz tega mleka, je dobil lastnik kotla. V starih časih je nato najbrž prišel že sedaj na vrsto zemljiški oziroma sodni gospod s svojo pravico do »mleka ene noči«, kar pa je po zemljiški odvezi prenehalo, tudi če se je že prej spremenila pravica do sira v denarno plačilo. Ko so bili vsi taki upravičenci odpravljeni, se je začela molža po obhodih.

Ovce, združene v en čap, so ostale vso dobo molže skupaj in se tudi ponoči niso ločile, pač pa so se pasle in so prenočevale v bližini vasi (razen če se je nekaj gospodarjev združilo za sezonsko pašo v oddaljenem kraju, kar pa nima zveze z ureditvijo vaške paše ovac na gmajni). V nekaterih vaseh je bil kar pri določenih hišah izbran po en borjač za vsak čap, ponekod (Črnotiče) pa so imeli v ta namen posebne »mandrje«. Pri izbiri krajev so odločale posebne možnosti, ki jih je nudila okolica te ali one vasi. Mandrijam so bili sorodni »mezarji« (od molzti), kamor so zvečer nagnali ovce, da so jih tam pomolzli (Mihele). Molža je bila urejena tako, da so zvečer nagnali čap pred vhod v prenočišče (borjač, mandrjo ali mezar). Pri vratih sta sedela ovčar in tisti gospodar, na katerem je bil obhod, vsak na eni strani vhoda, ponekod tudi po dva moža na vsaki strani vhoda. Pes je počasi pritiskal čap skozi vhod, tam pa so možje vsako žival, ki je vstopila, prijeli za noge, jo potegnili k sebi in jo pomolzli. Zjutraj se je ponovilo isto v nasprotni smeri.

Čez dan so bili čapi na gmajni in se opoldne niso več vračali v vas. Zaščito pred soncem v opoldanskem času in pred burjo so ovcam nudili manjši gozdički ali sicer primerno zavarovani kraji, »staje«. Praviloma je morala biti v njihovi bližini priložnost za napajanje, vsaj kaka mlakuža. Tako so »v stajah« pri Kastelcu trije kali, pri katerih imata »jus« za napajanje živine tudi vasi Osp in Gabrovica. Blizu staj so bile »saline«, škrli, na katere so pokladali živalim sol.

V splošnem so danes razne mandrje, mezarji, staje in saline spoznavne le še v ledinskih imenih in v kakih komaj zaznavnih preostankih.

Okrog 1. avgusta so prenehali z molžo ovac. Koder so v bližini vasi gore, so jih spuščali tja in jih puščali tam tudi čez noč. Tako so bile podgorske ovce jeseni na Slavniku, ko so bile senožeti že pokošene. Oktobra so se vrnile zopet v vas in so prezimile praviloma po hlevih posameznih gospodarjev, dokler jih spomladi po Jurjevem niso zopet segnali v čape. Ko je bilo še veliko ovac, je tako prezimovanje v hlevu zahtevalo mnogo krme, zato so gospodarji, ki so imeli večji število ovac, rajši gnali ovce na prezimovanje v toplejše kraje oziroma v kraje, kjer je malo snega in so rajši plačevali zakupnino za zimsko pašo.

Bistveno drugače je bila urejena paša govedi na gmajnah. Že številčni podatki iz XVII. stoletja so nam pokazali, da je go-

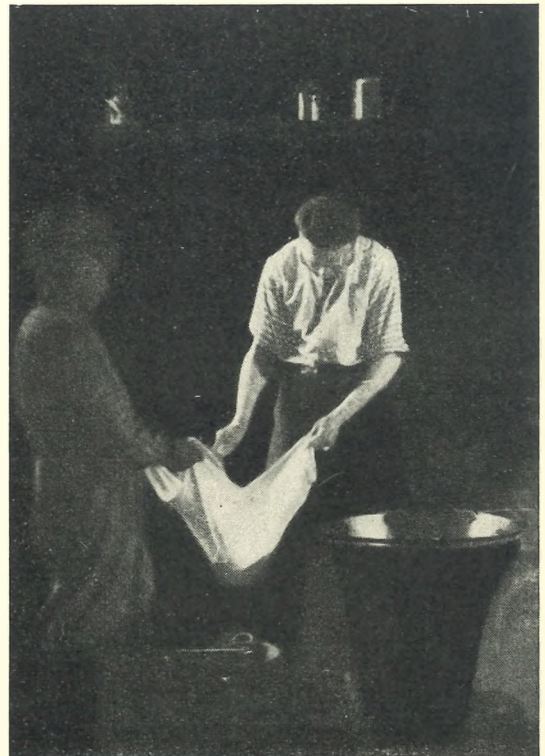
vedo imelo tedaj neprimerno manjši pomen kot danes, podrobnejši pretres virov pa pokaže, da so govedo držali bolj kot delovno živino (voli), ne toliko zaradi mleka. Posebne organizacijske oblike paše, kakršne so bile potrebne zaradi posebnosti sirjenja pri velikem številu ovac, za govedo niso prihajale v poštev in tudi gorske paše govedi, kakršno poznamo v alpskih krajih, tu ni bilo.

V že omenjeni računski knjigi črnotiškega komuna beremo med drugim postavko: »likof od črednika«. V nasprotju z ovčjim pastirjem, ovčarjem, se je kravji pastir označeval kot »črednik«, kajti »čredo« je tvorila le goveja živina, medtem ko so se ovčje črede imenovalle čap. Vsaka vas je imela svojo govejo živino le v eni čredi in le enega črednika. Medtem ko so ovčarja najemali lastniki ovac za vsak čap posebej, je črednika »zglihal komun«. Črednika so v Črnotičah »zglihali pred celim komunom«, to je v navzočnosti vseh gospodarjev. Zmenili so se z njim za plačilo, ki so mu ga prvotno dajali v koruzi. Običajno je črednik dobival za eno pašno dobo merco koruze (to je kakih 5 litrov) od vsake glave živine, razen tega pa je dobival hrano po posameznih hišah, o čemer bo še govor. Črednika je komun glihal okrog Jurjevega in to glihanje je podobno kot glihanje mežnarja o pustu — dajalo priložnost za majhen likof na komunske stroške.

Ker se je debela živina čez noč vračala v domači hlev in so molžo opravljali v vsakem kmečkem gospodarstvu za sebe, so odpadla mnoga vprašanja, ki so se stavljala organizaciji ovčje paše. Pri paši debele živine na vaški gmajni je bilo treba v bistvu urediti glede medsebojnega razmerja raznih gospodarjev le vprašanje, po kakšnem ključu bo posamezni gospodar dajal čredniku hrano in po kakšnem vrstnem redu bo postavljaj pogonjiča. Pogonjič je bil črednikov pomočnik, ki ni bil zglihan, marveč so morala za opravljanje tega posla skrbeti posamezna gospodarstva, ki so imela svojo živino v vaški čredi. Vsako tako gospodarstvo je moralo na določeni dan postaviti pogonjiča. Običajno je bil pastir na hrani vsak dan v drugi hiši in ta hiša je morala tisti dan skrbeti za pogonjiča. Tako se je ustvaril tudi pri paši debele živine nekak turnus, vendar v drugem smislu kot pri molži ovac, in ta turnus se je imenoval »pogonilo«. Tudi ta ureditev je že skoraj popolnoma pozabljena in najbrž tudi ni bila povsod popolnoma enaka. V Črnotičah in Ocizli sem dobil precej skladne podatke o

ureditvi pogonila in verjetno gre tu za nekdanj najbolj razširjena pravila. V obeh vaseh poznajo »veliko« in »malo pogonilo«. Kadar je prišlo na hišo »veliko pogonilo«, je morala ta vzeti tisti dan črednika na hrano (»na špežo«) in postaviti enega pogonjiča. Ker en sam pogonjič ni zadoščal, so imeli razen tega še »malo pogonilo«. Kadar je prišlo na hišo malo pogonilo, je bilo treba dati pogonjiča za pol dneva. Tako je črednik imel stalno v pomoč dva pogonjiča, enega od velikega in enega od malega pogonila. Kadar sta se »stekli« obe pogonili istočasno na eno hišo, je morala ta hiša preskrbeti oba pogonjiča. Za vrstni red, po katerem sta tekli pogonili, je bil odločilen stari običaj, včasih tudi že hišne številke. Vsako leto sta se pogonili nadaljevali tam, do kamor sta se stekli prejšnje leto.

Razne oblike v ureditvi gmajnske paše v primorskih vaseh tvorijo del slovenskega ljudskega pravnega izročila, ki se je lahko ohranilo oziroma razvijalo še prav do polpretekle dobe, ker so bili gospodarski pogoji za to ugodni in ker fevdalizem ni imel

Sl. 8. Žur postavijo na ogenj, tam ga puste toliko časa, dokler ne »zakuha«, zavre. Ko žur zavre (vrže pene gore), zlijajo vanj 2—3 litre mleka. Na ta način se naredi več skute. Takoj ko tekočina zavre, postavijo skuto z ognja. Med kuhanjem je treba neprestano mešati, da se skuta, ki se nabira na dnu posode, ne zasmodi. Skuto cedijo čez belo (platneno cunj), ki jo držita dva sirarja, nato jo obesijo na žebelj na vratih, da se odteče. Skuto pobirajo s kotla s *pénjarco*.

interesa, da bi bistveno posegal v ta razmerja. Ni pa s tem rečeno, da gre za ostanke iz časov prvotne vaške skupnosti, ker za tako trditev ne bi bilo pravih dokazov, nasprotno pa je sama ureditev »obhodov« in »pogonil« bistveno zvezana s pojmom zasebne lastnine na živalih. Ostanke nekdanje vaške skupnosti so se na Primorskem ohranili v drugih pravnih ustanovah vaške avtonomije, pri tem pa je ravno skupna paša na srenjskem svetu bistveno pripomogla k tej ohranitvi, obhodi in pogonila pa so se najbrž pridružili vaški ureditvi kot nekoliko poznejši elementi.

Gospodarska funkcija živinoreje v življenju našega ljudstva na Primorskem je bila nekdanj izredno močna. K temu so pripomogli razen vplivov prejšnjih prebivalcev tudi geografski pogoji. Hčerki-edinki, ki ji je bilo namenjeno, da prevzame za starši posestvo, pravijo še danes »blaharica« (blagarica), ker bo prevzela »blago«, torej v prvotnem smislu živino. Živina je bila torej nekoč stožer kmetijskega gospodarstva. Zanimivo je, da tudi sosedni Čiči sicer poznajo ta izraz, da pa je njim bolj domač izraz »domarinka«, v katerem je vloga živine potisnjena v stran, čeprav je nedvomno ravno pri Čičih živina še dolgo tvorila jedro kmetovega premoženja. Da je bila nekoč izmed živine najbolj pomembna drobnica, nam ne dokazujejo le številke, marveč tudi dejstvo, da je bilo ovčarstvo in je še danes izrazit moški posel. Baje zato, ker je ovčje vime zelo občutljivo in ga je treba znati pravilno molzti, v resnici pa zato, ker je bilo ravno ovčarstvo nekdanj glavno kmečko opravilo.

Prvotni pomen ovčjereje in njeno prevladovanje nad rejo govedi moramo iskati v nekdanji močni avtarkičnosti kmečkih gospodarstev posebno v hribovskih predelih. Za svoje potrebe, zlasti za hrano, obutev in obleko, je moralo skrbeti vsako kmečko gospodarstvo samo. V takih razmerah je bila v teh krajih ovčereja dejansko zelo pomembna.

Za hrano je prispevala meso, sir in skuto. Zlasti sir je nudil za prehrano potrebno maščobo. Po pripovedovanju domačinov daje ovca v najboljšem primeru liter mleka na dan ali v času treh mesecev molže največ 40 litrov mleka. Za kilogram svežega sira je treba kakih 6–7 litrov ovčjega mleka. To se še dokaj ujema z drugo trditvijo, da daje ovca slabšemu ovčarju dobre 4 kilograme sira na leto, izvežbanemu pa tudi do 8 kilogramov. Lastnik petdesetih ovac je imel na ta način letno kakih 200 ali največ 400 kg svežega ovčjega sira oziroma ustre-

no manj posušenega. Ta izračun kaže, da prodaja sira najbrž ni prihajala v posebni meri v poštev.

Za obleko je ovčereja prispevala volno in kožuhe. Kolovrata v teh krajih niso poznali. Kodelo volne so pritrdili na preslico in volno med prsti sukali z vretenom. Medtem ko v Čičariji še tu in tam dobiš rezljano staro preslico, najdeš v slovenskih vaseh le kake prav preproste, enostavno rezljane palice, o katerih je težko reči, ali so ostanek kake praoblike ali degenerirana oblika nekdanje preslice. V raznih vaseh so bili vsaj v polpretekli dobi razni tkalci, na katere še danes spominjajo domača imena »pri Tekavc«. Še prej pa so verjetno tkali kar na domovih. Tkano sukno so morali nesti v valjalnico, kjer so ga obdelali z lesenimi bati, ki jih je gnala voda. Čiči so nosili valjat sukno v Črnico, druge vasi pa zlasti na Rižano. V ostanku črnotiškega komunskega arhiva sem med drugim našel odlomek neke vloge iz druge polovice XIX. stoletja. Navaja se, da 400 ovac (mišljene so črnotiške) daje letno 800 funtov (dobrih 400 kg) volne, ki se uporablja za izdelavo lodna in nogavic. Loden se obdeluje na Rižani. Vloga je bila naperjena proti odvzemu Rižane, češ da bi bilo potem treba voziti sukno z volmi deset ur daleč v Škocjan.

Kakšen pomen je ovčereja imela za oblačenje prebivalstva, bi mogli prikazati le s tem, da bi se podrobneje pomudili pri ljudski noši teh krajev, kar pa je že samostojno etnografsko vprašanje. Omejujemo se le na nekaj manj znanih podatkov. Tipična ženska obleka je bila pri Čičih gugran (tudi gugrana; kadar domačinka govori slovenski, pravi suknja). Tkana je iz črne ali rjave (kafetaste) ovčje volne, se oblači čez glavo in sega čez kolena. Imele so gugrane z rokavi, včasih pa so čez njih oblekle še en gugran brez rokavov. Gugran je okrašen okrog vratu in ob spodnjem robu z rdečim obšitkom (ošva crvena), če ima rokav, tudi na robu rokava. Črna gugrana je bila slovesnejša in se je nosila na primer ob poroki. Iz ovčje volne so izdelovali tudi odeje (punjave za krevet), moške hlače in kurete (suknjiče), dalje ženske nogavice (bičve), ki so segale do pol bedra in moške nogavice (škapine) do tričetrt meč. Osemdesetletna ženica, ki mi je v Jelovicah vse to pripovedovala, se je v mlajših letih še sama tako oblačila, danes pa še komaj v kaki hiši dobiš kako gugrano, ker jih ne nosijo več.

V »brškem gvantu«, to je v noši, kakršno so nosili kmetje med Trstom in Bregom, je bila domača ovčja volna v polpretekli dobi

že znatno manj zastopana. Prevladovalo je kupljeno blago. Vendar je bil kak del obleke tudi tu »seklen« (suknen), to je iz ovčje volne, zlasti kake moške korete (suknjiči) ali ponekod pokrivala. Tudi značilne brške hlače (brješe) so bile na primer v Črnotičah seklene, vendar so močno žulile in v splošnem prevladujejo podatki o tem, da je bilo blago za brgeše kupljeno. Tudi kratke moške nogavice, ki so segale 10 cm čez gležnje (stopala), so bile iz domače volne, medtem ko so bele dokolenke za boljše priložnosti (kocete) napravili doma iz kupljene bombaža. Precej časa so se ohranile tudi zimske vrhnje suknje iz domače volne.

Vasi Prešnica, Podgorje in delno Črnotiče tvorijo glede uporabe domače ovčje volne prehodno ozemlje med pravim brškim gvanom in čičarsko nošo. Zlasti v Prešnici smo dobili nekaj značilnih kosov obleke iz ovčje volne oziroma kožuhov: pastirsko suknjo s kapuco in bel ženski brezrokavni kožuh, močno nabran v pasu.

Ovčarstvo je do XIX. stoletja ostalo važen vir preživljanja zlasti v krajih ob Slavniku. V krajih bliže Trsta pa se vsaj že v XVI. stoletju močno občuti bližina mesta, ki nudi drugačne vire preživljanja, ugoden trg za maloprodajo in ki ima potrebo po drugačnih pridelkih. Razvija se peka kruha na kmečkih domovih za prodajo v mestu in kmetje začenjajo vse bolj prilagajati svojo proizvodnjo mestnim potrebam. Zanimivo je, da je ta proces zelo počasno in le postopoma napredoval proti Čičariji.

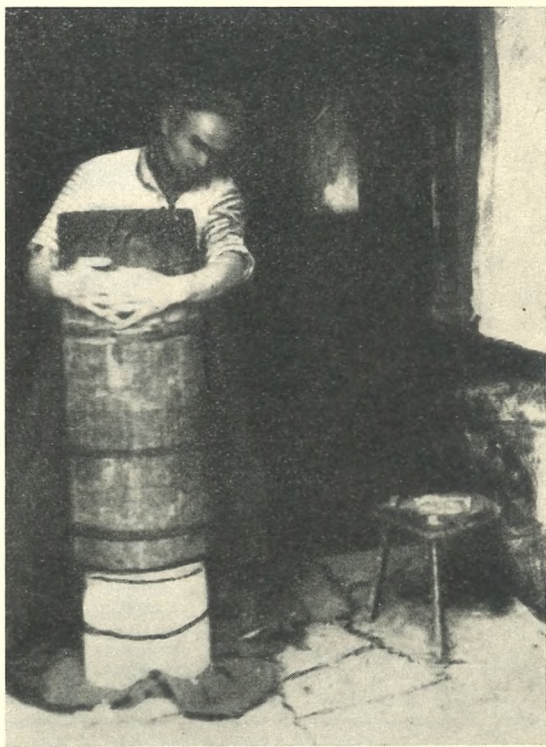
Konec XIX. stoletja izgubi ovčarstvo skora v celoti svoj nekdanji pomen. Celo Čiči začenjajo rajši nositi v Trst na prodaj seno, kot bi ga v celoti namenili svoji lastni živini.

Če danes vprašam domačina, zakaj je ovčarstvo v taki meri nazadovalo, ti bo navedel najrazličnejše razloge: tu ga je »pregnala železnica«, tam se mladina noče več ukvarjati z njim itd. Za pravi odgovor na vprašanje bi bilo treba preračunati rentabilnost ovčarstva starega tipa in se pri tem tudi vprašati, ali bi modernizacija mogla prispevati k boljši izrabi obsežnih pašnih površin, kolikor jih bo pogozdovanje še dopuščalo. Vsekakor pa je treba računati z dejstvom, da je bilo ovčarstvo v neki meri nosilec avtarkičnega gospodarstva v živinorejskih predelih Istre in da je propadlo zato, ker je menjava blaga na malem mestnem trgu začela nuditi možnosti za kupovanje boljšega blaga. Drugi razlog je v tem, da je ovčarstvo nudilo trgu predvsem volno, pa je uvoz boljše volne iz pre-

komorskih dežel odvezel domačemu ovčarstvu tržišče.

Vzporedno z nazadovanjem ovčarstva pa se je razvijala druga panoga živinoreje — reja govedi. Čedalje bolj naraščajoče mesto je ustvarilo nenasitno tržišče za sveže kravje mleko, ki ga je v čedalje večji meri dobavljala okolica. Reja govedi ni več imela za glavni smoter, da nudi delovno živino, marveč se je še posebej osredotočila na mlekarstvo. Iz čedalje širših okolišev so ženske dan za dnem ali vsak drugi dan nosile na glavah ali pa tovorile na oslih mleko na prodaj. Oskrbovanje krav in prodaja mleka je bil ženski posel in z razvojem mlekarstva se je pomen ženske v gospodarstvu teh krajev močno dvignil. Poglavje o tem gospodarskem pojavu sodi v širši sklop vprašanja o gospodarski povezavi široke slovenske agrarne okolice s Trstom, o povezavi, ki je izpolnjevala velik del dnevnih potreb v tem mestu, ki mu je slovenska »brščica« v svoji noši dajala svojevrsten pečat.

Reja govedi se je v vaseh med Trstom in Slavnikom močno intenzificirala. Od nekdanje pasme, med katero so se mešale tudi

Sl. 9. Med kuhanjem žura se sir še vedno masti z dlavmi, da gre še ostali žur iz njega, ki se potem zlijc v kotel, da se še iz tega naredi skuta. Ko je sir že opeštan, ga pusti sirar v terilnici toliko časa, dokler se ne ohladi, nato pa ga dene v strnice. V eno sirnico gre 5–8 sirov. Svež sir tehtá 5–6 kg.

	Leto	Število gospodarstev	Konj	Govedi	Drobnice	Val. živine v %	Drobnice	Vse živine, preračunano na veliko	Živine na eno gospodstvo	Indeks
I. VASI V OBMORSKI NIZINI										
Ričmanje-Log	1627	52	—	29	300	8,8	91,2	59	1,85	
Boljune	1627	47	6	50	150	27	73	71	1,5	
Zabrožec- Jezero	1627	38	2	42	(500)	12,7	87,3	74	1,7	
Dolina-Brce-Kroglic-Boršt	1627	60	—	62	(800)	8	92	142	2,3	
Probenek	1627	17 ¹	—	12	80 ²	15	87	20	1,18	
Draga	1627	40	—	50	200	20	80	70	1,75	
Skupno/povprečje I	1627	254	81	245	1850	11,8	88,2	456	1,86	
	1900	811	28	1055	16	98,6	1,4	1082,6	2,25	
II. VASI NA BREGU										
Gročana ³	1627	27	—	70	70	50	50	77	2,85	
Vrhopolje ⁴	1627	27	—	62	100	38	62	72	2,65	100
	1955	70	8	337	5	98,6	1,4	345,5	4,95	186
Beka-Klanec	1627	12	—	52	120	21	79	45	3,75	100
	1955	57	6	137	6	96	4	143,6	2,5	77
Socerb ⁵	1627	16	—	60	100	37,5	62,5	70	4,58	100
	1948	22	—	52	1	98,1	1,9	52,1	2,35	54
Ovizla	1627	25	—	40	(400)	9,1	90,9	80	5,45	100
	1955	28	5	109	5	97,5	2,5	114,5	4,09	118
Kastelec	1627	14	—	20	260	7	95	46	5,29	100
	1955	18	—	79	—	100	—	79	4,59	135
Črnotiče	1627	15	—	24 ⁶	280	7,8	92,2	52	5,45	100
	1955	45	3	150	5	97,8	2,2	153,3	2,95	86
Črni kal ⁷	1627	28	—	50	160	15,7	84,3	46	1,64	100
	1955	62	4	94	9	91,6	8,4	98,9	1,59	97
Petrinje ⁷	1627	—	—	—	—	—	—	—	—	—
	1955	17	1	75	2	—	—	—	—	—
Skupno/povprečje II	1627	162	—	358	1490	18,5	81,5	487	5	100
	1900	560	10	911	1028	46,5	53,5	1113,8	2,8	93
	1955	519	27	1011	29	97,3	2,7	1040,9	3,3	110
III. VASI POD SLAVNIKOM										
Prešnica	1627	27	50	62	800	10,5	89,7	172	6,55	100
	1955	58	2	195	128	61	39	209,8	3,6	57
Podgorje	1627	20	—	42	480	8	92	90	4,5	100
	1955	66	—	129	135	49	51	142,5	2,15	47,5
Skupno/povprečje III	1627	47	50	104	1280	9,5	90,5	262	5,06	100
	1900	125	13	355	1599	18	82	627,9	5,1	91
	1955	124	2	324	216	55,5	44,5	352,1	2,85	51
IV. ČIČKE VASI										
Jelovice	1627	8	—	60 ⁸	600	9,1	90,9	120	15	100
	1955	38	15	98	420	21	79	155	4,07	27
Vodice	1627	25	—	70	2000	3,4	96,6	270	11,7	100
	1955	51	36	60	4414	18,8	81,2	137,4	2,7	25
Skupno/povprečje IV	1627	51	—	150	2600	4,8	95,2	390	12,6	100
	1900	140	19	198	2451	8	92	462,1	5,3	26
	1955	89	51	158	854	20,8	79,2	292,4	5,3	26
I—IV	1627	474	59	817	7200	10,6	89,4	1575	5,3	100
	1900	154	70	2499	5094	54	67	5078,4	2,1	64
II—IV	1627	240	30	572	5370	10,1	89,9	1139	4,7	100
	1900	625	42	1464	5078	25	77	2015,8	5,3	70
	1955	532	80	1495	1124	58	42	1685,4	5,2	68

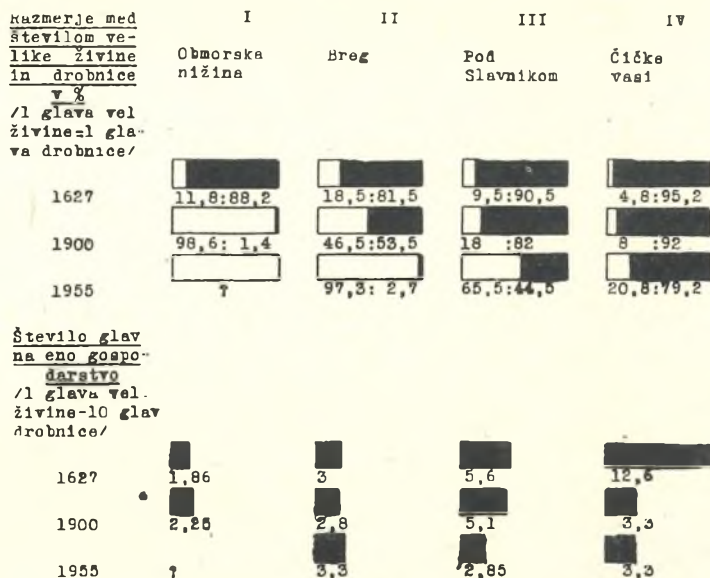
buše, kupljene na Hrvaškem, so prehajali na boljše pasme, tako zlasti na švicarsko. Krmo so izboljšali z otrobi in nazadnje tudi z oljnimi tropinami. Pašno rejo govedi je čedalje bolj izpodrivala hlevska živinoreja.

Tako je živinoreja med Trstom in Slavnikom v zadnjem stoletju iz dna izpremenila svoj značaj, njena gospodarska funkcija pa je ostala slej ko prej pomembna. Njen današnji najaktualnejši problem je modernizacija mlekarstva in za rešitev tega problema so bili prav v zadnjem času storjeni že zelo pomembni koraki.

VIRI

Gornja razprava tvori začasno poročilo iz obsežnejšega gradiva, ki ga je avtor doslej delno zbral za gospodarsko, socialno in pravno zgodovino nekdanjega deželskega sodišča

Socerb. — Podatki za starejša obdobja so vzeti iz arhivskega gradiva, ki ga hrani Državni arhiv Slovenije, in sicer: Vicedomski arhiv fasc. I/61, 62. Stanovski arhiv fasc. 525 d, 529. Statistika živine za l. 1900 je citirana v ustrezni tabeli. Številčne podatke za novejšo dobo so mi l. 1955 prijazno sporočili tedanji uradi za statistiko pri OLO Koper, Buzet in Sežana. Pri tem veljajo podatki za OLO Koper (to je za vas Socerb) za l. 1948, ostali podatki vsi za l. 1955. Vendar v tako široki historični perspektivi, v kateri je pisana ta razprava, razlika nekaj let za vas Socerb praktično ne more motiti. — Podatke o organizaciji paše v polpretekli dobi in druge terenske podatke sem nabral aprila 1953 v vseh vaseh razen na ožjem ozemlju Trsta. Pri zbiranju podatkov sta mi pomagala tov. Jernej Sušteršič in Marija Jagodič. Obe ma se za sodelovanje toplo zahvaljujem. — Tekst pod slikami o postopku sirjenja je sestavila tov. Marija Jagodič. — Dopolnitev te razprave z gledišča obdelave orne zemlje tvori moj prispevek v X. letniku SE (1957). Prim. tudi moje prispevke o teh krajih v prejšnjih letnikih Kronike, kjer je citirane tudi nekaj nadaljnje literature. Ko je bila ta razprava v tisku, je izšla v SE X/1957 st. 71 ss razprava Eme Umek »Prispevki k zgodovini ovčereje na Krasu in v slovenski Istri«. Navedeni so kraji, kamor so gnali v 18. stoletju ovce na zimsko pašo in opisana neuspešna prizadevanja prosvetljenega absolutizma, da bi se zaradi izboljšanja pasme odpravila paša na heneškem ozemlju. Obe razpravi se po predmetu in glediščih razlikujeta in donolnjujeta, ne da bi se kaj ponavljalo ali kolidiralo.

Sl. 10. Grafični prikaz glavnih sprememb v živinorejski strukturi v zadnjih 330 letih: padanje števila drobnice in izravnavanje razlike med živinorejskimi in drugimi vasi. Značilne so tendence razvoja v posameznih skupinah vasi.

OPOMBE K TABELI:

Stanje za l. 1627 po podatkih starih vaščanov cesarskim komisarjem. Podatki so seveda večkrat zaokroženi in večsib nejasni, vendar dopuščajo primerjavo z novejšim stanjem zlasti v povprečju več vasi. V tabeli je šteta vsa živina v vasi, ne glede na to, ali je last vaščanov ali v zakup oz. reji med vaško živino. Kornar, naveden v originalnih virih (Quarnaro) je preračunan na 40 glav drobnice (gl. navodbe pri Prebenku). Aratro (jarem) štejem za povprečno 4 glave govedi, kjer ni število drugače navedeno. Kjer je v virih povedano, da je navedeno število živine zaradi izrednih razmer (n. pr. boleznj), izredno majhno, je podatek v tabeli nekoliko zvišan po primerni ocenitvi. V takem primeru je število v oklepaju.

Stanje za l. 1900 je navedeno po Leksikonu občin za avstrijsko-ilirsko primorje iz l. 1906. Zaradi drugačne grupacije vasi so podatki vneseni le za skupine vasi.

Stanje za l. 1955 je navedeno po podatkih, ki sem jih dobil od Statističnih uradov tedanjih okrajev Koper, Sežana in Buzet. Zato vasi, ki jih ta popis zaradi politične razmejitev ni zajel, pri podatkih za 1955 niso upoštevane. V kolonah 7 in 8 je naveden procent velike živine (konj in govedi) v primeru s procentom drobnice po glavah, to pomeni, da glava drobnice šteje prav toliko kot glava velike živine. V koloni 9 in 10 pa šteje 10 glav drobnice za eno glavo velike živine.

Ker navajajo podatki za leto 1627 le konje, govedo in drobnico, tudi pri letu 1955 ne upoštevamo oslov, mul, prašičev in perutnine.

K POSAMEZNIM PODATKOM:

¹ L. 1573 spada sem tudi Mačkovlje. Zdi se, da v podatkih za 1627 niso všteti vaščani, ki so spadali pod Benetke.

² doi quarnari — 80 capi.

³ Za Gročano in Vrhpolje so podatki za 1627 nejasni, zlasti o številu gospodarstev. Vzeta je varianta, ki se mi zdi najboljše verjetnosti.

⁴ Pri Vrhpolju so za l. 1955 všteti tudi Nasirec, Mihele in del Krvavih potokov. L. 1627 so te vasi — kolikor so sploh že bile — štete najbrž skupaj s kako drugo vasio (Nasirec najbrž pri Dragi) vendar se to v končnem rezultatu izravna s tem, da ne štejemo podatkov za Rižano.

⁵ Pri Socerbu so l. 1955 štete 3 hiše v Krvavem potoku in ena hiša v Botaču.

⁶ 3 aratri — 14 manzi.

⁷ Petrinje (Trpce) so l. 1627 štete najbrž pri Ocizli, s katero so tvorile eno župo.

⁸ Tu se navaja beseda »armentici«.

⁹ L. 1573 spada sem tudi Rižana.

NOVOMEŠKI SPOMINI

JOS. WESTER

III. Ravnateljska doba (1918—1921)

Poleti 1917 sem s svojo pohodno stotnijo dalmatinskega črnovojniškega bataljona taboril v Bileči, kjer smo se z dvema drugima stotnijama vežbali za odhod na kako bojišče. Tačas sta me bila dva ljubljanska prijatelja šolnika pismemo pozvala, da naj zaprosim za kako razpisano ravnateljsko mesto: na II. ljubljanski in na novomeški gimnaziji. Sédel sem in napisal za eno mesto formalno prošnjo, za drugo pa sem se priglasil kar z vojnopoštno dopisnico, sklicujoč se na osebne podatke v prvi prošnji. Naše tri stotnije so nato septembra meseca odposlali na albansko fronto.

Kako je tedanji šolski svet kot posredna instanca moji prošnji upošteval, že zaradi krajevine razdalje nisem poizvedoval niti nisem pričakoval ugodne rešitve, češ da se bodo prosilci civilnega staleža znali uspešneje uveljaviti. Januarja 1918 pa, ko sem se mudil na kratkem dopustu v Ljubljani, me je iznenadilo uradno obvestilo, da me je cesar imenoval za ravnatelja v Novem mestu in da naj službo nastopim takoj, ko me bo vojaška oblast razrešila vojne službe. Še sem se vrnil v južno Albanijo k svojemu bataljonu po slovo, nato pa sem preko Črne gore odpotoval v domovino, najprej na bolniški dopust, da sem še kot oficir prestal neko kirurško operacijo. Kot prebolevnik

sem se nato zdravil v Dolenjskih Toplicah. Lepega junijskega dne sem šel v Novo mesto — na ogleda.

Novo gimnazijsko poslopje, ki ga je skozi tri leta zavzemala rezervna vojna bolnica Nagy Kikinda, je stalo že prazno, medtem ko se je pouk vršil še v tesnih prostorih frančiškanskega samostana in v nekaterih zasebnih sobah. Moj prednik, že upokojeni ravnatelj Fran Brežnik, ki pa je šolske posle še nadalje opravljal, mi je pač potožil o težkih razmerah vojne dobe in predočil, da me čaka obilo zoprnega dela z zopetnjo ureditvijo šolskih prostorov. To me ni posebno plašilo, saj so mi povedali, da je vsa šolska oprema shranjena v varnih skladiščih in jo bo treba le namestiti v šolske prostore, ki pa jih bo treba najprej razkužiti in prebeliti.

Zazdelo se mi je primerno, da bi se dolenjskemu ljudstvu predstavil kot novi ravnatelj njegove srednje šole, in to sem tudi storil v obliki uvodnika, ki so ga objavile Dolenjske novice. V članku »Skrbi ob koncu šolskega leta« sem staršem, ki so imeli za gimnazijo godne sinove, predočil bistvo in pomen tega študija, v tihi slutnji, da bo novo šolsko leto prineslo neizogibni politični prevrat, po katerem nam bo zasvetila nova doba tudi v prosvetnem in šolskem pogledu in bo potreba domačega podmladka inteligence postala tem občutnejša.

Dne 1. avgusta sem nastopil svojo službo. Ureditev šolskih prostorov je gladko potekla, tako da smo šolsko leto pričeli ob normalnem roku sredi meseca septembra. Pravočasno so se vrnili še trije profesorji črnovojniki: Jos. Germ, Ant. Lovše in dr. Milan Šerko.

Po tedanjem družbenem običaju sem napravil uradne obiske pri uradnih načelnikih: pri okrajnem glavarju baronu Rechbachu — bil je to prijazen, na videz skromen gospod majhne postave, pri predsedniku okrožnega sodišča pl. Garzarolliju — ne spominjam se več njegove osebnosti —, pri mestnem županu Rozmanu (pisal se je Rosmann), ki mi je zbudil spoštovanje s svojo domačo razumnostjo, in pri mestnem župniku proštu dr. Elbertu. Le-ta mi je zaupno povedal, da se je pri deželnem predsedniku grofu Attemsju potegnil za moje imenovanje, češ da naj dobi gimnazija za ravnatelja oficirja, ki bi s trdo roko vzpostavil in ohranil na šoli red in disciplino, ki se je bila spričo vojnih razmer zelo zrahljala. S

Prof. Fran Suklje

tem mi je posredno namignil, kaj od mene pričakuje. Pripomnil sem, da mi kvalifikacija po občasni zaposlitvi ni prav pogodu, vsekakor pa mi je ljubše tako priznanje, kakor če bi za moje imenovanje morali odločati politično-strankarski momenti. Naj kar tu pritaknem, kar mi je o tej zadevi pozneje povedal prijatelj dr. Fr. Vončina, ki je ob prevratu prišel v Novo mesto kot prvi sreski načelnik — okrajno glavarstvo je bilo odpravljeno. Še v avstrijski dobi je bil zapisnikar na sejah deželnega šolskega sveta. Omenil mi je, da je v razpravi o ravnateljski službi mojemu imenovanju hudo nasprotoval deželni odbornik dr. Evg. Lampe in se vneto zavzemal za svojega kandidata, pristaša Slovenske ljudske stranke, mojega nekdanjega učenca; vendar njegov predlog ni obveljal. Zlasti se mi je upiralo, da sem v nekdanjem gimnazijskem sošolcu — maturirala sva l. 1893 — spoznal tako strupenega nasprotnika. Tudi velik politik je včasih lahko majhen človek, če ga obvlada strankarska strast. — Kot najvidnejšega predstavnika novomeške inteligence sem obiskal tudi bivšega deželnega glavarja dvornega svetnika pl. Šukljeta v njegovem gradiču na Kamnu. Sedemdesetletni mož mi je imponiral s svojo mladeniško živahnostjo in bistro razsodnostjo. Prepričevalno je napovedal, da mora zmagati antanta in z njeno zmago tudi jugoslovanska misel. To preroško napoved je obnovil tudi na povračilnem obisku, kakor imam zapisano v svojem dnevniku dne 28. septembra: »Naša zemlja poraja, a ne ve se še, ali bo fant ali punca. Mislim pa, da pride na svet fant. Ime mu bo — Jugoslovan!«

Kakor že povedano, se je pouk redno pričel v prečiščenem šolskem poslopju, vendar so vojni dogodki, ki so dali slutiti bližnje razsulo stare Avstrije, odsevali tudi v šolskem življenju. Težkoče v prehrani in nabavi raznih potrebščin smo trpko čutili tudi v šoli; učitelji in učenci so vsak po svoje prenašali tegobe tistega časa. Pri pouku ni bilo potrebne zbranosti in ubranosti. Vsi smo čakali neizbežnega prevrata. Pojavila se je epidemična španska influenza, da smo morali po odredbi zdravstvene oblasti sredi oktobra pouk ukiniti.

Medtem se je dogodil pričakovani državni prevrat. Na poziv novoustanovljenega Narodnega odbora, sestojčega iz članov obeh glavnih političnih strank, so dne 29. oktobra na Glavnem trgu priredili veliko manifestacijo, katere se je udeležil korporativno tudi ves učiteljski zbor. To je bil poudarni pričetek nove politične dobe.

Prve dni po razsulu cesarske vojske so se skozi mesto vračali manjši vojaški oddelki in posamezniki na vozovih in konjih, nekateri tudi peš. Marsikdo si je lahko po slepi ceni nabavil raznega vojaškega materiala ali si kupil celó konja. Občasno je bilo na cestah živahno vrvenje, nato pa zopet mučna tišina, dokler ni prispela nova skupina razkrojencev. Naravno, da se je tudi v šolski mladini ta preobrat po svoje odražal. Zlasti učenci višjih razredov so se začutili sproščeni disciplinskih predpisov in prvi čas je bilo treba vajeti krepko nategniti, da smo jih privedli k pravemu pojmovanju nove svobode.

Ob prevratnih dneh je bilo treba poslopja okrasiti z narodnimi trobojnicami. Hišnim posestnikom to ni delalo preglavice, saj so jih imeli doma shranjene, v gimnazijskem inventarju pa je nismo imeli. Za prvo silo sem si pomagal z izposojeno zastavo. Ko pa sem zvedel, da imajo na višjem šolskem svetu takega blaga italijanske proizvodnje v raznih barvah, sem se oglasil pri predsedniku Fr. Vadnjalu, da mi je dal odmeriti blaga za novo zastavo. Kakor da sem zadel dobitek, se mi je zdelo, ko sem blago, povezano v debel zvitek, prinesel v Novo mesto. Dal sem ga prikrojiti in sešiti v kakih 8 metrov dolgo zastavo, ki je nato prvič zaplapolala z visokega pročelja naše šole. Črno-rumeno staro zastavo pa je dobil šolski sluga, ki jo je razrezal v krpe in porabil za snaženje šolske oprave.

Ko smo dne 5. novembra zopet pričeli s poukom, smo uvedli narodni jezik kot učni jezik za vse predmete tudi v višjih razredih razen za nemščino, za katero se je število tedenskih ur znižalo, zato pa se zvišalo za

Ob odkritju Trdinove sponinske plošče na pobočju Gorjancev dne 5. junija 1921. — Na hodniku: levo ravnatelj Wester, desno prof. Seidl. Pod ploščo stoji recitatorica Marta Mušič, učenka IV. razr.

slovenščino od dveh oziroma treh ur na tri oziroma štiri ure; nov učni predmet pa je postala srbohrvaščina. Tudi uradni jezik, dotlej nemški, smo čez noč poslovenili: učiteljske konference slovenske, dopisovanje z višjim šolskim svetom in z drugimi oblastmi slovensko. Za šol. leto 1918/19 je izšlo prvo tiskano slovensko Izvestje.

Prvi narodni praznik dne 14. decembra 1918 smo proslavili posebno slovesno. Po zahvalni službi božji v frančiškanski cerkvi se je prvič pela kot narodna himna »Lepa naša domovina«. V lepo okrašeni telovadnici se je poleg povabljenih gostov in učiteljskih zborov zbrala šolska mladina z gimnazije in obeh osnovnih šol. Na pestrem sporedu so bile pevske in instrumentalne točke, deklamacije, pozdravni govor ravnateljev in slavnostni govor prof. dr. Viktorja Tillerja. Tako je gimnazija proslavila prestop iz stare v novo zgodovinsko dobo.

Ker so iz novega državnega središča, iz Beograda, dospevale uradom odredbe v srbohrvatskem jeziku, pisane večidel v cirilici, se je v javnosti pojavila potreba znanja tega jezika in tudi živo zanimanje zanj. Na željo Narodnega odbora smo odprli učni tečaj srbohrvaščine. Ker se je bilo priglasilo okoli 100 interesentov, se je poučevalo v dveh oddelkih v zbornici Mestne hiše z uporabo Ilešičevih izdaj srbohrvatskih tekstov. Udeleženci so povečini bili uradniki in javni nameščenci. — Po zamisli Narodnega odbora, ki mu je bil pobudnik in glavni činitelj profesor v pok. vladni svetnik Ferdo Seidl, smo v Narodnem domu priredili vrsto aktualnih predavanj. Tako sem imel v začetku decembra 1918 v prepolni dvorani predavanje »Tri leta med Hrvati in Srbi«. Občinstvu sem v kramljavem govoru pripovedoval o svojih dožitkih in vtiskih iz vojnih let, ko sem bival med Dalmatinci in Hercegovci, kjer sem imel dovolj prilike spoznavati življenje in miselnost domačega naroda. — Za spomin 100-letnice smrti našega prvega pesnika smo marca meseca 1919 priredili v gimnazijski telovadnici Vodnikovo akademijo s pestrim sporedom. Slavnostni govor je imel prof. Dav. Majcen, vrstile so se pevske in glasbene točke, deklamacije in dramsko uprizorjen dvogovor Prešernove Nove pisarije. Čisti gmotni dohodek je pripadel gimnazijskemu Podpornemu društvu.

V leto 1919 spada tudi ustanovitev realne gimnazije. Novomeška gimnazija, ustanovljena od cesarice Marije Terezije l. 1746, je bila ves čas humanistična, s prostoročnim risanjem v nižjih razredih kot obveznim

predmetom. Po prevratu 1918 so se pojavili glasovi, da naj se tudi naša gimnazija prilagodi novemu casu. Mestni župan Karel Rozman je bil povabil prizadete kroge na posvetovalni sestanek, na katerem sem zborovalcem razložil bistvo in ustroj stare klasične in nove realne gimnazije. Po živahni razpravi so soglasno sprejeli resolucijo, da naj se z novim šolskim letom gimnazija preosnuje v realno s francoščino kot drugim tujim živim jezikom. Nato je tudi učiteljski zbor na izredni konferenci zadevo temeljito obravnaval ter sprejel predlog, da naj se postopoma prične s to reformo ter uvede namesto grščine kot nov učni predmet francoščina. Ta predlog je nato odobrila Narodna vlada v Ljubljani z razpisom z dne 5. julija 1919. Učenkam, ki so bile dotlej privatistke, se je dovolilo, da so smele poslej obiskovati šolo kot redne učence. Njih število je bilo razmeroma majhno: konec šol. leta 1918/19 je bilo poleg 219 učencev 25 učenk, t. j. 11.4 %, naslednje leto 189 učencev in 24 učenk, t. j. 12.6 %.

Da bi gimnaziji ublažil njen ekskluzivni značaj in nje vrata odprl širši javnosti, sem v zimskih mesecih 1920/21 priredil literarne večere s predavanji o razvoju slovenskega pesništva od Valentina Vodnika do Otona Župančiča. Prav l. 1920 sta bili izšli Župančičevi zbirki Mlada pota in V zarje Vidove. K tem predavanjem — šestnajst jih je bilo —, ki so se vršila v fizikalni dvorani, je prihajalo lepo število novomeških razumnikov, moških in ženskih. Njih denarni prispevki so šli v prid Podpornemu društvu naše gimnazije.

Za poletni semester 1921 me je bil višji šolski svet odvezal od ravnateljskih poslov in šolskega pouka ter mi odobril dopust z naročilom, da naj pripravim novo izdajo slovenskih čitank za nižje razrede srednjih šol. Sketove čitanke, ki jih je bila pred vojno izdala Mohorjeva družba v Celovcu, so bile sploh pošle, a tudi nekateri sestavki v njih niso več ustrezali novim razmeram. Zato je bila potreba po novih čitankah nujna. Namenil sem se, da zberem gradivo zanje in pripravim za tisk vse štiri čitanke do začetka novega šolskega leta. Spričo žurnega dela mi je zbiranje, snovanje in tipkanje spešno potekalo. Marsikateri dan sem predsedel pri delu tudi po deset ur, drugič zopet manj; za oddih pa sem si privoščil kak kolesarski izlet v okolico ali pa sem sedel v čoln in veslari po Krki. Tako si umski delavec ohrani duševno in telesno prožnost. Saj kolesarski in veslaški šport komplementarno zaposlujeta ves trup in

vse okončine, nato pa še kopel s plavanjem v rečni vodi. Za tako skladno športno kretanje nudi prav naše mesto s svojo raznoliko okolico in z mirno Krko dovolj priložnosti.

Ker z Mohorjevo družbo po nesrečnem plebiscitu z dne 10. oktobra 1920, ko je večji del slovenske Koroške pripadel k Avstriji, nismo imeli več stika, je prevzela tisk in založbo novih čitank Jugoslovanska knjigarna v Ljubljani (Čitanki za II. in III. razred sta nato izšli že l. 1921, za I. in IV. razred pa leto nato). Za mojega dopusta je ravnateljske posle spretno in vestno opravljal prof. Mih. Markič, starešina učiteljskega zbora.

Konec meseca maja 1921 me je nemilo presenetila novica, da me je prosvetni minister v Beogradu imenoval za višjega šolskega nadzornika v Ljubljani. To imenovanje je brez moje vednosti in pristanka izposloval tedanji poverjenik za uk in bogočastje dr. Fr. Skaberne. Dasi bi bil ta ponik navzgor lahko smatral za nekako priznanje svoje dejavnosti, me je vendar ozlovoljil, ker se mi je s tem razblinila želja, da bi svoje službovanje končal v Novem mestu. Nikakor se nisem mogel sprijazniti z dejstvom, da bom moral zapustiti to bivališče, kjer sem si želel ustvariti svoj družinski dom, kjer mi je prijatelj Skalicky, vodja grmske šole, na vrtu zasadil nekaj žlahtnih trt, kjer sem si nameraval postaviti čebelnjak, in kjer naj bi dočakal svoj pokoj. Vse te idilične načrte mi je prečrtal ta nezaželeni avanzma ter mi življenjsko pot povsem drugam usmeril. Nič me ni mikalo v Ljubljano, saj sem se zavedal, da bom v novem položaju bolj uradna oseba, ne več neposredni mentor šolske mladine. Občutno me je zadel ta nasilni poseg v mirni potek mojega življenja, a nisem se smel upirati, zlasti ker sem bil že l. 1919 odklonil poziv na službovanje v ministrstvu za prosveto v Beogradu, kar se mi je, kakor sem pozneje zvedel, zelo zamerilo, češ da sem človek brez višje stremljivosti. Lahko rečem, da se v tem pogledu niso nič kaj motili; stremljiv sem bil le kot — gorohodec.

Prav tiste dni (v začetku junija) je novomeška podružnica SPD po zamisli prof. Ferda Seidla pripravila slovesno odkritje spominske plošče Janezu Trdini kot slavitelju Gorjancev in Dolenjske sploh ter me povabila za slavnostnega govornika. Duševna ubranost mi ni bila takšna, da bi se z vne-
mo pripravil na to slovesnost. Bila je nedelja dne 5. junija, ko sem rano zjutraj sedel k pisalnemu stroju ter si v naglici

natipkal osnutek govora. Tam gori na po-
bočju Gorjancev pri Cimermančiču se je popoldne zbrala množica meščanov in domačinov iz bližnje okolice. S hodnika tedanje orožniške postaje je pozdravne besede spregovoril pobudnik te prireditve prof. Seidl, nato pa sem imel besedo jaz kot slavnostni govornik. Na hodniku, kake 3 metre visoko nad občinstvom, ki se je v sončni pripeki gnetlo na cesti, sem se počutil kakor na prižnici. V spominu mi je spontani učinek besed, ko sem proti koncu govora predložil Trdino, kako prihaja s temnim slamnikom na glavi in z dežnikom v roki po cesti semkaj, v njegovem spremstvu pa divji mož in povodni mož, puščavnik Feliks, Dorče in Florče, gospodična Cizara in Kocaneža in še druge osebe iz njegovih Bajk in povesti o Gorjancih.¹ Takrat so se poslušalci kakor lutke obrnili v ono stran, kamor sem z roko kazal. Kajpada so bili razočarani v svoji radoglednosti; mene pa je ta retorični učinek bolj zadovoljil kakor ploskanje po končanem govoru. Saj tak aplavz lahko izraža tudi zadovoljstvo poslušalcev, da jim ni treba govornika še dalje poslušati. Nato so slavilci s soglasnim odobravanjem sprejeli predlog prof. Seidla, da naj najvišji vrh Gorjancev, vrh Sv. Jere, dobi novo ime — Trdinov vrh. Ta predlog so predložili osrednji vladi v odobrenje, kar se je leto nato tudi zgodilo. O velikem šmarnu l. 1923 je bila na vrhu samem krstna slava, pri kateri se je zbralo mnogo ljudstva iz mesta, z dolenjske in belokranjske strani, celo iz Hrvatske, in bradati uniatski svečenik iz hrvatskih Sošic je opravil cerkveni obred, botrovala pa je Dora Staretova,

Učiteljski zbor in osmošolci konec š. l. 1921. Stojé od leve proti desni, zgor. vrsta: 4 dijaki, prof. Krajec, Južnič, 3 dijaki; spod. vrsta: 3 dijaki, supl. Modrijan, Kovač, dr. Serko, Napotnik, 3 dijaki; sedé: dr. Azman, Kunc, Koštial, Markič, ravnatelj Wester, dr. Tiller, Škerlj, dr. Gorjanec

hči graščaka na Ruperč vrhu, oblečena v košato narodno nošo.

Naj omenim še kaj o našem šolskem poslovanju. V učiteljskem zboru je bilo 15 članov. Poleg 8 osnovnih razredov je bila v I. razredu vzporednica. Število učencev se je gibalo okoli 200. Posledica vojnih dogodkov na Krasu in primorskih tleh je bil pojav, da je bilo domala v vsakem razredu nekaj učencev iz družin, ki so od tam pribežale na Dolenjsko. Goriški pribežnik je bil tudi novi šolski sluga Ivan Tinta, ki se je izkazal za spretnega hišnika. Shakespeare bi ne bil mogel izbrati primernejšega priimka, če bi v svojih dramah imel kakega šolskega slugo. Zakaj slugova skrb je bila tudi ta, da je bilo v tintnikih v šolskih klopeh vedno dovolj črnila, za kar so učenci prispevali t. zv. tintnino.

Vedel sem, da kot ravnatelj nisem bil posebno priljubljen, kar pa mi ni delalo sivih las. Nisem maral biti »aurae popularis captator«, ker bi bilo to v kvar stvarnosti uradnega in vzgojnega posla. Budno sem pazil, da je pouk v redu potekal, saj naj bo učitelj učencem zgled resnobe in vestnosti. Od učencev sem zahteval rednost, točnost in vljudno strumnost v ponašanju. Zoprna mi je bila pri mladem človeku mahedrava ohlapnost in malomarnost. Ljubši so mi bili živahni, odrezavi fantje kakor cincavci, prihuljeni mladinci. Nisem imel posluha za tajne ovadbe in zahrbtne pritožbe. Anonimno pismeno ovadbo proti nekemu profesorju sem izročil prizadetemu, češ naj se sam pobriga za ovadnika, očitano dejanje, če je očitek upravičen, pa naj opusti. — Na vratih ravnateljske pisarne sem imel napis s svarilno devizo: Govôri malo — povêj dosti — opravi hitro! S tem sem se obvaroval pred nadležnimi obiski, češ da naj se dragoceni čas ne trati z jalovim govoričenjem. Ne pomnim, da bi bilo kaj hujših disciplinarnih primerov, čeprav je bilo v prevratnih tednih med višjegimnazijci nekaj rogobornih duhov. Ravnal sem se po vodilnem načelu, da naj se srednješolec privadi na disciplino, saj mu bo v poznejših letih le prav prišla, zlasti v vojaški službi. Čul sem, da so mi prilepili vzdevek Napoleon. Menda mi ni usojen podoben klavrni konec! Kdo bi mladini zameril nje prešerno domselnost! Sicer pa je to že star dijaški običaj, da pridevajo svojim profesorjem šaljive priimke. Habeant sibi!

Naj navedem nekatere dijake, ki so za mojega ravnateljstva obiskovali to gimnazijo in so pozneje zavzeli in še zavzemajo vidne položaje v naši javnosti. Tako so po-

stali profesorji na ljubljanski univerzi: ing. Ivan Klemenčič, gozdarski strokovnjak na fakulteti za agronomijo, gozdarstvo in veterinarstvo; ing. Ernest Pehani, strokovnjak za elektrotehniko; dr. phil. et med. Hubert Pehani, biolog na medicinski fakulteti; dr. France Tomšič, profesor za starocerkveno slovenščino, priznan leksikograf, ki je sestavil kleni Nemško-slovenski slovar, zdaj že v 3. izdaji, in dr. Fran Zwitter, redni profesor za zgodovino novega veka, dopisni član Slovenske akademije znanosti in umetnosti. Redni član SAZU je Marjan Kozina, skladatelj Ekvinokcija in Ilove gore in avtor duhovite satirične razprave O človekovi dejavnosti. Posebnih zaslug za prospeh svojega rojstnega kraja si je pridobil univ. profesor ing. arch. Marjan Mušič; po njegovih načrtih so uredili Glavni trg ter ga okrasili s spomenikom Janeza Trdine in Dragotina Ketteja, preuredili Vrata, Kresijo prenovili v študijsko knjižnico, Križatijo pa v Dolenjski muzej, tako da je po vojnem puščanju hudo prizadeto mesto dobilo nove poteze, ne da bi s tem kaj prida utrpel njega starinski značaj.

Kot zdravniki so se uveljavili: okulist dr. Ivan Koklič, dr. Lea Pleiweis, dr. Marjan Polenšek, dr. Fran Pungarčič, dr. Bogo Skalicky in psihiater dr. Niko Vončina. — Proforski poklic so si izbrali: Janko Jarc, sedaj upravnik Dolenjskega muzeja, Marija Kovač, roj. Kozina, svoj čas ravnateljica VI. gimnazije v Ljubljani, in Bogo Teplý, sedaj upravnik pokrajinskega muzeja v Mariboru. — V tehnični stroki deluje kot elektrotehnični strokovnjak ing. Fran Strajnar, v upravni pa Mirko Hočever, pomočnik sekretarja za splošne gospodarske zadeve pri vladi LRS. Kot biolog in tudi kot književnik se je uveljavil prerano umrlji Vladimir Premru. Umetniško navdahnjen slikar in pesnik je bil inž. Zdenko Skalicky, kot novelist in dramatik je žel priznanje zdravnik dr. Slavko Grum, zlasti za dramo Dogodek v mestu Gogi.

Gotovo je še več tedanjih učencev prevzelo koristne posle v naši skupnosti, ki jih pa javnosti odmaknjen starec ne more imeti v točnem razvidu.

Še to naj omenim, kar sem doživel za italijanske okupacije, ko sem v grosupeljski okolici iztikal za živili, ki smo jih v Ljubljani hudo pogrešali. Ko sem nekoč na Goričici pri Šentjurju stopil v dotlej mi neznano hišo, me je gospodar Jože Remic takoj prepoznal kot svojega nekdanjega ravnatelja. In res sem našel njegovo ime

natisnjeno med prvošolci v Izvestju za šol. leto 1919/20. Mož, ki me po 20 letih ni izgubil iz spomina, je sedaj zgleden gospodar in umen kmetovalec.

Lahko rečem, da smemo izrek znanega avstrijskega zgodovinarja Arnolda Luschna pl. Ebengreuth, po svojem očetu ribniškega rojaka slovenskega pokolenja: »Fert Carniola viros«² primeniti tudi novomeški gimnaziji: Tuliť Neapolis carniolica viros! Naj bi poslala v svet vrsto vrlih mož tudi v sedanjosti in prihodnosti!

Obilen in zanimiv bi bil seznam vseh pomembnih mož, ki so na tej gimnaziji delovali kot učitelji in vzgojitelji ali pa jo obiskovali kot učenci v dolgi dobi njenega več kot dvestoletnega obstanka. Gimnazijo, takrat šestrazredno, kot samostanski zavod s pravico javnosti je ustanovila cesarica Marija Terezija l. 1746, o čemer priča še sedaj ohranjeni latinski napis na kamniti prekladi nad glavnim vhodom v staro šolsko poslopje. Le-ta se glasi: AeDes pletatL LfiterIsqVe prIVILegIo aVgVstlssIMae regInae TheresIae eXstrVCtae. Kronogram tega napisa vsebuje letnico MDCCXLVI. Od početka vseskozi do l. 1869/70 je šolo vzdrževal frančiškanski red in so na njej poučevali zgolj redovniki. Zadnji ravnatelj redovnik je bil p. Ladislav Hrovat, znani slovenski jezikoslovec. Ko pa je bila gimnazija s cesarskim odlokom z dne 30. septembra 1870 podržavljena in preosnovana v popolno višjo realno gimnazijo, so dobili pristop v učiteljski zbor tudi laični profesorji. Prvi ravnatelj svetnega stanu je bil dr. Joh. Zindler (1870—1874), naslednik mu je bil Joh. Fischer (1874—1885). Oba sta bila trda Nemca, ker je tedanji centralistični nemško-liberalni režim postavljaj na vodilna mesta samo osebe nemške narodnosti. Prvi laični ravnatelj Slovenec je bil Andrej Senekovič (1885—1890). Za njim so se vrstili ravnatelji: dr. Fran Detela (1890 do 1906), Fran Brežnik (1906—1918), Jos. Wester (1918—1921), Amat Škerlj (1921 do 1927), Ivan Maselj (1927—1932), Ludvik Vajaga (1932—1939 in 1945/46), in Ivan Dolenec (1939—1945). Od marca 1946 pa ravnateljuje tovarišica Palmira Kasesnik.

Na Vidov dan 1921 mi je učiteljski zbor priredil odhodnico z izletom k Zorku v Družinsko vas pri Beli cerkvi. Dopoldne sem se bil v telovadnici poslovil od učencev vseh razredov, popoldne pa smo se na dvo-vprežnem lojtrniku, ki ga je dal vpreči kolega prof. Škerlj, lastnik lepe kmetije v Gotni vasi, odpeljali proti Beli cerkvi vsi člani učiteljskega zbora, samo eden je ostal

doma. Na gostilniškem vrtu pri Zorku, tik ob žuboreči mlinščici, smo si privoščili pri-jeten simpozion. V poslovnem govoru sem se spominjal svojih deških let, ko me je oče po tej cesti prvič peljal v novomeško ljudsko šolo. Takrat še nisem vedel, da kri-je bližnji Vinji vrh, sedaj naperjen z be-limi zidanicami, prazgodovinska grobišča, da je Bela cerkev v njega vznožju ena naj-starejših kranjskih prafarā, da so sosednje Šmarješke Toplice zdravišče raznim be-težnikom — nekdanj so si tam dajali staviti rožiče —, da je Trška gora rodica dobre vinske kapljice in da so Gorjanci onstran Krke torišče Trdinovih bajk in povesti. Ta-krat sem prvič videl gradova Strugo in Otočec, v katerih se odigrava romantična povest Tavčarjeva. Oče, oskrbnik radeljske graščine me je opozoril na sivi Stari grad in visoko v nebo štrleči Hmeljnik in na v znož-ju Trške gore stoječi Bajnof, nekdanjo pri-stavo stiških belih menihov. Šele v zrelih letih se misleči človek zaveda, koliko zgo-dovinske romantike čemi v tej pokrajini ob Krki, a tudi Krka sama je bila svoj čas na glasu po svojih kapitalnih žlahtnih rakihi. Vse to je bilo in — minilo! Take misli so me obhajale ob tem slovesu od krajev, na katere me vežejo spomini iz davne mlado-sti, in ob tej razhodnji od mojih stanov-skih sotrudnikov.

Naj se jih spomnim zapovrstjo po nji-hovih učnih strokah. Katehet dr. Ciril Až-man je poučeval tudi italijanščino kot ne-obvezni predmet; svoje študije je bil kon-čal na gregorijanskem vseučilišču v Rimu z doktoratom iz teologije in filozofije. Kla-sični filologi so bili: Rudolf Južnič, ki je pozneje kot profesor na humanistični gim-naziji v Ljubljani spisal več učnih knjig za latinščino in grščino, a tudi za francoski in

Grad Otočec ob Krki

nemški jezik; Anton Lovše, ki je po prevratu l. 1945 svoje službovanje končal kot ravnatelj klasične gimnazije v Ljubljani; Mihael Markič je v več Izvestjih objavil študije o eksaktni logiki in gramatiki, v Et-nografu na predlog o izenačenju slovanskih črkopisov; Peter Prosen je bil odličen slovničar in vnet vzgojitelj, Amat Škerlj pa razgledan poznavalec klasičnega slovstva, ki je v družbi s prof. Sovretom objavil v čednem prevodu izbor Horacovih satir in pisem in od. — Slavisti na zavodu so bili: dr. Martin Gorjanec, Ivan Koštiál in Martin Majcen. Medtem ko se prvi v tiskani besedi ni oglašal, se je prof. Koštiál, po rodu Čeh, a popolnoma poslovenjen, uveljavil kot odličen jezikoslovec ter objavil množico filoloških člankov in etimoloških razlag; znan je tudi kot avtor pravopisne knjižice Slovenski in slovski brus knjižne slovenščine. — Prof. Majcen je slovel kot zanosen govornik na ljudskih in šolskih slavnostih. Germanist je bil dr. Jakob Kelemina, ki je pozneje prvi zasedel stolicu germanistike na ljubljanski univerzi; spisal je dolgo vrsto slovstvenih študij, med temi Bajke in pripovedke slovenskega ljudstva in Literarno vedo. Za njegovo življenjsko znanstveno delo mu je ljudska oblast podelila Prešernovo nagrado. Po njegovem odhodu v Ljubljano je na zavodu prevzel pouk nemščine novomeški rojak prof. Janko Krajec, sin zaslužnega tiskarja in založnika. Po pre-

osnovi zavoda v realno gimnazijo, ko se je uvedla francoščina kot prvi tuji jezik, je nastopil kot prvi učitelj tega jezika suplent Jos. Napotnik, nečak lavantinskega škofa. — Matematiko in fiziko je poučeval prof. Karel Kunc, ki se je pozneje v Ljubljani uveljavil kot pisec učnih knjig za aritmetiko in algebro. — Učitelj prostoročnega risanja, ki je bilo na nižji gimnaziji že od nekdaj obvezen predmet, je bil akademični slikar Jos. Germ, učenec in sodelavec slavnega češkega slikarja Václava Brožíka; na dobrem glasu je bil kot krajinar, portretist in žanrski slikar. — Zadnje leto je vstopil v naš zbor kot učitelj zgodovine Josip Kovač, govorniško nadarjen predavatelj. — Neobvezno petje je z res veliko vnemo poučeval Ignac Hladnik, organist v kapitelski cerkvi, priznan skladatelj in spreten dirigent.

Sedaj, ko je minilo že 36 let, se mi inako stori ob misli, da so vse te stanovske tovariše odnesli že k večnemu počitku. Samo trije tedanjih »aktivistov« se še gibljemo in ubadamo kot staroupokojenci, živeči v Ljubljani: prof. dr. Milan Šerko, učitelj prirodropisa in matematike, dr. Viktor Tiller, profesor za zgodovino in zemljepis, in že okoreli pisec teh zverženih Spominov.

OPOMBE

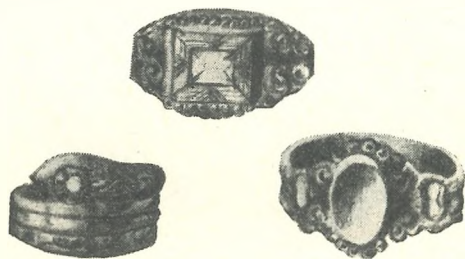
1. Govor je ob stoletnici Trdinovega rojstva objavil tednik ZIS 1950, št. 21. — 2. Gl. Dr. Walt. Schmädt, In memoriam Arnold Luschin - Ebengreuth. GMD XIII, 95.

SVATBENI OBIČAJI V OKOLICI BUZETA V PRVI POLOVICI XIX. STOLETJA

LJUDMILA PLESNICAR

Med starimi papirji koprškega arhiva se je našel rokopis Iginija Bassi (Iginio Bassich), pisan leta 1913 v Kopru. Tekst sam je zelo zanimiv; Bassich namreč opisuje svatbene običaje v okolici Buzeta, ki so bili še v navadi v njegovi rani mladosti, to je sredi prejšnjega stoletja. Prav gotovo je bil Bassich po rodu Hrvat, če ne Slovenec.

Sl. 1. Zaročni prstani

Sam se je smatral za Italijana, kajti v samem rokopisu je opaziti fanatično željo po iskanju povezave in kontinuitete v običajih slovanskega življa v okolici Buzeta s starim romanskim prebivalstvom, ki je bilo naseljeno na tem ozemlju pred prihodom Slovanov. Kljub vsemu je rokopis zanimiv, ker nam vsaj delno osvetljuje življenje in običaje slovenskih kmetov na skrajni meji slovenske Istre. Kakor sem že prej omenila, je Bassich podajal opis običajev s svojega gledišča, z gledišča Italijana, ki na vsak način hoče dokazati povezavo slovanskega prebivalstva s starimi romanskimi ostanki. Prav zaradi tega ne bom podala njegove razprave v celoti, temveč se omejila zgolj na opisovanje ljudi, predmetov in svatbenega obreda.

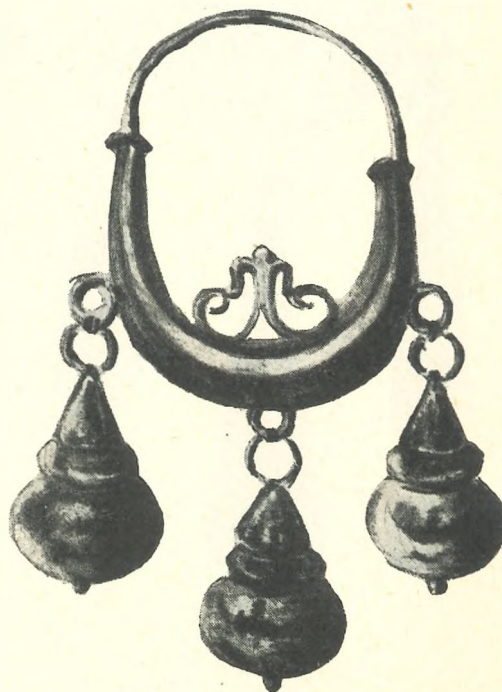
»Slovani iz okolice Buzeta, ki bivajo ob gornjem toku reke Mirne, govorijo slovensko marečje, pomešano s hrvaškim.¹ O prvih srečanjih, o prvih ljubezenskih besedah, s katerimi se zblížata zaljubljenca, poroča Vesnaver.²

Bliža se čas snubitve. Nevesta si mrzlično pripravlja balo, največ pozornosti pa posveča nogavicam-(hlače), znaku nevestinega blagostanja. Če je nevesta bogata, se postavi z lepim številom štiridesetih do petdesetih parov nogavic, šestih srajc, treh spodnjih kril, štirih obel, izmed katerih je ena iz grobe svile in ena iz regadina (močno platno modre barve z belimi progami) in vedno samo z enim parom rjuh. Medtem pride čas snubitve, ko ženin prosi nevestine starše za roko izvoljenke. Če je odgovor

prirediteljen, pokloni ženin nevesti zlat, lepo izdelan zaročni prstan z rdečim kamnom navadno v obliki kače. (Sl. 1) Dvajset dni pred poroko se ženin popelje z vozom, v katerega so vpreženi vsi voli, ki jih premore njegova družina, v nevestino hišo po balo, ki je zložena v lepo izrezljano skrinjo.

Na dan poroke³ se zberejo v ženinovi hiši svatje že zgodaj zjutraj, od koder se v sprevodu napotijo na nevestin dom. Nevesta jih pričakuje praznično oblečena. Ušesa ji krasita dva ogromna zlata uhana (sl. 2, 3, 4). Na glavo si posadi venec iz umetnega, modro, zeleno, rdeče in belo pobarvanega cvetja. Okrog ramen si ogrne svileno ruto svetlo rumene barve z dolgimi resicami. Okrog pasu pa si zaveže velik svetlomodri predpasnik, čigar trakova sta iz zelene svile povezana v bogato pentljo, ki zaključuje živo pisani sejem barv.

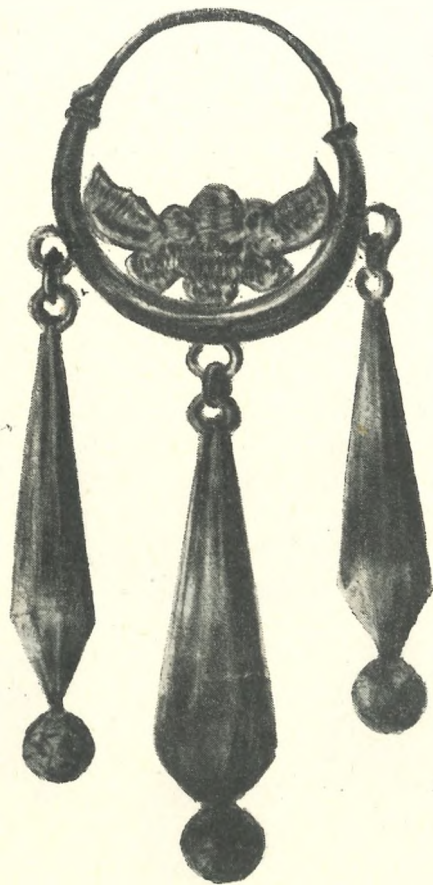
Z muzikantom na čelu se spreved pomika proti cerkvi. Prva za godbo gre nevesta s pričo. Spreved zaključuje stara ženica — starešinka, ki nese na belem prtu namizane kolače. En kolač je za nevesto, drugi za duhovnika, najmanjši pa za znanca in prijatelje, ki čakajo na trgu pred cerkvijo in radovedno sledijo poročnemu obredu. Medtem igra orkestrina. (Sl. 5.) Če je komplet-

Sl. 2. Primer uhana, s katerim se okrasila nevesta na dan poroke

na, ima klarinet, violino in bas. Če sta ženin in nevesta revna, se vse skrči samo na violino. Ko je v cerkvi vse pripravljeno, gredo vanjo po dva in dva, kakor so prišli v sprevodu. Na prvo stopnico pred oltarjem poklekne ženin in nevesta, na vsako stran priče, drugi svatje se razvrstijo v polkrogu. Poročni prstan prejme samo nevesta. Zanimivo je, da ženin nikdar ne poklekne na goli kamen. Nevesta mu pokrije stopnico z robom predpasnika, kajti v obratnem primeru, kakor pravi pregovor, ne bosta mogla spati v isti postelji.⁴

Po končanem obredu se sprevod zopet zbere. Sedaj je nevesta ob moževi strani. Ustavijo se pri izhodu v atriju cerkve. Začne se najzanimivejši del obreda. Ob možnarju z blagoslovljeno vodo stoji starešinka in ponuja novici kolač. Nevesta ga pomaka v blagoslovljeno vodo, se z njim pokriža, nato se obrne s hrbtom proti množici in vrže kolač čez ramo, kot simbol, da vrže s kolačem vse mladostne, neresne misli. Medtem igra orkester. Množica se med seboj veselo prereka, kdo bo dobil največji kos kolača.⁵

Sl. 3. Primer uhana, s katerim se okraši nevesta na dan poroke

Sl. 4. Primer uhana, s katerimi se okraši nevesta na dan poroke

Ob veselih zvokih koračnice se sprevod pomika proti ženinovemu domu. Medtem ko vstopijo svatje v hišo, ostaneta ženin in nevesta zunaj. Na ženinovo trkanje se od znotraj zasliši glas:

- Kdo je?
- Golobice, ki iščejo zavetja.
- Tu ni mesta za vas!

Po dolgih prošnjah se vrata odprejo in ženin in nevesta vstopita, držeč se za roke. Tedaj stopi v ospredje ženinova mati, hišna gospodinja. Približa se nevesti in ji nežno ogrne ruto okrog ramen in jo popelje v kuhinjo, kjer jo posadi na klop pri ognjišču. Če so v hiši otroci, jih novica boža, poljubi in vsakemu otroku posebej podari jabolko, znak, da bo dobra mati. Hišna mati se ponovno približa nevesti z novo metlo, s katero mora takoj pomesti kuhinjo. Šele nato jo gospodinja popelje k ognjišču, kjer prevzame častno mesto gospodinje.

Začne se pojedina. Častno mesto ima vedno orkester. Ženin in nevesta se vsedeta drug nasproti drugemu. Med obedom se zopet pojavi starešinka. Na pladnju nese velik kolač za mladoporočenca. Polovico kolača pojesta ženin in nevesta, polovico dobijo svatje. Po obedu se začne ples (sl. 6). Gostija traja do osem dni. Po končanem praznovanju na ženinovem domu se svatje popeljejo na nevestin dom, kjer se svečano zaključí vesela ohcet.

Basičeva razprava ni prišla nikoli v tisk. Vzroki za to niso znani. Čeprav se opaža v njegovem spisu tendenciozna povezava

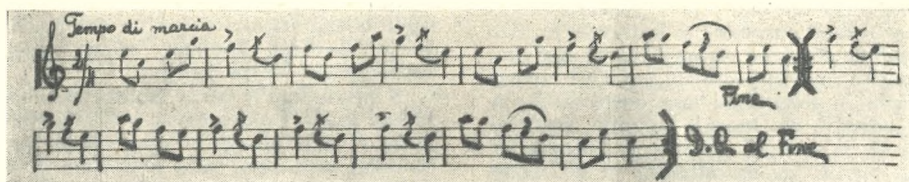
slovanskih običajev s starimi rimskimi, je skoraj razumljivo, zakaj ni delo nikdar zagledalo belega dne. Italijanski iredentizem, ki se v Istri pojavi po letu 1848, se je na vse načine trudil, da bi na kakršen koli način zavrl vsako pisanje o slovanskem prebivalstvu nasploh.

Podobna, čeprav obširnejša razprava je bila objavljena v italijanski reviji »L' Istria«. Napisal jo je Giovanni Antonio Fachinetti in ima naslov: »Degli Slavi Istriani«. Fachinetti opisuje običaje Hrvatov v okolici Vižinade. Sam je bil po rodu od tam. Nikdar več po tistem ni »L'Istria« priobčila kaj podobnega! Članek je bil ponatisnjen leta 1953 v Istrskem zgodovinskem zborniku, ki ga je izdalo Zgodovinsko društvo tedanje Jugoslovanske cone STO.

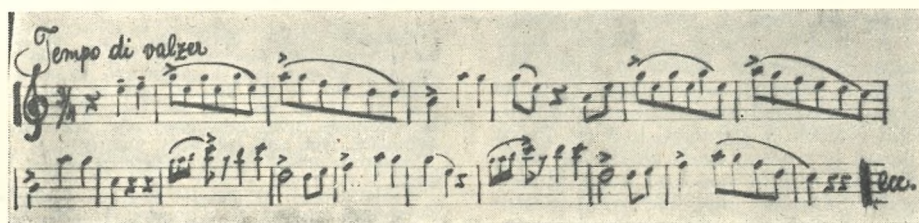
Če primerjamo obe razpravi, opazimo neverjetno podobnost v poteku svatbenega obreda. Basičevim spisom so bile priložene skice prstanov in uhanov ter note za melodijo koračnice in valčka, kakor so ostale v spominu samega Basiča, kot dokaz o individualni materialni in duhovni kulturi slovanskega prebivalstva Istre.

OPOMBE

1. Buzet in njegova ožja okolica spadata pod upravo LR Hrvatske. — 2. Vesnaver: Usi, costumi e credenze del popolo di Portele, Pola. (1901). — 3. Poroka se ne more vršiti na kakršenkoli dan. Najbolj ugodni so dnevi okoli sv. Martina in v predpustu. (Glej: Mitis, Costumanze di matrimonio nell'isola di Cherso. V »Pagine Istriane«, anno VIII, N. 11—12.) — 4. Mitis v svojem delu (op. c.), objasnjuje to kot simbol pokorščine žene do moža. — 5. Opomba prev. Ta običaj je še dandanes v navadi na Primorskem, čeprav v nekoliko drugačni obliki. Namesto kruha meče nevesta ob izhodu iz cerkve sladkarije, tako imenovane konfete.

Sl. 5. Koračnica, ki jo igrajo na dan poroke

Sl. 6. Melodija valčka, ki ga igrajo pri plesu

KUGA NA KRANJSKEM V XVI. STOLETJU

MAJDA SMOLE

V drugi polovici XVI. stoletja so bile velika nadloga za naše dežele pogoste epidemije kuge, ki jo viri omenjajo kot »Pest, Pestilenz, böse Luft, Contagion ali Sterbleuf«. Epidemije so se ponavljale skoraj vsakih deset let. L. 1553 je bilo okuženo vse ozemlje med Savo in Sotlo. Epidemija, ki so jo zanesli iz Hrvatske, kjer sta bili glavni žarišči bolezni v Zagrebu in Samoboru, je zajela tudi nekaj krajev tostran Save. Da bi preprečili širjenje bolezni, so deželne oblasti pod strogo kaznijo prepovedale vsake stike z okuženimi kraji ob Sotli in s Slavonsko Vojno krajino zlasti Samoborom, Sv. Anu in Okičem. Vsi ti ukrepi niso dosti zalegli. L. 1554 je bila kuga razširjena po vsej Kranjski tako, da so morali ustaviti trgovino in zapreti vse ceste proti Italiji. Vsi uradi pa so se umaknili iz Ljubljane v Skofjo Loko za 24 tednov.

Strašna kuga je zajela vso deželo v letih 1565 in 1564. Vse kaže, da je bila posebno prizadeta Ljubljana, ker so se vsi uradi preselili v Skofjo Loko.¹

V 70 letih XVI. stoletja se je kuga iz Salzburga in Beljaka razširila na Gorenjsko. Zanesel jo je l. 1571 prejkone podložnik Katarine Kacijanerjeve Jurij Nastran; ta je kljub strogi prepovedi potoval v okuženi Beljak ter tam natovoril blago, ki je prišlo iz Salzburga. Največ ljudi je obolelo na Jesenicah, zato so oblasti avgusta 1572 prepovedale gibanje med Jesenicami, Radovljico, Kranjem in Kamnikom in zagrozile, da bodo kršitev te prepovedi kaznovali z zaplenbo blaga in tovarnega konja ter s telesno kaznijo. Ljubljani je tokrat kuga prizanesla, kot izpričuje potrдіlo, ki ga je deželni odbor izdal ljubljanskemu kaste-lanu Ivanu Dienerju 13. jan. 1572, oziroma Mel-

hiorju Pantaleonu 13. marca istega leta. Pač pa je nekaj let pozneje, 1577, izbruhnila kuga okoli Vrhnike in na Dolenjskem zlasti okrog Kostanjevice, kjer so se štirje podložniki uprli ukrepom proti kugi. Deželni stanovi so zaradi te epidemije odrekli pomoč Vojni krajini in odklonili sklicanje deželnega poziva, ker bi zbiranje večjega števila ljudi z raznih področij moglo imeti za posledico razširjanje epidemije. Že l. 1579 je bila po Avardijevem poročilu Ljubljana zaprta zaradi kuge, deželni uradi pa so se preselili v Kranj.

Cez deset let je kuga prizadela Tržič — kjer je med drugim umrl tudi krvni sodnik —, Škofjo Loko in Ljubljano, na Dolenjskem pa Krko (Hammer zu Obergurkhi).

Najhujša epidemija kuge je zadela Kranjsko v 90 letih XVI. stoletja. Februarja se omenjajo primeri kuge na Reki in v okolici. Maja meseca je zajela kuga Dolenjsko, kamor je deželni odbor poslal svoje komisarje, ljubljanska meščana Franca Leberwurst in Martina Schöberla, ter svoja uslužbenca Ulrika Khoberga in Mihaela Preissa z nalogo, da ugotovijo, kje se je kuga že vgnezdila. Franc Leberwurst je ob sodelovanju Gregorja Taufrerja in Gašperja Libschyga sestavil za deželni odbor poročilo, iz katerega je razvidno, da je bila okužena skoraj vsa Dolenjska. V vasi Tlake pri Šmarju je umrlo pet ljudi, drugi pa so se zatekli v gozd in si tam postavili kočice. Komisar je odredil, da morajo vozniki uporabljati pot, ki so jo speljali okoli gore, vendar se vozniki niso menili za to odredbo in so vozili skozi vas. Zato je komisar predlagal deželnemu odboru, naj zapre cesto, ki vodi skozi vas, z močno ogrado in jarkom na zgornjem in spodnjem koncu vasi. V deželskem sodišču Cušperku je umrlo večje število ljudi v vaseh Dobropolje, Sremska vas in Radičin. Silno je divjala kuga okoli St. Janža, St. Ruperta, Radeč in Rakke, nadalje v gospostvu Spodnji Mokronog, kjer po zatrevanju oskrbnika Schratta sploh ni bilo kraja, ki bi ne bil okužen. V Šmarjeti in v St. Petru pri Novem mestu je v nekaj dneh umrlo 300 oseb. Tudi okoli Krškega ni bilo vasi brez kuge. Mnogo ljudi je pomrlo v Goriški gori. V Novem mestu² je umrlo šest oseb, toda po zatrevanju doktorja, paradarja in lekarnarja jih je pobrala »ogrska bolezen« in ne kuga, ki je prizanesla tudi Višnji gori, Stični, Trebnjemu in Veliki Loki. Junija je zajela kuga Ljubljano,³ kjer je naenkrat umrlo 15 oseb. Sedem hiš so zaprli, med njimi tudi deželno hišo. Uradi so se preselili v Kamnik. Kljub prepovedi vsakršnih stikov med Ljubljano in Kamnikom se je že v avgustu kuga razširila v Tuhijsko dolino. Do konca leta se je oboletost še stopnjevala. Novembra so morali odgoditi sklicanje deželnega poziva, decembra so ponovno preložili zasedanje deželnega zbora, nastopil je zastoj v trgovini in dotekanju davkov.

Proti epidemijam so bili tedaj brez moči. Edino sredstvo, s katerim so skušali omejiti bolezen, je bilo izoliranje obolenih oseb, okuženih hiš in krajev, medtem ko so bili bolniki prepuščeni usodi. Deželne oblasti so takoj, ko se je pojavila kuga, prepovedale vsakršno shajanje ljudi bodisi na prošenjih, plesih, v pivnicah, na preji, svatbah, krstnih slavah, strelskih tekmah, pri službi božji itd. Za prekrške teh prepovedi so nalagale denarne in telesne kazni in pretile s kaznijo zemljiškim gospodkam, ki ne bi upoštevale ukazov dežele. Kljub vsem tem ukrepom pa je le izjemoma uspelo omejiti epidemije, ki so imele za deželo zelo težke gospodarske posledice, kajti omejitve v gibanju so bile velika ovira za trgovino, zmanjšali so se dohodki na mitnicah, davki so le slabo dotekali. Gospodarske posledice epidemij so se navadno čutile več let. Ker so se epidemije od srede XVI. stoletja dalje ponavljale vsako desetletje, moremo smatrati kugo za enega glavnih vzrokov silne revščine na Kranjskem in s tem tudi za vzrok neprestane finančne stiske deželnih stanov. Ni pa izključeno, da so bila zatrevanja deželnih stanov o popolnem pomanjkanju denarja zaradi kuge nekoliko pretirana in so se hoteli stanovi s svojim tarnanjem le otresti novih davčnih bremen, zlasti prispevkov za vzdrževanje Vojne krajine.

S prehodom v novo stoletje Kranjska ni bila rešena kuge. Epidemije so v XVII. stoletju zavzele celo večji obseg. V stanovskem arhivu so za to dobo ohranjeni zelo podrobni in številni podatki, ki bi jih bilo zanimivo obdelati v posebnem članku.

OPOMBE

Stanovski arhiv (SA): fasc. str. 244–251, 252–259, 262–273, 423–424; fasc. str. 284 str. 778, 803, 906; fasc. str. 465, 497, 545–546, 653; fasc. str. 1569–1570, 1652, 1655, 1569; fasc. str. 288 str. 765, 889, 934–935, 937; fasc. str. 289 b str. 881; fasc. str. 290 str. 23, 141, 681, 683; fasc. str. 291 d str. 66, 739–742, 743–746, 991, 1035, 1043–1046, 1417, 1423–1426, 1151–1152, 1425–1428, 1701, 1783, 1789, 4793, 1915, 1921.

Stanovski arhiv je last Državnega arhiva LRS v Ljubljani.

Koblar Franc: O človeški kugi na Kranjskem, Izvestja Muzejskega društva za Kranjsko, I, 1894, str. 39–55, za XVI. st. str. 50–51.

1. Koblar trdi, da so deželni uradi tega leta odšli v Kamnik (o. c. str. 50), toda iz poročila lekarnarja Jakoba de Curtonija (SA fasc. str. 288 str. 937) je razvidno, da je ta moral leta 1564 spremljati deželne uradnike v Škofjo Loko, kamor so se umaknili zaradi kuge v Ljubljani. — 2. Po Koblarju (o. c. str. 51) je leta 1599 pomorila kuga v Novem mestu 900 oseb, med njimi 449 gospodarjev tako, da je bilo precej hiš popolnoma zapuščenih, po glavnem trgu je rasla trava, da bi jo lahko kosili. Ker Koblar ne navaja nobenih virov, ki bi mogli potrditi te podatke, ki se prav nič ne skladajo z ugotovitvami deželnih komisarjev, je upravičen dvom glede njihove verodostojnosti. — 3. Koblar omenja kugo v Ljubljani leta 1598. Zanesel naj bi jo neki dijak s Koroške, podleglo naj bi ji 350 ljudi. Tudi tega podatka ni mogoče preveriti in je dvomljiv, zlasti če ga primerjamo z ugotovitvami deželnega odbora glede žrtev kuge v Ljubljani leta 1599.

Kužno znamenje

ZGODOVINSKO BRANJE

Ivan Mohorič, *Zgodovina obrti in industrije v Trzinu*. Ljubljana 1957. Izdal Mestni muzej v Trzinu, založila DZS v Ljubljani, tiskala tiskarna »Toneta Tomšiča« v Ljubljani.

Svoji Industrializaciji Mežiške doline je dodal Ivan Mohorič v oktobru 1957 še prvo knjigo *Zgodovine obrti in industrije v Trzinu*.

Na 379 straneh te tipično lokalnozgodovinske gospodarske monografije je nanizal avtor vse, kar mu je znanega o obrtnem in industrijskem Trzinu od XIII. stoletja dalje. Zato gre delo zelo v podrobnosti in vsebuje obilico takih podatkov, ki bodo nedvomno zanimali Trzinčane in še koga, ki pa za zgodovinarja-strokovnjaka ne bodo nikdar bistveno važni ali »interesantni«. Vendar ne bi bilo treba misliti samo na Trzinčane!

Prav zato, ker je delo namenjeno velikemu krogu bralcev, je nujno moralo biti pisano poljudno. Mohorič se je tako poglobil v drobno tržiško življenje, da je pozabil gledati razvoj tržiške obrti in industrije v neki širši perspektivi, pozabil se je povzpeti na neko višje opazovališče. Zaradi tega izveš, da je videl usnjara Vincenca Polaka v Moskvi takrat in takrat carja Aleksandra I. in velikega kneza Konstantina (str. 290), da se je poročil Viljem Polak s svojo nečakinjo (str. 286), ne izveš pa točneje in pregledneje, kako je s preobrazbo cehovskih ljudi v manufakturiste (ali tudi v mezdne delavce), dalje ne veš, kako je z vpeljavo električne energije v proizvodnjo, kako je z zamenjavo lesenih vodnih koles z jeklenimi turbinami z večjim številom obratov in s transmisijami itd. — Res je, da ne smemo zahtevati od krajevnogodovinskih spisov preveliko »znanstvenost«, toda nekaj je je pa vseeno treba, ker sicer redno pride do tega, da material obvlada pisca, ne pa pisec materiala.

Delo moti tudi zategadelj, ker ni dovolj pregledno in sistematično: ne loči važnega od nevažnega. Zato tudi ne vidiš dobro razvoja, pač pa samo »stanje«.

Bolje bi se moglo prikazati prehajanje obratov s člana na člana iste rodbine; rodovniki bi torej mogli imeti večji poudarek. Če je namreč obrat ostal dolgo časa v rokah iste družine, moremo predvidevati tudi večjo koncentracijo kapitala in zaradi tega nekako monopolno obvladovanje določene veje v industriji.

Delo je bogato ilustrirano — deloma celo preveč. Tako je na pr. odveč dragi celostanski klišé zgolj platnic knjige cehovskih pravic (str. 43), tudi slike nekaterih cesarskih pečatov in podpisov nam nič ne povedo (n. pr. str. 41, 45, 65). Taki posnetki delo samo podraže. Končno se močno opazi, da je pisala delo roka, ki ne piše prav lepe slovenščine.

Vsekakor je delo v nekih pogledih važen do-nesek k naši zgodovini industrije: navedimo samo tovarniške žige (str. 70 sl.) in spore zaradi njih, razširjenost tržiških izdelkov po svetu, historiat živorebrnega rudnika pri Sv. Ani nad Trzinom, pomen maršala Radeckega v fužinarstvu, prvi kolikor toliko zadovoljivi pregledi o razvoju industrijskih družin Polakov in Malijev (zgodovin industrijskih družin je pri nas sploh zelo malo!), končno ne smemo prezreti borbe tržiških fužinarjev s koroškimi.

Delo se bo nadaljevalo; čeprav ne vemo, kaj bo popisano v drugi knjigi, smemo pričakovati boljše sistem dela.

J. S.

Hugo ing. Uhliř, *Historiat osuševalnih del na Ljubljanskem Barju (!)*; 1. knjiga. Ljubljana 1956, 2. knjiga. Ljubljana 1957. Izdala in založila Uprava za vodno gospodarstvo LRS, Publikacija 1 in Publikacija 2 (Ciklostil).

Ing. Uhliř je zbral podatke za osuševanje Ljubljanskega barja v glavnem za čas od XVII. stoletja do danes; težišče je na osuševanju zadnjih 100 let. Na pregleden način je dobro podana vsa problematika Barja, deloma še več, saj se pisec zaustavlja tudi pri sanaciji više ležečih kraških polj, čeprav nekatera izmed njih nimajo direktne zveze z osuševanjem južnega dela ljubljanske kotline. V zvezi s projektiranimi hidrocentralami obdela tudi vprašanje Planinskega polja, Cerkniškega jezera itd., zanima ga pomembnost barvanja kraških podzemskih voda in pod. Ne manjka tudi entuziastičnih zamisli: pokritje Ljubljanskega barja s približno 6 cm debelo plastjo zemlje (str. 79—80). Kljub vsemu moremo reči, da je delo prav dober in koristen priročnik za študij barjanske problematike.

J. S.

Joseph Ressel 1793—1857, *inventor of the vessel screw, forester and economist*. Ljubljana 1957. Izdal in publiciral Tehniški muzej Slovenije. Tiskala Triglavsko tiskarna v Ljubljani.

Brošura obsega 66 strani teksta v angleškem jeziku in jo je treba pojmovati kot nekako poročilo o tem svetovno znanem češko-slovenskem izumitelju. Resselov življenjepis in njegovo gospodarsko dejavnost je popisal univ. prof. dr. Vladimir Murko, univ. prof. inž. Albert Struna se je lotil Ressler kot izumitelja, univ. prof. inž. Franjo Sevnik pa kot gozdarja.

V nekem smislu bi mogli imenovati to delce našega Tehničnega muzeja kot obsežnejši in temeljitejši povzetek monografije o Ressleru, ki jo je spisal dr. Vladimir Murko.

J. S.

Vladimir Murko, *Josip Ressel, življenje in delo*. Ljubljana 1957. Vodniki Tehničnega muzeja Slovenije, VIII. Izdal in založil Tehniški muzej Slovenije, tiskala tiskarna ČZP »Gorenjski tisk« v Kranju.

Kdor je že kdaj pregledoval fascikle Arhiva dvorne komore na Dunaju za prvo polovico preteklega stoletja, za dobo industrializacije Avstrije, bi za leta okoli 1815 do 1835 našel na posebnih serijo fasciklov z geslom »Erfindungen« (»Izum«) — dokaz, da je bilo prijavljenih izumov, patentov, izboljšav, danih privilegijev za uvedbo te ali one tehnične posebnosti, zares toliko, da bi mogli zaradi navedenega množičnega pojava reči, da je tedaj doživljalo staro cesarstvo nekakšno »avstrijsko« tehnično revolucijo. To ni seveda nič nenavadnega, ker je šele restavracija omogočila hitrejšo industrializacijo dežele. V tej tehnični revoluciji zavzema zelo visoko mesto genialni Jožef Ressel s svojim ladijskim vijakom.

Profesor univerze v Ljubljani, dr. Vladimir Murko, je spisal v spomin na stoletnico izumiteljeve smrti temeljito in dobro sestavljeno biografijo, ki jo bodo zares s pridom čitali tako tehnik kot nacionalni ekonom, gozdarji ali zgodovinarji. Moje poročilo nima namena, da bi bilo »kratek pregled Murkovega dela« ali opozarjanje na tiskarske napake. Ne. Resselov življenjepis je zares dobro sestavljeno in pomembno delo naše biografske literature in bo to ostalo še dolgo

vrsto let; še posebne reklame spis torej ne potrebuje. Delno bo služil celo kot učbenik — zakaj, bomo takoj videli.

Tu mi gre za nekaj drugega. Za to, da opozorim ob tem na dva naša pomembna gospodarstvenika. Do sedaj mnogim ni bilo znano, da je bil Ressel tudi nacionalni ekonom-teoretik. Čitajoč poglavje »Gospodarski nazori« (sc. Res-slovi) na str. 177—196, se mi je nehote vzbudila primerjava med gospodarskimi nazori Franca Rakovca-Raigersfelda in Jožefa Resslera. Ne gre samo za to, da je med njunim rojstvom in smrtjo skoraj točno sto let razlike in da sta oba — seveda ne slučajno — videla v mornarici važno osnovo razvoja in da sta oba vsak po svoje razglabljal o saniranju državnih financ in o zaposlitvi delavcev, da sta se oba zanimala za domači premož in ga pravilno vrednotila itd., itd., gre za nekaj drugega, na kar se mi zdi tudi važno opozoriti: Rakovec je živel in deloval na začetku našega merkantilizma s prvimi manu-fakturami, deloval je v Trstu, ki je ravno takrat postal svobodna luka, in gradil ladje z jadri, Ressel pa je živel in deloval v dobi razvijanja kapitalizma in njegove industrije, deloval v Trstu, ki naj bi vsak čas dobil železniško zvezo z zaledjem in ladje z vijakom. Proučevanje gospodarskih nazorov Rakovca in Resslera nam bi moglo dati kdaj v bodočnosti primerjalno študijo, ki ne bo tako brez pomena. Prav ta primerjalna študija je tisto, na kar hočem tu v kratkem opozoriti in zaradi česar sem zgoraj zapisal, da bo navedeno zadnje poglavje Murkovega dela postalo v nekem smislu učbenik.

J. S.

Posavje I. Brežice 1957. Izdal Svet za prosveto in kulturo občine Brežice, tiskala Celjska tiskarna v Celju.

Dolgi vrsti naših krajevno-zgodovinskih zbornikov se je letos poleti priključil še zbornik našega Posavja. Zbornik je v vsakem pogledu na višini, za kar nam jamčijo imena kot dr. Milko Kos (Brežice v srednjem veku), Vinko Šribar in Peter Petru (Neviodunum), dr. Fran Šijanec (Baročne freske v brežiškem gradu), Franjo Baš (Iz narodnostnih bojev v Brežiškem Posavju), Stanko Škaler s tremi članki — in drugi. Če bo imel prvi zvezek tega zbornika naslednike, ki bodo ostali najmanj na isti ravni, potem želimo tem zvezkom še dolgo življenje.

J. S.

Muzejsko društvo v Trzinu je izdalo te dni dve drobni knjižici, izmed katerih je prva posvečena načinu trgovanja v času epidemije kuge, druga pa preseljevanju in streljanju talcev v času narodnoosvobodilne borbe.

Dr. Josip Zontar, Zapora proti kugi v Karantanah o letih 1715—1716. Prispevek k zgodovini blagovnega prometa in organizacije trgovine na Slovenskem v 18. stoletju. Trzin 1957. Knjižnica Muzejskega društva v Trzinu, 1. — Na 20 straneh nam pisec prikaže zanimivo podrobnost trgovanja v časih vdiranja črne smrti. Brošurico bo moral gospodarski zgodovinar te dobe vsekakor upoštevati.

Ing. Janko Tišler, Preseljevanje Tržičanov in streljanje talcev na Čegelskih dne 8. junija 1942. Trzin 1957. Knjižnica Muzejskega društva v Trzi-

ču št. 2. — Ta brošurica je precej točna obnove-tev spomina na žalostni dan težke okupacijske dobe.

Obe brošurici sta ponatis priloge »Tržiškega vestnika« VI. (1957), št. 11 in št. 18.

J. S.

Moščanska kronika. 1. Ljubljana 1957. Izdaja Občinski odbor SZDL Ljubljana-Moste. — Strani 32.

Moste kot periferna industrijska občina je pričela z letošnjim letom izdajati manjše publikacije, ki naj bralce seznanijo ne samo s sodobno občinsko problematiko, pač pa tudi z zgodovino industrijskih obratov, ki delujejo na njenem ozemlju, ter z zgodovino občine od začetkov v prejšnjem stoletju do danes. Ko bo izšlo več številč, bomo mogli o »Kroniki« spregovoriti kaj več.

J. S.

Zvonimir Kulundžić, Knjiga o knjizi: I. tom — Historija pisama. Drugo iz osnove preradjeno i znatno prošireno izdanje. Zagreb 1957. Strani 868.

Po prvi izdaji te knjige, ki je izšla l. 1951, se je avtor ponovno lotil težke naloge, da razumljivo prikaže razvoj pismenstva. Obdelava vse načine pisanja in vse pomembnejše kulture sveta, od tiste, ki se je razvijala v dolini Evfrata in Tigrisa, do one, ki je nastala v dolinah Jangtsekianga in Hoanghoa. Časovno zajema pismenstvo od XIII. stoletja pred našo ero do najnovejših časov. Zaradi svoje temeljitosti je delo na mnogih mestih več kot samo zgodovina pismenstva: znane rovaše proučuje tudi etnologija, enako je tudi s pisavo z vozli itd. Zaradi temeljitosti (šifriranje, stenografija, Morsejevi znaki, note, številke itd.) je delo celo prava kulturna zgodovina oziroma točneje, velik pomemben do-nesek zanjo.

J. S.

Loški razgledi IV. Škofja Loka, decembra 1957. Izdalo in založilo Muzejsko društvo v Škofji Loki, tiskala tiskarna »Toneta Tomšiča« v Ljubljani.

Ze dolgo je znano, da se izvršajo Loški razgledi med naše najboljše krajevozgodovinske zbornike. Ta številka Razgledov nas v tem potrjuje. Veliko vrednost ji daje prispevek dr. Pavla Blaznika o loškem mestnem obzidju, grajen na osnovi dragocenih podatkov domačih in tujih arhivov; prav tako naj še posebej opozorimo na nič manj odlično dr. J. Zontarjevo razpravo o enem izmed predstavnikov oziroma tvorcev tako imenovane »akumulacije kapitala«, o Volbenku Schwarzu, ki je živel na prehodu XV. ter XVI. stoletja; v gospodarsko zgodovino posega tudi Gašperšičevo poglavje o srednjeveških žeb-ljarjih loškega ozemlja. Umetnostnozgodovinske zadeve obravnava renomirana raziskovalca Emilijan Cvec in Nace Sumi, geologijo zastopa Anton Ramovš, etnografijo dr. Vilko Novak in Dušica Erzin, zastopana je narodnoosvobodilna borba, literarna zgodovina itd. — Želimo, da bi obdržali Razgledi svojo dosedanje visoko raven.

J. S.

Popravek: V Kroniki V/1, 1957, se mora glasiti pravilni podpis k spodnji sliki na str. 15 »Solna polja v dolini Fazan iz leta 1795«.

TOVARNA

ZLATOROG

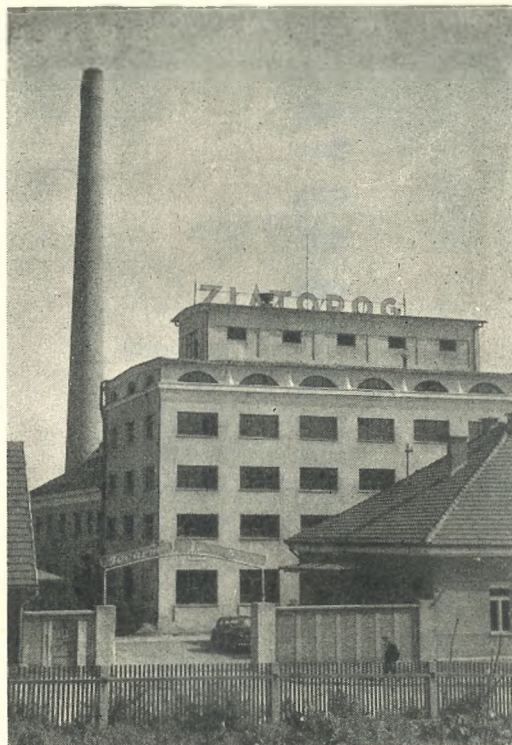
MARIBOR

Začetki tovarne Zlatorog segajo v dobo 1887. Takrat je kuhal v primitivnih napravah milo v sredini mesta neki K. Broz. Izdelke je prodajala žena na trgu. V teku časa nahajamo Brozovo delavnico v Meljah, kjer je svoj delokrog razširila in se razvila v pomemben industrijski obrat.

Ker je ustanovitelj obrata v I. svetovni vojni izginil brez sledu, je neka družba na istem mestu prevzela in ustanovila podjetje »Prva mariborska tovarna mila, prej C. Broz«. V teku let se je tovarna prostorno in efektivno dokaj razširila. Dodati moramo, da so podjetni lastniki postavili tudi prvo tovarno glicerina na Balkanu. Leta 1923 so preimenovali podjetje v »Tovrnico Zlatorog, prej C. Broz«. Ta naziv so vzeli po prvem zaščitnem znaku, ki so ga nosili prvi izdelki mila z vtisneno kozjo glavo. V teku let so začeli poleg drugih proizvodov izdelovati toaletna mila in uvajati proizvodnjo kozmetičnih predmetov: zobne paste, kolonjske vode in »Solea« kreme.

V dobi zasedbe Maribora po Nemcih je lastnik tovarno močno razširil. Toda zaradi njene neposredne bližine žel. mosta so zgradbe in notranje naprave zaradi bombardiranja dokaj trpele. Sluteč bližajoči se polom, je lastnik pravočasno spravil na varno večino obratnih in osnovnih sredstev.

Po osvoboditvi je bilo lastnikom zaradi sodelovanja z okupatorjem vse imetje zapolnjeno. Toda kljub žalostni zunanji sliki zgradb in pomanjkanja surovin so delavci takoj 1945 krepko prijeli za delo, da postopoma vzpostavijo proizvodnjo. V prvem letu svobode je bil učinek majhen. Že naslednje leto pa je stekla proizvodnja mila in pralnega praška za široko potrošnjo. Ko je bilo mogoče uvažati surovine: loj, kokos in eterična olja, je tovarna v l. 1947 lahko prevzela

obveznosti petletnega plana. V dobi 1947-1953 so zrastla razna skladišča, v novejši dobi pa so zgradili nove objekte režijskih delavnic in garaž. Letos dograjen tovarniški dimnik je simbol uspešnega razvoja vseh novo ustvarjenih objektov.

Vodstvo »Zlatoroga« je imelo pred seboj cilj ne ustvarjati samo obilno, marveč tudi dobro blago. Zlasti so izdelali poleg drugega prvovrstna toaletna mila in povečali število rezov pri pralnih milih. Obrat kozmetičnih predmetov je prešel v izdelovanje kvalitetnih preparatov v smislu zahtev potrošnikov. Tak napredek pa je bil mogoč šele po priključitvi tovarne kemičnih izdelkov, ki je bila vključena v matično podjetje. S tako preorganizacijo in spopolnitvijo ima tovarna te-le obrate: milarna z glicerinom, pralni prašek, kozmetika in kemotehnični izdelki. Tovarna ima za dobo 1957-1961 načrt za preureditev notranjosti objektov in s tem tudi modernizacijo in spopolnitev vseh predmetov v korist uporabnika in izdelovalca, kajti pri samoupravljanju podjetja po našem vsedržavnem sistemu ima tovarna vse pogoje za nadaljnji napredek. Zato bo podjetje »Zlatorog« ne samo vodilna edinica doma, temveč ji je zagotovljen primeren položaj v mejah naše socialistične Jugoslavije.

AVTOOBNOVA

Šempeter
pri
Gorici

se
priporoča
vsem
svojim
strankam
s solidnim
in
strokovnim
delom
pri
obnovitvi
motornih
vozil

Autopromet

L J U B L J A N A
Savska cesta

*opravlja
vse vrste prevozov
s sodobnimi tovornimi vozili,
izdeluje nove jeklene
in lesene karoserije
ter opravlja vsa
avtomehanična, ličarska
in tapetniška dela
na vseh vrstah vozil*

*Kolektiv se cenjenim strankam
toplo priporoča*

Naročite se na

»KNJIŽNICO KRONIKE«

Do sedaj so izšle 3 knjige:

1. Dr. M. Kos
Srednjeveška Ljubljana
2. I. Vrišer
*Razvoj prebivalstva na območju
Ljubljane*
3. Dr. Vl. Valenčič
Sladkorna industrija v Ljubljani

Naroča se pri

Upravi Kronike

LJUBLJANA, MESTNI TRG 27/III

LJUBLJANSKE OPEKARNE

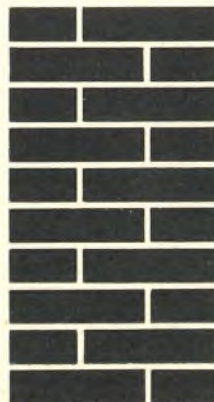
Ljubljana

Emonska cesta 4/I

proizvajajo
na svojih obratih

„VIČ“
„BRBDO“
„OPEKA“
„DRAGA“

vse vrste zidne,
stenske, stropne
in strešne opeke

*zemite svinčnik in preračunajte,
koliko so vredna vaša poslopja,
premičnine - vaše premoženje!*

Več je vredno, kot ste mislili:

*Kaj bi bilo,
če pride nadenj nesreča?*

*In kaj pomenite vi
za svojo družino?*

Kaj bi izgubila, če izgubi vas?

*Zato zavarujte svoje življenje
in svoje premoženje!*

*Nikar ne pozabite,
da vas more zavarovanje
obvarovati škode,
ki bi jo morda dolgo
občutili in obžalovali*

*Čimprej povabite na razgovor
našega zastopnika!*

Državni zavarovalni zavod

Direkcija za LR Slovenijo

L J U B L J A N A

MIKLOŠIČEVA 19, tel. 39-121

P o d r u ž n i c e :

Celje, Nova Gorica,
Radovljica, Videm-Krško,
Ljubljana, Maribor mesto,
Maribor okolica, Murska Sobota,
Novo mesto, Postojna,
Piran, Transport Ljubljana

Ljubljana

Poljanski
nasip 40

Volnenka

TOVARNA
VOLNENIH
IN BOMBAŽNIH
IZDELKOV

izdeluje:

zavese
volnene šale
taft za dežnike
volnene jopice

Trgovsko
in uvozno podjetje
z železnino,
tehničnim in gradbenim
materialom

Metalka

L J U B L J A N A

Parmova ulica 33

Brzjav: Metalka Ljubljana

Poštni predal 202

Uprava: Parmova ulica 33, telefon 30-008

Komerciala: Parmova ulica 33, telefon 30-821

Računovodstvo: Parmova ulica 33, telefon 32-794

Uvozni oddelek: Parmova ulica, telefon 32-077

Nabavno prodajni oddelek in skladišče
Titova cesta 33, telefon 32-741, 31-185, 31-715

Skladišče: Vižmarje, telefon 27-15

Bančni račun pri Narodni banki
v Ljubljani št. 601-T-57

železnina in kovinski izdelki

orodje, kolesa, šivalni stroji

gospodinjske potrebščine

gradbeni material

sanitarni in instalacijski material

uvoz